Date of Publication 10th Posted on Every Month

પરબ

₹ 20

समानो मन्त्रः । (ઋગ્વેદ)
समानी प्रपा । (અથર્વવેદ)

તંત્રી : યોગેશ જોષી

એપ્રિલ : ૨૦૧૯
વર્ષ : ૧૩, અંક : ૧૦

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનાં મહત્ત્વનાં પ્રકાશનો

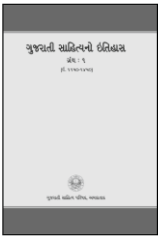

ગુજરાતી સાહિત્યનો ઇતિહાસ : ગ્રંથ-૧
(ઈ. ૧૧૫૦-૧૪૫૦) પ્રાચીનકાળ
પ્રથમ આવૃત્તિ : સંપા. ઉમાશંકર જોશી, અનંતરાય રાવળ,
યશવંત શુક્લ; સહાયક સંપાદક : ચિમનભાઈ ત્રિવેદી
શોધિત-વર્ધિત બીજી આવૃત્તિ : સંપા. રમણ સોની
પાકું પૂઠું, પૃ. ૧૪+૩૧૨, કિંમત રૂ. ૨૧૦/-

ગુજરાતી સાહિત્યનો ઇતિહાસ : ગ્રંથ-૨/ખંડ-૧
(ઈ. ૧૪૫૦-૧૬૫૦) મધ્યકાળ
પ્રથમ આવૃત્તિ : સંપા. ઉમાશંકર જોશી, અનંતરાય રાવળ,
યશવંત શુક્લ; સહાયક સંપાદક : ચિમનભાઈ ત્રિવેદી
શોધિત-વર્ધિત બીજી આવૃત્તિ : સંપા. રમણ સોની
પાકું પૂઠું, પૃ. ૧૬+૪૯૨, કિંમત રૂ. ૨૮૦/-

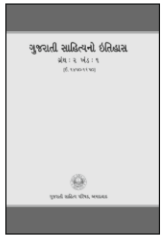

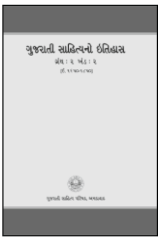

ગુજરાતી સાહિત્યનો ઇતિહાસ : ગ્રંથ-૨/ખંડ-૨
(ઈ. ૧૬૫૦-૧૮૫૦) મધ્યકાળ
પ્રથમ આવૃત્તિ : સંપા. ઉમાશંકર જોશી, અનંતરાય રાવળ,
યશવંત શુક્લ; સહાયક સંપાદક : ચિમનલાલ ત્રિવેદી
શોધિત-વર્ધિત બીજી આવૃત્તિ : સંપા. રમણ સોની
પાકું પૂઠું, પૃ. ૧૬+૩૯૫, કિંમત રૂ. ૨૫૦/-

ગુજરાતી સાહિત્યનો ઇતિહાસ : ગ્રંથ-૩
(દલપતરામથી કલાપી)
પ્રથમ આવૃત્તિ : સંપા : ઉમાશંકર જોશી, અનંતરાય રાવળ,
યશવંત શુક્લ; સહાયક સંપાદક : ચિમનલાલ ત્રિવેદી
શોધિત-વર્ધિત બીજી આવૃત્તિ : સંપા. : રમણ સોની
પાકું પૂઠું : પૃ. ૧૬+૬૫૬, કિંમત રૂ. ૫૦૦/-

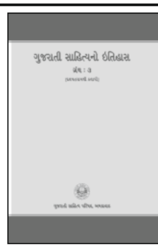

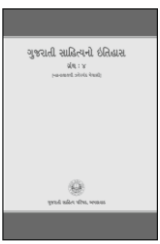

ગુજરાતી સાહિત્યનો ઇતિહાસ : ગ્રંથ-૪
પ્રથમ આવૃત્તિ સંપા. ઉમાશંકર જોશી, અનંતરાય રાવળ,
યશવંત શુક્લ સહાયક સંપાદક ચિમનલાલ ત્રિવેદી
શોધિત વર્ધિત આવત્તિ સંપાદક : રમણ સોની
પાકું પૂંઠું પૃ. ૧૬ + ૬૦૦ કિંમત રૂ. ૫૫૦/-

समानो मन्त्रः (ऋग्वेद) समानी प्रपा (અથર્વવેદ)

પરબ

સ્થાપનાવર્ષ : ૧૯૬૦

વર્ષ : ૧૩ એપ્રિલ : 2019 અંક : ૧૦

પરામર્શનસમિતિ

સિતાંશુ યશશ્ચંદ્ર
પ્રમુખ

કીર્તિદા શાહ
પ્રકાશનમંત્રી

તંત્રી
યોગેશ જોષી

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ

મેઘાણી જ્ઞાનપીઠ ❖ ક. લા. સ્વાધ્યાયમંદિર

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ (પ્રકાશનવિભાગ), ગોવર્ધનભવન,
ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ માર્ગ, આશ્રમ માર્ગ, નદીકિનારે, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૯
ફોન : ૨૬૫૮૭૯૪૭

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના સભ્યપદ અને 'પરબ'ના લવાજમ અંગે :

- 'પરબ' દર મહિનાની દસમી તારીખે પ્રકાશિત થાય છે.
- 'પરબ'ના ગ્રાહક તથા પરિષદના સભ્ય વર્ષમાં ગમે ત્યારે થઈ શકાય છે.
- 'પરબ'નું વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૧૫૦ છે.
- વિદ્યાર્થીઓ માટે 'પરબ'નું વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૭૫ છે. સાથે પ્રમાણપત્ર બીડવું.
- ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના વાર્ષિક તેમજ આજીવન સભ્યપદના શુલ્કમાં 'પરબ'ના લવાજમનો સમાવેશ થઈ જાય છે.
- પરિષદના વાર્ષિક વ્યક્તિગત સભ્યપદનું શુલ્ક રૂ. ૨૦૦ તથા સંસ્થાગત સભ્યપદનું શુલ્ક રૂ. ૩૦૦ છે. સભ્ય થવા ઇચ્છનારે પરિષદના નિયત ફૉર્મમાં અરજી કરવાની રહેશે.
- પરિષદના આજીવન સભ્યપદનું શુલ્ક રૂ. ૨,૦૦૦ છે તથા સંસ્થા આજીવન સભ્ય ફી રૂ. ૩,૦૦૦ છે. (વિદેશવાસીઓ માટે ૭૫ પાઉન્ડ અથવા ૧૩૦ ડૉલર.)
- 'પરબ' લવાજમ તથા પરિષદ સભ્યપદ શુલ્કની રકમ મનીઑર્ડર અથવા ડિમાન્ડ ડ્રાફ્ટથી 'ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ'ના નામે જ મોકલવી.

લેખકોને :

- 'પરબ'માં પ્રગટ થતાં લખાણોમાંના વિચાર-અભિપ્રાયની જવાબદારી જે તે લેખકની રહે છે.
- લેખકોએ પોતાનું લખાણ ફૂલસ્કેપ અથવા A4 સાઇઝના કાગળની એક બાજુએ, સુવાચ્ય અક્ષરે લખી મોકલવું. પોસ્ટકાર્ડ, ઇનલૅન્ડ કે ચબરખીઓમાં કૃતિ મોકલવી નહીં. પ્રત્યેક કૃતિ નીચે પૂરું સરનામું લખવું તથા એક નકલ પોતાની પાસે રાખીને જ કૃતિઓ મોકલવા વિનંતી.
- **સ્વીકૃત કૃતિની જાણ કરાશે. ટપાલ-ટિકિટો ચોંટાડેલું કવર મોકલ્યું હશે તો અસ્વીકૃત કૃતિ પરત કરવામાં આવશે, અન્યથા કૃતિ અસ્વીકૃત ગણવી. પોસ્ટકાર્ડ મોકલ્યું હશે તો અસ્વીકૃતિની જાણ કરાશે.**
- **પત્રવ્યવહારનું સરનામું :** તંત્રી, 'પરબ', ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ (પ્રકાશન વિભાગ), ગોવર્ધનભવન, આશ્રમમાર્ગ, 'ટાઈમ્સ' પાછળ, નદીકિનારે, પો.બૉ. ૪૦૬૦, અમદાવાદ ૩૮૦૦૦૯

E-mail : **parabgsp@gmail.com** ફોન અને ફૅક્સ : ૨૬૫૮૭૯૪૭

Web-site : www.gujaratisahityaparishad.org

www.gujaratisahityaparishad.com

ISSNO250-9747 પરબ છૂટક કિં. રૂ. ૨૦/-

માલિક : ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ વતી મુદ્રક અને પ્રકાશક : કીર્તિદા શાહ (પ્રકાશનમંત્રી), ગોવર્ધનભવન, આશ્રમમાર્ગ, ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ માર્ગ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૯ * તંત્રી : યોગેશ જોષી * મુદ્રણસ્થાન : ભગવતી ઑફસેટ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૬

અ નુ ક્ર મ

પ્રમુખીય : સમકાલીન ભારતીય કવિતા : આપણી વાત આપણી રીતે, સિતાંશુ યશશ્ચન્દ્ર 6

કવિતા : ત્રણ કાવ્યો, ચંદ્રકાન્ત શેઠ 12 બે રચના, રાધેશ્યામ શર્મા 14 આંગણું, રાજેન્દ્ર પટેલ 15 બે ગઝલ, મનોજ જોશી 20 સૂર્યને, અનંત રાઠોડ 21 સાત શૃંગાર, રાધિકા પટેલ 21

વાર્તા : ઓપન ટિકિટ, અંજલિ ખાંડવાળા 23

નિબંધ : અમારી વાત, કાન્તિ પટેલ 33

સંસ્મરણ : દેવળાના ઝાંપે પીપળાવાળી શેરી, પ્રદ્યુમ્ન આચાર્ય 38

નાટક : અશ્વત્થામા, અનુ. રૂપાન્તર ચન્દ્રકાન્ત ટોપીવાળા 43

વિદેશી સાહિત્ય : ચેસ્વાવ મિવોશ અને તાદ્‌ઉશ રોજેવિચનાં કાવ્યો, હરીશ મીનાશ્રુ 51

આસ્વાદ : ઊંચે ઊંચે સ્પર્શવાની ઝંખનાનો અકલ્પ્ય વિસ્ફોટ…, રાધેશ્યામ શર્મા 56

પ્રસ્તાવના : પ્રાપ્તિ અને પરિત્યાગની કથા, ધીરેન્દ્ર મહેતા 60

સમીક્ષા/ગ્રંથાવલોકન : હાસ્યકારની નરવી મુદ્રા, રમણ સોની 65 ‘વાઈરસ’ : વિજ્ઞાન અને તક્‌નીક બાબતે આપણાંથી વધુ સજ્જ પાડોશી સંસ્કૃતિની સાદી સરળ પરિચય-કથા, પરીક્ષિત જોશી 68

આપણી વાત : સંકલન : પ્રફુલ્લ રાવલ 71

સાહિત્યવૃત્ત : પરીક્ષિત જોશી 85

આવરણચિત્ર-સંદર્ભનોંધ : પીયૂષ ઠક્કર 87

આવરણ : રામકિંકર બૈજ

આ અંકના લેખકો : 88

પ્રમુખીય

સમકાલીન ભારતીય કવિતા : આપણી વાત આપણી રીતે

સિતાંશુ યશશ્ચન્દ્ર

લેખાંક-૧૪

બંગાળી ભાષાના સર્જકતાસભર લેખક સુનીલ ગંગોપાધ્યાયની કવિતા, ‘નીરાને આજે જરા ઠીક નો’તું’ વિશેનો ‘પરબ’માં આ ત્રીજો અને છેલ્લો લેખ છે. પહેલો લેખ વિશેષપણે એ કવિ અંગે અને બીજો વિશેષપણે કૃતિના અનેક સંદર્ભો અંગે હતો. આ લેખ સવિશેષપણે એ કાવ્યકૃતિ અંગે છે. ત્રણે લેખોની પારસ્પરિકતા ઉચિત રીતે રચાઈ છે કે કેમ, એ અલબત્ત દરેક વાચક પોતે નક્કી કરે!

*

થોડીક વાત એવી પારસ્પરિકતા અંગે : કવિજીવન વિશે જેને અપાર કુતૂહલ હોય, કૃતિની રચના જે સમયમાં થઈ હોય એ સમયના સમાજ બાબત જે બને તેટલી માહિતી મહેનત કરીને મેળવી લેતો હોય, પણ કૃતિના રસધ્વનિને પામવા માટે કૃતિનાં પડેપડમાં પેસી, એની ભીતર વસી, ત્યાં તલ્લીન થવા અંગે જે ભીરુ હોય, એવા વાચક/વિવેચકને કેવો કહેવો? તો કે’ એ એક એવા મીડિયા એક્સપર્ટ જેવો લાગે જે સાંજ પડ્યે થોડીક ભૂખ લાગે ન લાગે ત્યાં ઈન્ટરનેટ પર જઈ શહેરના સારામાં સારા રેસ્ટરાંનું નામ-સરનામું અને કસ્ટમર્સ-કોમેન્ટ્સ શોધી લાવે; શહેરના જુદા જુદા રસ્તે થઈ, ફાંકડી શોફરડ્રિવન કારમાં બેસી, બધું જોતો જોતો ત્યાં સુધી પહોંચે; થોડી વારે બારી પાસેનું સારું ટેબલ મેળવી ત્યાં બેસી એપિટાઈઝરનો મોટો ગ્લાસ ગટગટાવી જાય, પછી વેઈટરને બોલાવી, બિલ ચૂકવી, કારમાં બેસી એ જ રસ્તે પાછો રવાના થાય! ભોગવ્યાપાર ભૂલી જાય!

વિષ્ણુના વામનાવતાર સંદર્ભે આવા વાચકને કેવળ-વામન-વાચક પણ કહી શકાય. કેમ કે એ ફક્ત બે પગલાંનો પ્રવાસી બને છે. કવિ-જીવનના અભ્યાસનું પહેલું પગલું એ ઉમંગથી ભરે; કૃતિસંદર્ભે સમાજના અભ્યાસનું બીજું પગલું પણ શ્રમ ઉઠાવીને એ ભરે. પણ પેલું ત્રીજું પગલું ન ભરે. કૃતિના પોતાના આવાસમાં જે એને લઈ જઈ વાચકને ભાવકમાં પલટી નાખતું, વામનનું રૂપાન્તર વિરાટમાં કરી આપે, એવું ત્રીજું પગલું જો એ ન ભરે, તો એ વાચક કૃતિના એક સપાટ વાચન આગળ અટકી જાય. અને કવિતા પોતાનું સકલ લાવણ્ય પોતાના પરિસર સુધી જ પહોંચી શકતા વામન-વાચક સામે નહીં, પોતાના અંતઃપુરમાં પધારતા વિરાટ-ભાવક માટે જ પ્રગટ કરે છે. કૃતિ સુધી પહોંચવા માટે ભલે આગલાં બે પગલાં ઉપયોગી હોય, કૃતિનો પોતાનો રસધ્વનિ તો વાચકનાં એ બે વામન-પગલાંથી સાવ અલગ એવું ત્રીજું, પેલું ભાવકનું વિરાટ-પગલું જ

સંપડાવી આપે. અને, સામી તરફ, કલાકૃતિનો આસ્વાદ વામન મનુષ્યને એની પોતાની વિરાટતા સુધી લઈ જાય.

એવો સર્જક-સમોવડ ભાવક કાવ્યકૃતિના પડેપડમાં પેસી, એના રસધ્વનિને વિગલિતવેદ્યાન્તરે જાણી-માણી શકે. કવિના જીવન પર ધ્યાન આપતું કવિચરિત્રનિષ્ઠ ‘બાયોગ્રાફિકલ ક્રિટિસિઝમ’ ભલે અજમાવીએ, રચનાને સમકાલીન સમાજને તપાસતા ‘સોશિયોલૉજિકલ ક્રિટિસિઝમ’નો પ્રયોગ ભલે કરીએ, પણ બંનેને જાણ્યા પછી ભૂલી શકવાનું કૌવત કેળવી, વિગલિતવિદ્યાન્તરે, કૃતિને પામવાનું કામ ચૂકવા જેવું નથી. સુનીલ ગંગોપાધ્યાયની કૃતિને, આગલા બે અંકોમાં કરેલી પૂર્વતૈયારી પછી, હવે તલ્લીનતાથી જાણીએ-માણીએ.

*

એક ભીનેવાન છોકરી, જે કૉલેજ-યુનિયનની ઝુંબેશોમાં ઝંપલાવે છે અને જે એક છોકરાની ગર્લ-ફ્રેન્ડ છે અને જે એ છોકરાને એના ત્રણ ભાઈબંધોની દેખતાં એક સીડી ઉપર ઊભી ઊભી થોડો ખખડાવી નાખી શકે છે, એ હવે માંદી પડે છે. એના ખબર એના બૉય-ફ્રેન્ડને મળે છે. ને આ રચના શરૂ થાય છે.

કાવ્યનો ઉપાડ વિલક્ષણ છે. ‘કલકત્તાનાં લોકોનાં મન બહુ બેચેન બની ઊઠે છે / જ્યારે નીરા માંદી પડે છે ને, ત્યારે.’ નીરાનો પેલો દોસ્ત આ વાત આપણને કહે છે. એ વાત જે રીતે કહેવાઈ છે એને સાંભળો તો સહેજ હસવુંયે આવે ને વિચારમાંયે પડી જવાય. હસવું એ આવે કે આ કોણ છોકરો આવી સાવ બાલિશ જેવી વાત કહે છે? એક છોકરી માંદી પડે એમાં આખું કલકત્તા તે કંઈ બેચેન બની ઊઠે? — એમ લાગતાં જરા હસવું આવે. છોકરો થોડોક ગમી પણ જાય! બાલિશ! હી ઇઝ ઇન લવ, આપણે મનોમન કહીને થોડું હસી લઈએ. વાત પૂરી.

પણ પછી સહેજ વિચારમાં પડી જવાય — કોઈ માંદું પડે તો આપણને શું થવું જોઈએ? રાજકપૂરની એક ફિલ્મમાં દેખાડાયું છે એવું, આખરી માંદગીમાં પડેલી નાયિકાને બે હાથમાં ઊંચકી, હવે સાધનવિહીન થયેલો નાયક એક ખાલીખમ, ભૂતિયા લાગતા શહેરમાં ઊંચાં મકાનો વચ્ચે એકલો પોકારો કરે છે. એ ફિલ્મ યાદ આવે, આવા સવાલો થાય, તો એને વેદ્યાન્તર ગણવું કે ભાવશબલતાનાં નિમિત્ત ગણવાં?

*

‘ફિલમની વાત છોડો, વાત સ્પષ્ટ છે. આ કાવ્યપંક્તિઓમાં તો નર્યો ‘વૃત્તિમય ભાવાભાસ’ છે, બલ્કે આ આખી કવિતામાં’, એવું કોઈ વિદગ્ધ વાચક કહે. કાવ્યશાસ્ત્રીય રીતે એમનો મુદ્દો સાચો છે. ટેક્નિકલ પૉઇન્ટ છે. નીરાનો પ્રેમી દોસ્ત, પોતાના મનોભાવોનું મિથ્યા આરોપણ કલકત્તા શહેર પર કરે છે, એમ એ વાચક કહી શકે. નીરાની માંદગીના ખબર મળ્યે, એ નવયુવકને જે બેચેનીનો ભાવ થયો હશે, એ ભાવ આખું કલકત્તા અનુભવે છે, એવો આભાસ એ યુવકને થયો લાગે છે. ‘આખું આભ રડે છે,’ એમ કોઈ કહે, એવો. આ એક કાવ્યદોષ ગણાય, એમ એ વાચક કહી શકે. ટેક્નિકલી એ નિષ્ણાત સાચો ગણાય.

પણ કવિતા, બલ્કે કલામાત્ર, એક અજાયબ કામ કરી શકે છે. ટેક્નીકની મદદથી કલા ટેક્નીકને ઓળંગી શકે છે. આ કાવ્યમાં એવું બને છે કે કેમ, એ જોઈએ.

*

નીરા માંદી પડી, એ જાણ્યા પછી આખા કલકત્તાને શું થાય, એની વાત પેલા દોસ્તે એક સીધા વિધાન વડે કહી એ પછીની તરતની પંક્તિઓમાં એ જ વાત એક કલ્પન વડે કહેવાઈ છે. એ દૃશ્ય-શ્રાવ્ય કલ્પન જોઈએઃ

'સૂરજ આથમ્યા પછી, નીઓન લાઇટો, એ બધી અચાનક
ઝળહળી ઊઠે એ પહેલાં,
ઝબાઝબ પૂછપરછ કરે છે :
હવે નીરાને જરા ઠીક લાગે છે ને?'

-- મહાનગરની ઊંચી ભીંતો ઉપરની તોતિંગ જાહેરાતો મોડી સાંજે પણ ઉપભોક્તાઓની નજર ખેંચે એ વાસ્તે એમને નિયોન ટ્યૂબલાઇટોના વાંકવળાંક વડે લખવામાં આવે છે, એ સહુએ જોયું હશે. પહેલી વાર કોઈ પણ ટ્યૂબલાઇટ ચાલુ થાય ત્યારે (લાઇટ બલ્બથી અલગ રીતે) એ ચાર-છ વાર ઝબકારા મારે. એ વાતનો આ કૃતિગત પાત્રે ('કશ્ચિત્ બંગે') અને કૃતિના કવિએ વિલક્ષણ વિનિયોગ કર્યો છે : સામસામેનાં, પાસપાસેનાં મકાનોની દીવાલો પર અને કલકત્તાના રસ્તાઓ પરની આ નિયોન લાઇટો સાંજના આવતા અંધારામાં જેવી સ્વિચ ઑન થાય છે કે તરત પહેલું કામ આ કરે છે : એ બધી અચાનક ઝળહળી ઊઠે એ પહેલાં, /ઝબાઝબ પૂછપરછ કરે છે : હવે નીરાને જરા ઠીક લાગે છે ને?' — આવા માયાળુ શહેરમાં રહેવું કોને ન ગમે? — કે આવા કેરિન્ગ કલ્ચરમાં, સમસંવેદનશીલ સંસ્કૃતિમાં?

એ ખરું, પણ આખું કલકત્તા કંઈ એવું માયાળુ નથી. ટ્યૂબલાઇટોના કલ્પન પછી, નવી કડીમાં આ કાવ્યકૃતિમાં આવતાં બે કલ્પનો ધ્યાનથી જોવા જેવાં છે :

'ચર્ચના ટાવર પરનું ઘરડું ઘડિયાળ,
પેલી દુકાનની રતુંબડી ઝાંય,
એ બધાંને, જોકે, જાણ છે કે નીરાને આજે હવે સારું છે.'

-- આ ત્રણ પંક્તિઓ વ્યંજનાનાં એક પર એક એમ ઘણાં પડ ધરાવતી જણાય છે. નીરા રહે છે એ વિસ્તારનું ક્લોક ટાવર, એનું 'ઘરડું ઘડિયાળ' આવી માંદગીઓથી પરિચિત છે. ઘરનું ઘરડું માણસ જાણકારીપૂર્વક કહે કે 'હશે, નીરા જરા માંદી પડી છે એમાં એકદમ ગભરાઈ જવા જેવું નથી, સાજી થઈ જશે, થોડા દિવસોમાં'. એવો એનો એક અર્થ.

અને 'ઘરડા ઘડિયાળે' એવું કહ્યા પછીની પૂરી છ પંક્તિઓની એક આખી કડી નીરા સાજી થઈ ગયાના આખા કલકત્તાના અને નીરાના પેલા દોસ્તારના આનંદ આનંદની કડી છે : 'પછી બકુલ ફૂલોની તીવ્ર ગંધ આવતીકને કહી જાય છે/ નીરા આજે તો ખુશ છે. / ઘેલા જેવો થઈને પવન આખા આકાશમાં અચાનક વાવા લાગે છે, /અસ્તવ્યસ્ત વગાડતો જતો બાવરા ઘંટોને, /ને કલકત્તાના લોકો હોઠને ખૂણે જરા હસતા જાણી લે છે / કે નીરા આજે ઘણે વખતે થોડો વોક લેવા બહાર નીકળી છે.' આપણી નજર સામે બધું જીવતુંજાગતું થઈ

જાય છે! મંગલ મંગલ!

-- અહીં જો આ કૃતિ સમાપ્ત થતી હોત તો કેવી લાગત, એ વાચક નક્કી કરે. પણ નથી થતી. બલ્કે એમાં કશુંક એવું અજંપો વધારનારું બને છે જેથી ‘આ શામળા રીસાળ શહેરને એક ભારે અસુખ ઘેરી વળે છે.’ એવું તે શું બને છે, આ કાવ્યમાં, કલકત્તામાં અને પેલા નવયુવકના મનમાં, એ જોતાં પહેલાં આ બે કલ્પનો (ઘડિયાળ અને દુકાનનાં ચિત્રો)-ને હજી વધારે ઝીણવટથી જોઈએ.

નીરાની માંદગીએ એના દોસ્તના મનમાં અને આખા કલકત્તામાં જે અજંપો અને ચિંતા ફેલાવ્યાં છે, એ સામે આશ્વાસન આપતી વાત કોણ કરે છે? ઘરડું ઘડિયાળ અને રતુંબડી ઝાંય. આ બે વિશેષણોની પસંદગી સુનીલ ગંગોપાધ્યાય જેવા ઉત્તમ કવિ કેમ કરતા હશે? જોઈએ. કેમ કે વિશેષણ તો કવિઓની કસોટીનો પથ્થર છે!

તો આ બે વિશેષણો, ‘ઘરડું’ અને ‘રતુંબડી’ અહીં શું કરે છે? વિશેષ્ય નામોમાં પહેલી નજરે જે દેખાય એથી કશુંક વધારે કે જુદું દેખાડવા માટે? ઝીણી નજરે જોતાં દેખાય કે બંને વિશેષણો એક રીતે પરસ્પરવિરોધી છે : ઘડિયાળ ઘરડું છે અને ઝાંય (પ્રકાશનો રંગ) રતૂમડો છે. બંનેની બીજી એક એક વિશેષતા છે : ઘડિયાળ ‘ચર્ચના ટાવર પરનું’ છે (બીજું પણ હોઈ શકત, પણ નથી) અને રતુંબડી ઝાંય ‘પેલી દુકાનની’ છે. કાવ્યરચના કાળજીપૂર્વક કહે છે કે ઘરડું ઘડિયાળ ચર્ચના ટાવર પર છે. રતુંબડી ઝાંય પેલી દુકાનની છે. એ બે આશ્વાસન આપે છે કે ‘નીરાને આજે હવે સારું છે.’ કાવ્યની એક કડી ત્યાં પૂરી થાય છે, પણ કાવ્ય તો આગળ વધે છે. અને આગળ જતાં આ બંનેએ આપેલી ખુશખબર ખોટી નીકળે છે. કેવી ? તે આપણે જોઈશું.

પણ સુનીલ ગંગોપાધ્યાય જેવા સમર્થ અને સચેત કવિ આ રીતની વિશેષણો અંગેની ચોકસાઈ અમસ્તી ન કરે. ઘડિયાળ શા માટે ઘરડું અને ચર્ચનું? પ્રકાશ શા માટે રતુંબડો અને દુકાનનો? ‘નીરાની માંદગી’ અંગેના અજંપા બે સ્થળે છે : દોસ્તના પર્સનલ/અંગત છે અને કલકત્તાના પબ્લિક/જાહેર છે. નીરાની રુગ્ણતાની જાણ થતાં ઊપજેલા એ ભારે અજંપા, એક કડી પૂરતા તો આ બે ‘એજન્સી’ બાજુએ મુકાવે છે : આ ચર્ચ અને પેલી દુકાન.

ચર્ચ અને દુકાન, પોતાના કોન્સોલિન્ગ બેલ્ટોલિન્ગ કહેતાં આશ્વાસક ઘંટારવથી અને ડિસ્ટ્રેક્ટિંગ લાઇટ્સ કહેતાં બેધ્યાન કરી દેતી રોશનીથી થોડી વાર (આ કૃતિમાં એક આખી કડી ભરીને) નીરાના દોસ્તને અને નીરાના કલકત્તાને મનાવી લે છે કે નીરાને હવે સારું છે.

પણ, સુનીલ ગંગોપાધ્યાયનું આ કાવ્ય અવિસ્મરણીય બન્યું છે કેમ કે છ પંક્તિની એક આખી કડીના અવકાશ પછી ફરી એ કાવ્ય આગળ વધે છે — જાણે એ કડીના માહોલને (એના આશ્વસ્તપણાને) ઇરેઝ કરી નાખતું. સુનીલની આ કવિતા જેટલી લેખન દ્વારા પ્રગટે છે, એટલી જ આ વિલેખન, ઇરેઝર, દ્વારા પ્રગટે છે.

*

એ વિલેખન લેખન કઈ રીતે થયું છે, એ જોઈએ. પેલી છ પંક્તિઓની કડીનો આશ્વસ્ત, આનંદી માહોલ, ચર્ચ અને દુકાનનો દોરવાયો, હજી ચાલતો જ હતો ત્યાં આ

નવી કડી, 'પણ'-ના પ્રક્ષેપવાળી, અચાનક શરૂ થઈ જાય છે :

'પણ જ્યારે આકાશ પર વાદળ છવાઈ જાય છે ત્યારે આ શામળા રીસાળ શહેરને એક ભારે અસુખ ઘેરી વળે છે, રસ્તાઓનાં જંક્શનો પર અચાનક થઈ ગયેલા ટ્રાફિક જામ વેપારધંધાની તો મઝા જ તોડી પાડે છે. કાળા પડી ગયેલા ચહેરાઓવાળા લોકો રેસ્ટોરન્ટો તરફ દોડે છે.'

વાત હવે એટલેથી અટકતી નથી. નીરાના દોસ્તનો 'ભાવાભાસ' અને નીરાની કવિતાના કવિનું 'ભાવસત્ય' બંને એકાકાર થઈને આગળ વધે છે અને કવિતાને આગળ વધારે છે. બંને પોતપોતાની રીતે, પોતપોતાના સ્વરોમાં (આશ્વાસને વામન રાખવા ધારેલા, પણ આ ફરી જાગેલા અજંપાએ વિરાટ બનાવેલા) ભાવકને કહે છેઃ

'આખા કલકત્તામાં ક્રોધ અને દુઃખ વ્યાપી વળે છે.
હુલ્લડો અને હડતાળો શરૂ થઈ જાય છે.
બધું જ આમ તો ઊલટપાલટ થઈ જશે.
ટેલિફોન કચેરી અને પોસ્ટઑફિસ ભડકે બળશે
લોકો તત્કાળ સ્ટ્રાઇક જાહેર કરશે
પોતાના હૃદયના ધબકારા અંગે પણ.'

બીજું કોઈ ભલે એ ન જાણે, ઘરડું ટાવર અને રતુંબડી ઝાંયવાળી દુકાન ભલે એ ન કહે, પણ નીરાને ચાહનારો એનો દોસ્ત કહે છે કે આ ન ટળેલા અજંપાની 'મને તો ખબર પડે જ ને!'

'હું તો ભયથી કાંપી ઊઠું છું,'
મને તો ખબર પડે જ ને,
તરત જ હું તો જઈને પૂછી લઉં છું :
નીરા, આજે તારો મૂડ ઠેકાણે નથી?'

ઓગણીસમી સદીનો ગાલિબ આવી જ કોઈ રુગ્ણાવસ્થા પોતાની આસપાસ અને અંદર, પોતાના પ્રિય દિલ્લીમાં જોઈને પૂછી ઊઠ્યા હતા : 'આખિર ઈસ દર્દ કી દવા ક્યા હૈ?'

રુગ્ણતાથી ઘેરાયેલા છતાં અજાણ્યા થઈ રહેતા અનુકંપાવિહીન આપણા સમયમાં સુનીલ જેવા જાગતા કવિ પોતાના અલગ ઐતિહાસિક સમય અંગે ગાલિબ પૂછે એથી અલગ રીતે સવાલ કરે છે. જોકે જવાબ એથી સાવ જુદો આપતા નથી. નીરાનો દોસ્ત 'તરત જ જઈને' નીરાની નિકટ પહોંચે છે અને આખા કલકત્તાને કેઓસથી, 'લોકો તત્કાળ સ્ટ્રાઇક જાહેર ક[રે], પોતના હૃદયના ધબકારા અંગે પણ', એવી વિનાશક સ્થિતિથી સહુને બચાવવાનાં છે. નીરાને દિલફાડીને ચાહતો દોસ્ત આખા કલકત્તામાં એકલો જ જાણે છે કે પ્રૉબ્લેમ ક્યાં છે? દેખીતી સમસ્યા એ છે કે નીરા માંદી છે. પણ એના મૂળમાં કારણ એ છે કે નીરાનો મૂડ ઠેકાણે નથી. એટલે શું એ તો સુનીલ ગંગોપાધ્યાય પણ ચોકસાઈથી કહી ન શકે. મારી તો વાત જ જવા દો. પણ અંદાજ આવે, સહુને, કે શા માટે આ આપણા દરેકના કલકત્તામાં નીરાનો મૂડ ઠેકાણે નથી, આજે. પેલો એકલો જાણે છે, યુવાપ્રેમ. નીરા

અને એના બૉયફ્રેન્ડ વચ્ચેનો યુવાપ્રેમ. દોસ્ત તો નીરાને એટલું જ પૂછે છે : 'નીરા, આજે તારો મૂડ ઠેકાણે નથી?' – નીરા એ સવાલનો અર્થ, બલ્કે મર્મ સમજી ગઈ હશે. એટલે જ તો પેલો એને વીનવે છેઃ

'એ યાર, એક વાર બસ મારી આંખોમાં જો;
જાણે અરીસામાં જોતી હો એમ એક વાર તારા નમણા ચહેરાની
મંજરી મને બતાડ;
અઘરા કોયડાનો ઉકેલ જરા બોલી દે,
ખળખળ વહેતા જળની મધુર મુસ્કાન જેમ.'
-- અઘરા કોયડાનો એ જ ઉકેલ. આખિર ઈસ દર્દ કી દવા યે હૈ.

એ અલૌકિક સમયે, પણ આ જ લોકમાં, 'કિશોરી-સ્નેહ-કિશોર' બસ એટલું થાય તો, એ કિશોર અને એ કવિ બંને એકી અવાજે કહી શકે છે :

'બિલકુલ એ જ પળે આકાશ પરથી પડદો ખસી જાય છે, ઝરમર વરસાદ શરૂ થાય છે.'

કલકત્તાના એ ઝરમરિયા વરસાદમાં ભીંજાતા આપણે સહુ પણ, ચર્ચ અને દુકાન-વાળી ઠાલી વાતોને બાજુ મૂકીને, આ અનોખા કાવ્યની છેલ્લી પંક્તિઓ માણીએ :

'લોકો શાંતિ અને નિરાંતનો અનુભવ કરતા કરતા
કોઈ ફિલમ કે ફૂટબૉલની મૅચ જોવા નીકળી પડે છે.
ટ્રાફિક-જામ ખૂલી જાય છે – સાઈકલો સાથે ટેમ્પો,
મોટરકારો સાથે ઑટોરિક્શાઓ સહુ સાથસાથે દોટો મૂકે છે
પોતપોતાના ઘર તરફ જવા શાંતિથી.'

અને છેલ્લે, જેમ કાલિદાસ 'મેઘદૂત'માં મેઘને કહી શક્યા છે, 'મા ભૂયસ્ત્વં ક્ષણમપિ પુનઃ વિદ્યુતામ્ વિપ્રયોગઃ' ('પળભર પણ, મેઘ, તારો વીજળીથી વિયોગ ન થજો') એમ સુનીલ ગંગોપાધ્યાય આ નાનકડી પણ પ્રેમમાં પડી જવાય એવી કવિતાને અંતે કહે છે :

'કોઈક પોતાના હોઠ ઉપર સિગારેટ રમાડતો જરા કહે છે :

''જીવતા હોવું એ કંઈ બૂરી ચીજ નથી''!'

સમા, વડોદરા
૨૭ માર્ચ, ૨૦૧૯

❑

ત્રણ કાવ્યો | ચંદ્રકાન્ત શેઠ

૧. એવું થશે ?...

અરે ! કશુંક ખોટવાયું લાગે છે મારામાં – મારા મશીનમાં.
કેટલી ખટાખટ ! કેટલી ખટાપટ ! કેટલો ખખડાટ ને ખળભળાટ !

કોઈની મૃદુલમધુર સુરાવટ સાંભળી શકાય,
નથી એવી હવા અહીંની.
કોઈના સદ્ભાવની સુવાસ માણી શકાય,
નથી એવી શ્રદ્ધા,
નથી એવી સબૂરી !
અહીં તો આંખોના ગોખલામાં ગોઠવાયેલા જે દીવા,
તે પણ થતા જાય છે ઝાંખા ને મ્લાન.
કાયાની માટીમાં બધું લીલુંછમ રાખવા મથતી
અંદરની જે ઊર્જા,
તેની બૅટરી હવે ઊતરવા માંડી હોય એવું લાગે છે !

હૂંફાળી હથેળી, હૂંફાળાં ચુંબન, હૂંફાળી છાતી
– એ બધું મનવાજી ! હવે ભૂલી જાઓ !
સૂરજનેય સમજી લો પાનખરનું પીળું પાન !
આકાશમાંયે પામી લો અંધાપાનું અતલ ઊંડાણ !
ધરતી મૃતક હોય એમ એને ધોળી ચાદર ઓઢાડી દેવાને
આંટાફેરા કરતી રહે છે હિમવર્ષા.
હવે તો લાગે છે : દિવસ અને રાત – બંને લકવાયેલાં.
ગૃહિણીવિહોણું ઘર અને તેથી બેઘર એવો હું :
– બંનેને ઉપરતળે કરી દે છે હડકંપ !
ઉંબર આડે ડુંગર ને કમાડ આડે કરાડ !
આંખો સામે અંધકાર ને કાન સામે સૂનકાર !
બધું જ બંધાતું – રૂંધાતું – આકળવિકળ ને અવળસવળ !
તનમાં ને મનમાં ફફડાટ ને તરફડાટ !
ક્યાં સુધી મારે છિણાવાનું જર્જરતાની છીણીથી ?
ક્યાં સુધી વેઠવાના સ્વપ્નોના હોલવાયેલા આગિયા ?
શ્વાસે શ્વાસે બંધાયેલો અસ્તિત્વનો પ્રાસ ટકાવવા
ક્યાં સુધી મનવાજી, આમ મારે તૂટવાનું ?
ક્યાં સુધી પરપોટે પરપોટે મારે ફૂટતા રહેવાનું ?

હવે તો થાય છે :
જો કોઈ મને મારું ધ્રુવ-પદ દેખાડી દે તો
એને ઝડપી લેવા
જીવ પર આવીને મથામણ કરું;
પરંતુ એ ઝડપાશે ?
થશે એવું ? એવું થશે ??

૨. ખારા જલમાં હરું-ફરું ને તરું

ખારા જલમાં સદાય હું તો હરું-ફરું ને તરું;
મારો ચોકો સાચવવાની ફિકર લેશ નહીં કરું. –

સુખના છાંટાપાણી માટે મારે નથી રખડવું;
વાડ, વંડી ને વાડા બાંધી નથી કોઈને નડવું;
વડવાનલની વચ્ચે હું તો ખારા જલથી ઠરું. –

મધ કરતાંયે મધમાખીના ડંખ મને ઉત્તેજે;
કાંટા-કંકર-ઠોકર લાગે, નહીં જ અટકું સ્હેજે !

ખારા જલથી કેમ કરીને તરસ કોઈની હરું ? –

૩. આથમવાના ટાણે –

માંડ મળેલું જીવતર લાગે ખારું ખારું શાને ?
કોણ મથે છે મારા જૂના ઘા તાજા કરવાને ? –

રણની વાટે ચાલ્યા, આંખે રેતકણો શા ખૂંચ્યા !
થુવેર-કાંટા રૂંવે રૂંવે રક્તે ઝીણું દૂઝ્યા !
ક્યાંથી આવી અગન સમી લૂ આથમવાના ટાણે ? –

અનેક દર્પણ, નહીં કોઈએ અસલી રૂપ બતાવ્યું;
જેને ઘરમાં પધરાવી મેં, એને ઘર નહીં ફાવ્યું !
એકલતા બેતાબ કેમ છે પડછાયો બનવાને ? –

કોઈ ચઢાવે અવળા આંટા મારા રહ્યા સમયને;
ઊંડી ખીણો, ઊંચા પ્હાડો નથી અનુકૂળ વયને;
કોણ ચહે ઓલવવા મારા એક બચ્યા દીવાને ? –

બે રચના | રાધેશ્યામ શર્મા

૧. કમિંગ

ઇઇ
ઇઇ
વિદેશી
કવિરાજ
આવી
ઊભી
લીટીઓ
સાથે
લખોટીએ
રમે
ચણોઠી
તો
જાણી
ના
હોય
તો
ચાવવાની
વાત
કેવી
એટલે
શબદોના
શબોને
જીવન
બક્ષે...
પછી
જીવડાં
સમડીઓને
ક્યાંથી
મળે –
– ફળે ?

૨. ફળ

– ને
કળ
વળે
ક્યારે
વૃક્ષોની
ડાળીએ
ઝૂલતા
વા-નર
માથાની
ચળ
મટાડવા
કેળાંની
છાલ
ઘસે
નીચે
કૂતરાં
કાશી
જતાં
સામસામાં
ટહુવાડે
ચઢી
ભસે
ત્યાં
તો
ચોકડીમાં
ઊભેલો
ઊછરેલો
હસે
નળ !

આંગણું | રાજેન્દ્ર પટેલ

ઝટ કર, ઝટ કર,
સૂરજ તો આ આથમવા ચાલ્યો ને
આંગણું વાળવાનું હજુ બાકી છે.

જે મળે તેનાથી મંડી પડ
સાવરણીથી, ઝાડુથી, પોતાથી, વૅક્યુમ ક્લીનર્સથી,
કે પછી પાંપણોથી,
વાળવા માંડ કે
બધી દિશાઓથી
આંધી ચડી છે
કશુંય કળાતું નથી.
સારુંનરસું સઘળુંય ધસી રહ્યું છે
તારા જ આંગણામાં.

સુકાયેલાં સપનાંઓની કચ્ચરો,
અને ન ઓળખાય એવા કચરાઓના ગંજ
ખડકાઈ ચૂક્યા છે આંગણામાં.
કોહવાટના દરિયાએ, અંધારાની આગ લગાવી છે
તારા જ આંગણામાં
ઝટ કર ઝટ.

વડવાઓનાય વડવાઓ સાફ રાખતા આવ્યા છે,
આ કંચનવર્ણું આંગણું.
જે આંખથીય વધુ નાજુક છે,
ને આંધી ચડી છે જબરજસ્ત.

નજર સામે જ કરમાય છે
આંગણાનો તુલસીનો છોડ
જે ખૂબ જતનથી સાચવ્યો હતો
તારા જ પૂર્વજોએ.
હવે સમ ખાવા પૂરતાં ડાળડાંખળાં રહ્યાં નથી.
જલ્દી કર, જલ્દી કર
વાળી નાખ આંગણાને
તે વેરાન બની જાય તે પહેલાં.

*

ધસમસતા બુલડોઝરોની વચ્ચેથી
દિવસ શરૂ થયો ના થયો

ત્યાં તો સાંજ ધસી આવી.

બધાં જ લોક અટવાઈ ગયાં
અંડરબ્રિજ, ઓવરબ્રિજ, ફ્લાય ઓવરબ્રિજમાં
ને મેટ્રોની માથાકૂટમાં,
રોડ ડાઈવર્ઝનની આંટીઘૂંટીમાં
કોણ કયા ફાટક ઉપર છે તેય ક્યાં ખબર છે તને !

ઘેર પહોંચતા સુધીમાં
ભૂલી ગયો હોઈશ,
તું જ તારા આંગણાને.

દિવસની દરેક પળે જેને વીસરી ગયો હોઈશ
તે આંગણું,
રાહ જોતું હશે તારી.

સવારે વાળવાનું હતું
સાંજ પડી
ને સૂરજ આથમવા ચાલ્યો
ઝાંખાં પાંખાં અજવાળાંમાંય
ઝટપટ વાળી દે આંગણું.

*

આંગણું જેટલું નજીક છે
એટલું જ દૂર છે.
દૂર ચાલી ગયેલાઓને પણ અંદર સાચવતું.

ને દૂર ક્ષિતજ પારનું આંગણુંય લાગે
સાવ પાસે
જેણે સાચવી છે તારી સ્મૃતિસંપદા.

આંગણું તો છે જ,
આંખ જેટલું નાનું કે
ને આકાશ જેટલું વિશાળ.

આંગણું તો છે તારી
બારી ને અટારી
અગાશી અને આકાશ.
એનો ગમે તે આકાર કે કદ
એ હોય છે હાજરાહજૂર
તારા પ્રત્યેક ખંડમાં
પંડમાં
મનમાં.

*

આ આંગણું
જેટલું ચકલીનું છે
એટલું બિલાડીનું છે,
લોહીનું છે એટલું આંસુનું છે;
કસ્તરનું ને કાચનુંય છે.

છે સૌનું ને છતાં કોઈનુંય નથી

કોઈ દરવાજો ખોલી અંદર આવે
ને વાળે આંગણું
તેની રાહ જોઈ ઊભું છે,
એક અતિ પ્રાચીન વૃક્ષ.

તેની પરથી આંગણામાં
અનાગત નામના પંખીએ ખેરવેલાં
પીંછાં જ પીંછાં છે.

આંગણું અવિરત રાહ જુએ છે
કોઈ અજાણ્યા ફફડાટની.
સૂરજ તો આ આથમી ચાલ્યો.

*

આંગણાની અંદર વળી પાછું એક આંગણું હોય છે
જાણે પિંજરાની ભીતર પંખી.
તેની બહાર પણ એક આંગણું.
તારા નક્ષત્રોનીય પાર
એક આંગણું રાહ જોતું હોય છે
કોણ વાળશે ?

લાગે છે કે
આંખની કાળી કીકી જેવું મેલું હોય છે.
જેવું હોય તેવું.
તે કીડીનું ને કબૂતરનું
મકોડાનું અને માળીનુંય છે.

પણ સૌથી વધુ
એ હોય છે તેની આરપાર ઊડતી ધૂળનું.
આંગણામાં અટવાતા ઓળાઓના ટોળા વચ્ચે

રાતદિવસ, એકાકાર થઈ
આંગણાને આંગણા જેવું બનાવે છે.

*

આંગણું રિસાયું છે તારાથી
કે તું તેનાથી !

એ કળે ત્યાં સુધીમાં
સૂરજ તો આ આથમ્યો.
વાળવા માંડ અતીતના ઓટલા ઉપરથી.

કોને વ્હાલી ના હોય દરેક નાની નાની પગલીઓ
પણ, એ પણ ક્યારેય ફાળ ભરવાની કાળની જેમ
અને ક્યારેક આ આંગણું વીંધીને
ચાલી જશે
એક નવું આંગણું રચવા.
આથમતા સૂરજની શાખે.

પણ, એ ખાલીપામાં ને ખાલીપામાં
આંગણું આગળ વધે છે
પોતાના મૂળ તરફ.

અને તેથી જ લાગે છે
પાછું ફરે છે બધું
અંતે આંગણામાં.

અંત અને આરંભની સીમાઓ
ઓગાળવા જતાં સર્જાયું હોય છે
આ આંગણું.

*

હવે વારંવાર નહિ કહું હું તને

સાંજના ઓળા ગળી રહ્યા છે
આંગણાને
અને ભરડી રહ્યાં છે
રાતનાં અંધારાં સૌ કોઈને
ચાલ ઝટ કર
ઉપાડ જાતને

મંડી પડને વાળવા,
આ ઘડી સરકી જાય તે પહેલાં.
બધી ક્ષિતિજો મીટ માંડીને બેઠી છે
આંગણામાં પધારવા.

*

આગણામાં અગણિત પાંદડાં ખરે છે
તોય તે જીવે છે
પવન અને પ્રકાશને લીધે.
એ રાહ જુએ છે
કોણ આવીને ઝટપટ
સાફ કરે તેનો ચહેરો
કોણ લૂછે આંખો
ને કોણ ભરે અંતિમ બાથ ?

*

એક કાળે
એક સંન્યાસી દીકરાએ
માની ચિતા કરી હતી આંગણામાં
તેના તેજેમઢ્યું આંગણું હજુ ઝળહળે છે.

યાદ કરતા તેને,
કાળ થંભી જાય છે.
આંખ સામે આ જ ભૂમિ
પ્રશ્ન બની સળગે છે સઘળે.

કોઈ બોરડી પાસે પ્રતીક્ષા કરતી એક વૃદ્ધા
કે પછી એક અબળાને મારગ આપવા તત્પર ધરતી
કે પછી બંધ ઘર આગળ રાહ જોતી બિલાડી
બધુંય એકાકાર છે
આ તારા આંગણામાં.

પહો ફાટે કે ફાટે ભોં
એ પહેલાં
ચાલ વાળી દે
ઝટપટ આ આંગણું.

બે ગઝલ | મનોજ જોશી ‘મન’

૧. મનજી-૧

ટેકામાં છે ટાંકો મનજી,
શેનો છે આ ફાંકો મનજી !

કાચિંડાનો કાકો મનજી,
ચહેરો કે પોશાકો મનજી ?

જરીક તો ઘી નાખો મનજી,
લુખ્ખી તો ના હાંકો મનજી !

વળાંક વખતે સીધ્ધોસટ, ને–
સીધ્ધા રસ્તે વાંકો મનજી !

દુ:ખના દોરા વીણી વીણી,
રોજ વણે છે તાકો મનજી !

૨. મનજી-૨

વળે કદી ના વાર્યો મનજી,
અટકે છે અણધાર્યો મનજી.

એમ કહે ને ! તાર્યો મનજી,
મૂળમાં છો ઘા માર્યો મનજી.

જ્યાં ને ત્યાં અવતાર્યો મનજી,
ઈશ્વરને, શું ધાર્યો મનજી ?

પરમારથનું પડીકું વાળ્યું,
સ્વાર્થ બધે શણગાર્યો મનજી !

સંકડામણ તો થાય જ ને ભઈ !
હુંને કાં વિસ્તાર્યો મનજી !

...સૂર્યને | અનંત રાઠોડ

નગર આખું બધી દિશાઓમાં શોધી અને થાકી ગયું છે સૂર્યને,
કોઈ વ્હેલી સવારે પૂર્વમાંથી લઈ અને ચાલી ગયું છે સૂર્યને.

અચાનક ક્યાં ગયાં ઝાકળનાં ટીપાં, સાચવ્યાં'તાં આપણે જે ફૂલ પર,
હા, નક્કી આપણા બેમાંથી કોઈ એક જણ અડકી ગયું છે સૂર્યને.

હવે આ સાંજના અંધારને ક્યાં મૂકશું એ પ્રશ્ન છે ચારે તરફ,
સમીસાંજે જ આવી આપણી વચ્ચે કોઈ મૂકી ગયું છે સૂર્યને.

હવે એ એક જણ બેઠું છે સૂનમૂન આંગણે દીવો જલાવીને 'અનંત',
કરીને બંધ બે આંખો હવે એ એક જણ ભૂલી ગયું છે સૂર્યને.

સાત શૃંગાર | રાધિકા પટેલ

૧

પાણીને અરીસો બતાવીએ
તો શું દેખાય ?
ઝરણું
નદી
દરિયો કે વરસાદ ?
કે પછી તારી આ આંખ...!!

૨

હું બેઠી છું અહીં કેવી નિરાંતથી...
શ્વસું છું એના ઉચ્છ્વાસને.
મને આમ ઢાંકી રહેલી
તારા હાથ જેવી વૃક્ષની આ શાખાઓ...!!

૩

તારા નાક પરથી લપસી પડેલા ચાંદાને
મેં
ટેકવી રાખ્યો છે
મારા ખભા વડે..!!

૪

દરિયાનાં તોતિંગ મોજાંઓ પર
જાતને છુટ્ટી મૂકી ન્હાતી વખતે

મારા પાલવમાં ભરાઈ ગયેલું એક છીપ
ખોલીને જોયું તો નીકળ્યું
‘તારું હૃદય’.

૫

હું તો આંખ બંધ કરી પડી રહેલી
મુલાયમ ઘાસ પર...
એમ જ.
હથેળી ફેરવતાં-ફેરવતાં જરાક અમથું ચૂંટી લીધું;
ત્યાં જ અચાનક તારા મોઢામાંથી નીકળી ગયું
‘આઉચ’..!

૬

તું કહે તો છોડી મૂકું...
મારી બકરીઓને...
હરણાં તો ભાગી છૂટ્યાં–
મારી છાતીમાંથી.
તું પણ હવે છોડી મૂક–
તારી આંખોમાં આંટા મારી રહેલ
સિંહને..!

૭

વાત તો હતી ધીમે ધીમે ચગળવાની
અને તું ચાવી ગયો
આખેઆખો ચાંદો;
ઊંઘી ગયો ઘસઘસાટ !
હું હજુ
મમળાવ્યા કરું છું
મારી અંદર રહી ગયેલ એ
સફેદ-સ્નિગ્ધ ચાંદનીને..!!

❑

ઓપન ટિકિટ

અંજલિ પ્રદીપ ખાંડવાળા

ફરી એક વાર એને ગભરામણ લપેટવા લાગી. મમી જેમ. માસ્ક પહેરેલો માણસ ! એને પકડવા મરણિયો બનેલો. આંગળી છેટે જ હતો. બસ, હવે તો ઝડપાઈ જ જવાની. જીવ ઝાટકા સાથે ઊછળ્યો. ઊંઘ ચિરાઈ ગઈ. માનિની સફાળી બેઠી થઈ ગઈ. ધબધબ થતું હૃદય લઈ નાસતો શ્વાસ ઝટ ધીરો ન પડ્યો. ડરથી ફફડતી હતી. કૅનેડાના મૉન્ટ્રિયલ શહેરના એનાં ફ્લૅટમાં સાવ એકલી હતી. ગૌરાંગ બહારગામ હતો. માસના પંદર દિવસ એ બિઝનેસ માટે ફરતો રહેતો. મન હૂંફાળો આશરો શોધવા માંડ્યું. મા યાદ આવી. પલંગમાંથી ઊઠી. ફોન ડાયલ કરવા માંડી. ઘડિયાળ તરફ નજર ગઈ. ઇન્ડિયામાં તો હમણાં રાતના સાડા ત્રણ થયા હશે ! ડાયલ પરથી આંગળી ઉપાડી લીધી. બાનું હૃદય સાવ પોચું અને રાતના સાડા ત્રણને સુમારે ફોનની ઘંટડી સાંભળી બેસી જ જાય. સોફા ઉપર બેસી પડી. ધીરેથી ઊંચું જોયું. છત જોઈ. કેવી ખાલીખમ છે, એના જેવી ! હતાશ આંખો ચારે દીવાલ પર દોડી આવી. વધારે હતાશ થઈ. માનિની ઊભી થઈ. દીવાનખાનામાં ફરવા લાગી.

ધોળી છત. ધોળી દીવાલ. ધોળી ફર્શ. ધોળા પડદા. સફેદ સોફા. ગોરો ગૌરાંગ… ચારે બાજુ સફેદિયો રંગ… બહાર પણ ચારે બાજુ સ્નો… વચ્ચે ફસાયેલી માનિની. એને થયું, ક્યાં સુધી એનો ઘઉંવર્ણો રંગ ટકશે ? એ પણ બ્લીચ થતી જતી હતી ? નિઃશ્વાસ નાખતી કિચનમાં આવી. સ્ટ્રૉંગ કૉફી બનાવી. હાથમાં કપ લઈ કૉફી પીતી દીવાનખાનામાં આંટા મારવા લાગી.

ઊંચી ટિપાઈ ઉપર ગોઠવેલી સરસ્વતીની સ્ફટિક, શ્વેત વસ્ત્રધારિણી મૂર્તિ આગળ ઊભી રહી. એને થયું, મારે બદલે ગૌરાંગને સરસ્વતી જેવી કોઈ મળી હોત તો જોડી કેટલી પરફેક્ટ રહેત ! ગૌરાંગ ક્યારેક કહેતો, 'તું એવી બન કે મને તારે માટે આદર થાય, મારું માથું તારા આગળ ઝૂકી જાય…'

ઘર કેવું મરેલું લાગે છે ! ગૌરાંગને કેટલું કહ્યું કલરફુલ પડદા લેવાનું — પણ એને તો બસ વ્હાઇટ જ. 'સફેદમાં ઉજાસ લાગે.' લાલપીળી સ્ટ્રાઇપ્સનો બેડસ્પ્રેડ માનિનીને કેટલો ગમી ગયેલો ! અહીંના દિવસો અંધારિયા; સૂરજ ભાગ્યે જ ડોકાય. રૂમ કલરફુલ હોય તો મનને ચીયરફુલ રાખે. પણ ગૌરાંગ એકનો બે ન થયો. એણે કહ્યું, 'ભડક રંગ મને ગમતા જ નથી. વ્હાઇટ કેટલો પ્યોર !'

માનિનીને થયું કે ગૌરાંગ જન્મથી જ સફેદી ચોંટાડી આવ્યો છે. ભગવાનને ખબર

કોના જીન્સની પ્રસાદી છે – માના કે બાપના ? લગ્નના રિસેપ્શનમાં પણ ગૌરાંગે આગ્રહ કરીને માનિનીને સફેદ સાડી પહેરાવી હતી. પણ ત્યારે માનિનીને શું ખબર કે સફેદ વાઈરસ ગૌરાંગના લોહીમાં જ ઘૂસી ગયું છે. એટલે જ તો કેવો ઠંડોગાર… બધાંએ કહેલું બધું બહુ સારું છે : આવું કુળ, આવું ઘર, આવો કૅનેડામાં કમાતો છોકરો – ક્યાંય નહીં મળે. પાછો દેખાવ રજવાડી… મૅનર્સ ચાર્મિંગ… ફર્સ્ટક્લાસ ભેજું… ઇન્ટરનૅશનલ કંપનીમાં જૉબ… માનિનીએ હા પાડી દીધેલી.

લગ્નવિધિ પૂરી થઈ અને વળાવતાં થયા સવારના ત્રણ. પહેલી વાર એની સાથે એક જ પલંગમાં પુરુષ હશે. કલ્પનામાં તો આ દૃશ્ય છાશવાર જોયેલું, પણ આ તો સાચોસાચ. માનિનીની તૈયારી અપટુડેટ હતી. એણે વિચારેલું – પાંદડામાં લપેટેલું તાંબૂલ કેવી અદા અને નજાકતથી, આંખો ટમટમાવી એને ધરીશ, ‘લીજીએ જનાબ’ ! માનિનીને એનું રિહર્સલ કેટલું સક્સેસફુલ લાગેલું ! વળ બૅકગ્રાઉન્ડ મ્યુઝિક માટે આંખો ન ચઢે એવા ટેપરેકોર્ડરમાં કામસૂત્રની ટેપ એકદમ રેડી રાખેલી. પણ શો… એકદમ ફ્લોપ ગયો !

સેક્સી નાઈટીમાં ચાલતી માનિની આવી… પલંગની ધારે બેઠી… અદાથી તાંબૂલ ધર્યું ને કામસૂત્રની ટેપ ચાલુ થઈ. ગૌરાંગના કાન રતુંબડા થયા, પછી ચહેરો. થોડી ક્ષણો સ્ફોટક મૌન અડીખમ ઊભું રહ્યું. પછી એના સામું જોયા વગર જ બોલ્યો, ‘આ કોઠો નથી. સંસ્કારીનું ઘર છે.’ પલંગ ઉપર માનિની હોય જ નહીં એમ મોં ફેરવી સૂઈ ગયો. મનાવવામાં માનિનીએ કેટલાય પ્રયત્ન કર્યા પણ બધા નિષ્ફળ ! એકી ઝાટકે માનિનીનો કૉન્ફિડન્સ એણે વાઢી કાઢ્યો. આખી રાત એ ફફડતી રહી, જાતને કોસતી રહી – આ માણસનો સ્વભાવ જાણ્યા વગર આવો પ્લાન કરવાની શી જરૂર હતી ? ગણેશ અવળા જ મંડાયેલા.

હંસા, પ્રીતિ અને માનિનીની ત્રિપુટી. બધે સાથે જાય. એમનાં તોફાની પરાક્રમ માટે નામચીન. એમની વચ્ચે કશું જ ખાનગી નહીં. પણ માનિનીએ એનાં લગ્નની પહેલી રાત માટે ઉપજાવી કાઢેલી વાત કહી. સાચી વાત ભીતર કરી દીધેલી. આંખ મળાવી કીધી હોત તો પકડાઈ જ જાત, પણ ટેલિફોન પર વાત ઢાંકી શકી. માનિનીનું લગ્ન ત્રણેમાં પહેલું થયેલું એટલે બીજાં બંનેને પહેલી રાત વિશે ખૂબ કુતૂહલ હતું. માનિનીને એની છેતરપિંડી ખલતી રહેલી.

દીવાલ પર ટાંગેલા ચિત્ર આગળ એ ઊભી રહી. ભૂરા આકાશમાં ઊડતા ત્રણ હંસ… ફ્રેમમાંથી નીકળી એની પાસે આવી જાય તો ? એ એને પંપાળ્યા જ કરે… વાત કરતાંય શીખવી દે ! ગૌરાંગ પાસે કેટલી વાર માનિનીએ મા બનવાની ઇચ્છા વ્યક્ત કરેલી. એ હસી કાઢતો – ‘બાળક એટલે બંધન… હમણાં મુક્તિ માણી લે… નહીં તો જિંદગીભર બંધાઈ જઈશ… મને બાપ બનવાનો બિલકુલ અભરખો નથી… એ પળોજણ મને જોઈતી જ નથી.’

પ્રીતિ અને હંસા મારા પછી પરણ્યાં અને મા બની ગયાં. આગલે વર્ષ માનિની

અને ગૌરાંગ મુંબઈ ગયેલાં ત્યારે કેવાં ભરેલાં ભરેલાં લાગતાં હતાં ! ખોળામાં એમનાં ભૂલકાં લીધાં ત્યારે લાગેલું કે આ સુખ આગળ બધું સુખ તુચ્છ છે. હંસા અને પ્રીતિએ બંનેએ માનિનીને સરખો જ પ્રશ્ન પૂછેલો, ‘હજી સુધી તું મા કેમ નથી બની ? ગૌરાંગમાં કંઈ ગડબડ તો નથી ને ?’

‘હી ઇઝ અ મૅન – સો ટચનો, પણ હજી અમારે બાળકના બંધનમાં નથી પડવું’, માનિનીએ ખૂબ જુસ્સાથી જવાબ આપેલો, પણ અંદરથી એ સોરાયેલી. સિફતથી એણે વાત બદલેલી.

ક્યારેક ગૌરાંગ એને બંને હાથમાં જકડી લેતો, પણ માનિનીને સ્પર્શ જોજન દૂરનો લાગતો ! એના સ્પર્શથી એ ક્યારેય ખીલી નહોતી ઊઠી. ગૌરાંગની પ્રેમ કરવાની રીતેય સુપરફાસ્ટ હતી – ઝટ અને પટ. માનિની અવાક અને અધૂરી રહી જતી.

માનિનીને માટે કામ-ક્રીડા રાગ-ક્રીડા જેવી હતી. પહેલાં રાગનું આહ્‌વાન હોય... મંદ્ર સ્વર ને વિલંબિત ગતિએ. પછી કુશળતાથી ષડ્‌જ પ્રસ્થાપિત કરવાનો હોય... ત્યારબાદ ગૂંથણીના કસબથી રિષભ, ગંધાર, મધ્યમ... એમ એક પછી એક પાંખડી ખૂલતી જાય ને રાગ પૂર્ણ પાંગરે. પછી છેલ્લે દ્રુતલયની પરાકાષ્ઠાની તાન ! અદ્‌ભુત કળા છે પ્રેમ... બે વ્યક્તિનું ઐક્ય, પણ જુગલબંદીથી. જોકે ગૌરાંગે તો હૃદય ઉપર જ કોન્ડોમ પહેરી લીધું હતું ! ક્યાંથી માનિનીના હૃદયનો સ્પર્શ થાય ?

પણ ગૌરાંગને ક્યાં કશું ખૂટતું હતું ? એણે કોઈ દિવસ કશાની ફરિયાદ નહોતી કરી. એ ભલો અને એનું કામ ભલું. ઘરથી ઑફિસ અને ઑફિસથી ઘર. કોઈને ઘેર જવું નહીં અને કોઈને બોલાવવા નહીં. જોકે માનિનીને જ્યાં જવું હોય ત્યાં જવાની છૂટ. એ કદી સાથે ન આવે એ નિશ્ચિત. પણ એની ઑફિસના ફંક્શનમાં માનિનીને જવાનું જ, મન હોય કે ન હોય.

મૉન્ટ્રિયલ એટલે સભ્યતાઓનો સુભગ મેળો. એકથી એક ચઢિયાતા સાંસ્કૃતિક કાર્યક્રમોની વણઝાર. આ જ વર્ષે મૉન્ટ્રિયલમાં ઇન્ટરનૅશનલ આર્ટ અને ડિઝાઇનનું પ્રદર્શન આવ્યું. પછી પિકાસોના જીવનકાળના બધા તબક્કાના ચિત્રો આવરી લેતું ગંજાવર પ્રદર્શન આવ્યું. ઇન્ટરનૅશનલ ફિલ્મ ફેસ્ટિવલ, ભારતીય સંગીત મહોત્સવ વગેરે પણ આવ્યાં... માનિનીથી તો આ બધામાં શામિલ થયા વગર રહેવાય એવું ન હતું. પણ મોડી રાતે સાવ એકલા આવવા-જવાનું ખતરાવાળું; અને કલા-સૌંદર્યની મોજ એકલા ભૂત જેમ કેમ મણાય ?

માનિનીનો હેમા અને સોના સાથે પરિચય થયો હતો જ્યારે એ ત્રણેએ વિશ્વ-કલા ઇતિહાસનો કોર્સ સાથે કરેલો. એમને સારી મૈત્રી થઈ ગઈ. હેમા, સોના, એમના પતિઓ, અને માનિની બધાં સાથે જ આવા પ્રોગ્રામોમાં જતાં. ઘણી વાર સૌંદર્ય-અનુભવની એવી ક્ષણ આવતી તો થતું કે તત્ક્ષણ પ્રેમી સાથે નહીં વહેંચાય તો મૂરઝાઈ જશે. હેમા અને સોના એવી ઉત્તમ ક્ષણો એમના પતિઓ સાથે કેવી માણતાં ! એકમેકના સ્પર્શથી એ બધા કેવા ડોલી ઊઠતા ! માનિની આ જોતી અને ઓછપ અનુભવતી.

માનિનીને થયું, ચાલ હવે એણે પોતાની બહુ દયા ખાધી — હવે કંઈ ઇન્ટરેસ્ટિંગ થઈ જાય. વિંગર કોટ, ગ્લવ્સ, અને સ્નોશૂઝ પહેરી એ બાલ્કનીમાં ગઈ. ત્યાં થપ્પે થપ્પા સ્નો હતો, અને સાથે ઠીંગરાવી દે એવી ઠંડી. ઉપરનો મેલો સ્નો હાથથી હટાવી ચોખ્ખા સ્નોથી વાટકો ભર્યો. કિચનમાં લાવી અને અંદર સળી નાખી બરફનો ગોળો બનાવ્યો. ઉપર ધબકાવ્યું ગુલાબનું લાલ શરબત, ને વ્હૂસ.. વ્હૂસ કરતી એ ગજબ આનંદમાં આવી ગઈ. એને થયું સારું છે ગૌરાંગ નથી, બાકી એનો ગોળો ફેંકી જ દેત. કહેત, ‘બાલ્કનીનો ગંદો સ્નો ખવાય જ નહીં’, અને સંભળાવેત, ‘તારી ઉંમર કંઈ ગોળો ખાવાની છે ?’ ઘડી પહેલાંનો સફેદ સ્નો માનિની લાલ કરી શકી, પણ ત્રણ વર્ષમાં ગૌરાંગને ન રંગી શકી.

માનિનીએ ખાનામાં રાખેલો મેકઅપ-બૉક્સ કાઢ્યો. લિજ્જતથી ચહેરો નિખાર્યો, જિન્સ ઉપર ચુસ્ત શૉર્ટ-ટૉપ પહેર્યું. વાળ સેટ કરી ઝૂલતા રાખ્યા. ઊંચી હિલ્સનાં સેન્ડલ્સ પહેરી હાથમાં પર્સ લઈ લાંબા અરીસા સામે ઊભી રહી. ‘માનિની ! રોજ આમ જ તૈયાર થવાય ! અને હવે ભલે મારાથી કંઈક જવાય. પણ કેવી રીતે ? કાર તો ગૌરાંગ લઈ ગયો છે ને ગાડી વગર આટલી ઠંડીમાં બહાર કેમ જવાય ? પણ હું તો જઈશ જ. છેવટે કૉરિડોર, લાઉન્જમાં ચક્કર મારીશ, સ્વિમિંગ પુલ આગળ ખુરશી મૂકીને બેસીશ, પણ અપાર્ટમેન્ટમાં તો નહીં જ ગોંધાઈ મરું.’

આજે લિફ્ટના અરીસામાં માનિનીએ અનેક વાર પોતાનો ચહેરો જોયો. વારે વારે મુગ્ધ થઈ : ‘ગૌરાંગ કેમ ક્યારેય મને નહીં વખાણતો હોય ? મારામાં વખાણવાલાયક એને કશું નહીં લાગતું હોય ? બની શકે કે વખાણ કરવાની એને આવડત જ ન હોય. પણ હું એની પ્રશંસા કરું ત્યારે મૂછમાં કેવો મલકાતો હોય છે !’

માનિની લાઉન્જમાં આવી. સ્ત્રી-પુરુષ સોફા પર બેસી ગપ્પાં મારતાં બેઠેલાં હતાં. ટાબરિયાં મોટેરાંની આસપાસ ધમાચકડી કરતાં હતાં. ‘હું માનિની, અપાર્ટમેન્ટ ૮૦૧માં રહું છું.’ ત્યાં બેઠેલાંઓને માનિનીએ પોતાની ઓળખાણ આપી. ઉત્સાહથી આવકારતાં બધાંએ માનિની માટે જગા કરી ને પોતપોતાની ઓળખાણ આપી. એકદમ હળવી વાત ચાલતી’તી — ફૂલનો દડો ઉછાળી પકડવા જેવી. આટલી હળવી વાત હોઈ શકે એ જ માનિની ભૂલી ગયેલી. સ્કૂલ-કૉલેજના દિવસો યાદ આવ્યા — હસવાની ફિરકી છૂટી કે હસવું ચડ્યું આકાશમાં... ને હસવા જેવી કોઈ વાત જ ન હોય ! કોઈ વાર તો વાત જ ન હોય અને મિત્રો એકમેક સામે જુએ અને હસવાનું શરૂ.

લાઉન્જમાં જોક્સની ઉજાણી ચાલી. ભલે સડિયલ તો સડિયલ — માનિની એકેએક ઉપર હસી, આંખમાં પાણી આવી ગયાં એટલું ! કલાક સડસડાટ પસાર થઈ ગયો.

લાઉન્જમાંથી નીકળતાં એની પ્રશંસા પણ થઈ : સ્ત્રીઓએ એના આકર્ષક ચહેરાને, ગૌરવભરી ચાલને, મોહક સ્મિતને વખાણ્યાં. પુરુષોની આંખોમાંની પ્રશંસા એણે માણી. માનિની આનંદથી આકાશમાં ઊડી. એ અપાર્ટમેન્ટમાં પાછી ફરી ત્યારે મૂડ ઇસ્કીટાઇટ હતો.

ગૌરાંગ ટ્રેનિંગ માટે આઠ દિવસ બહારગામ ગયો હતો. માનિનીને આ એકલતા

સાલી. બીકના માર્યા એને સરખી ઊંઘ આવતી નહીં ને રાત લંબાઈ જતી. ગૌરાંગ વગર ખાસ કામકાજ રહે નહીં, એટલે દિવસ લાંબોલચ લાગતો. માનિનીની દિનચર્યામાં ગૌરાંગ ગૂંથાઈ ગયેલો. એની યાદ ક્યાંક ને ક્યાંક અચાનક ફૂટી નીકળતી. સાથે સાથે એની ગેરહાજરીમાં અનુભવાતી મુક્તિ આહ્‌લાદક હતી !

'ગૌરાંગ પાછો ક્યારે આવે છે ?' ધ્રાસકા સાથે એ ઊભી થઈ. કૅલેન્ડર જોયું – 'હાશ ! હજુ ચાર દિવસ બાકી છે.' એની નજર તે દિવસની તારીખ પર પડી... એના ખાનામાં એણે લખેલું વસંતપંચમી. 'ઓહો, ઇંડિયામાં વસંત બેસી પણ ગઈ ! મહિનામાં અહીં પણ આવી જશે. સ્નો અલોપ થશે. લીલુંચટ ઘાસ જમીન પર રેલાઈ જશે ને સામેનું સફરજનનું વજન જીવતું થઈ ડોલવા લાગશે... લાલ લાલ ઝુમખેઝુમખા ડાળીઓને છેક જમીન સુધી નમાવી દેશે... સૂમસામ રસ્તો અચાનક રમતો થઈ જશે... હવેના છ મહિના બિન્દાસ રખડવાનું... ગલીઓમાં, શોપિંગ સેન્ટર્સમાં, શોઝ જોવામાં... એક્ઝિબિશનો માણવામાં... મ્યુઝિયમોમાં અને આર્ટ ગૅલેરીઓમાં રખડવામાં... ને ટહેલ્યા કરવાનું મારાં સફરજનોના વનમાં...'

દિવાસ્વપ્ન જોતી માનિની પહોંચી ગઈ સફરજનોના વનમાં. એકાએક વૃક્ષ વચ્ચેથી ચહેરો પ્રગટ થયો. તરવરાટવાળો, સંવેદનશીલ, ગૌરગુલાબી ચમકવાળો વાન ને મોટી મોટી હસતી સરળ આંખો. આડી પડી સફરજનના વૃક્ષ નીચે એ વાંચતી હતી હેરમેન હેસનું 'સિદ્ધાર્થ'. માઇકલને પહેલવહેલી ત્યાં જ મળેલી. માનિનીને જોતો એ થોડો દૂર બેઠેલો. જેવું માનિનીનું ધ્યાન એના પર પડ્યું એ નિર્દોષ કિલકિલ હસી પડેલો. ઊઠીને પાસે આવી બેઠેલો. સંકોચવશ માનિની બેઠી થયેલી.

'હું માઇકલ. ચિત્રકાર છું.'

'હું માનિની. ટેક્સટાઇલ ડિઝાઇનર છું.'

'ઓહ ! તો આપણું પ્રોફેશન પાસે પાસેનું કહેવાય. તમે માનશો, મારું મોસ્ટ ફેવરિટ પુસ્તક 'સિદ્ધાર્થ' છે.'

'ખરેખર ? મારું પણ – હું આ પાંચમી વખત વાંચતી હોઈશ. પણ દર વખતે નવું જ લાગે છે.'

'મારો સ્ટુડિયો મારા ઘરમાં જ છે. રોજ રાત સુધી કામ કરું છું. મન થાય ત્યારે આવજો. લો આ મારું કાર્ડ.'

'તમે કઈ સ્ટાઇલનાં ચિત્ર કરો છો ?'

'માઇકલ સ્ટાઇલ !' એ એકદમ હસી પડ્યો.

'માઇકલ સ્ટાઇલ એટલે કેવી સ્ટાઇલ ? કંઈ ફોડ તો પાડો.'

'મૅડમ, એ અવર્ણનીય છે ! માનિની મારે ભાગવું જ પડશે. મારે અડધો કલાક પહેલાં એક જગ્યાએ પહોંચવાનું હતું !' બોલતો બોલતો એ દોડી ગયેલો.

*

મહિનાઓ પછી માનિનીને માઇકલ ફરી યાદ આવ્યો. એની સાથે વાત કરવાનું મન થયું પણ કાર્ડ ક્યાં મૂકેલું એ યાદ ન આવ્યું. ફાંફાંફોળાં કરતાં એક જૂની પર્સમાંથી મળી આવ્યું. અધીરાઈથી માનિનીએ ફોન જોડ્યો.

'હેલો, મે આઇ સ્પીક ટુ માઇકલ ?'

'યસ, યુ આર સ્પીકિંગ ટુ હિમ.'

'જો તમે મારો અવાજ ઓળખી કાઢો તો હું માનું કે તમારા કાન અસલી !'

'હે...ય, તમે પકડાઈ ગયા... માનિની ને ? છે ને મારા કાન અસલી ?'

બંને હસી પડ્યાં. માઇકલ બોલ્યો, 'મારે તો તમને ફોન કરવો હતો પણ તમે તો નંબર જ નહોતો આપ્યો.'

'પણ તે દિવસે તમે અચાનક દોડી જ ગયા તો શું થાય ? બોલો, મને કેમ યાદ કરેલી ?'

'મારા ચિત્ર-પ્રદર્શનમાં તમને આમંત્રણ આપવું હતું. આ ૧૦ અને ૧૧ એપ્રિલે, સાંજના ૪થી ૮, સર જૉર્જ ગૅલેરીમાં. ચોક્કસ આવજો.'

'જરૂર આવીશ. કંઈ મદદ કરી શકું ?'

'ચિત્રોને ફ્રેમ કરવામાં મદદ કરો તો મને મોટી રાહત થઈ જાય.'

'બોલો, ક્યારે આવું ?'

'કાલે ચાર વાગે ફાવે ?'

'ચોક્કસ.'

'તમારો ટેક્સ્ટાઇલ ડિઝાઇનનો પૉર્ટફોલિયો ભૂલતાં નહીં.'

'મારી વેબસાઇટ નોટ કરી લો - www.creativedesigns.com — બધી જ ડિઝાઇન્સ સાથે જોવા મળશે.'

'ગુડ નાઇટ' કહી બંનેએ ફોન મૂક્યો.

*

બીજે દિવસે માનિની માઇકલને ઘરે પહોંચી ગઈ. અનોખું સ્વાગત હતું એનું ! ઘરમાં પ્રવેશતાં જ એણે બંને હાથ પકડી માનિનીને ઊભી રાખી. 'પહેલાં તમને ધારી ધારીને જોઈ લઉં.' ધીરેથી એણે માનિનીને ગોળ ગોળ ફેરવી. 'શિલ્પને તો ચારે તરફથી જોવું પડે ને ? You are looking just wonderful ! ને તમારાં ટી-શર્ટ પર તો તમે સફરજનનાં ફૂલોનો બાગ જ ખડો કરી દીધો છે. તમે આવ્યાં તો જાણે સાક્ષાત્ વસંત આવી... આઇ મીન ઇટ !'

ક્ષણેક માનિની માઇકલને શંકાથી તાકી રહી પણ એણે કોઈ બનાવટ ન જોઈ. દાદ આપવાની આ અનેરી સ્ટાઇલ અને સહજતા માનિનીને સ્પર્શી ગયાં.

એ બોલી : 'તમારી સાથેના ફોન પછી હું એટલી ઉત્સાહિત થઈ ગઈ કે મોડી રાત

સુધીમાં આ ટી-શર્ટને ચીતરી કાઢ્યું.'

'તમે આવાં ટી-શર્ટ બનાવી કેમ વેચતાં નથી ?'

'કોને વેચું ?'

'હું ત્રણ-ચાર ફૅશનવાળાં, હાથે રંગેલાં કપડાંની દુકાનોને જાણું છું. મને ખાતરી છે કે તમારાં ટી-શર્ટ ખરીદશે. કાલે રાતે જ મેં તમારી બધી ડિઝાઇનો જોઈ. તમારા કામમાં મૌલિકતા છે. અહીંના ટેસ્ટ અને માંગને અનુરૂપ ડિઝાઇન્સ કરવા માંડો. એક ખૂબ જ જાણીતી ટેક્સ્ટાઇલ મિલનો માલિક મારો મિત્ર છે. હું તમને મળવા લઈ જઈશ.'

'મારા વિઝા ઉપર હું કાયદા અનુસાર હજી જૉબ નથી કરી શકતી... વેચતાં-કરતાં કોઈ ઉપાધિમાં તો નહીં આવી પડું ને ?'

'ચિંતા ન કરો. વેચાણ હું કરી આપીશ.'

મોડે સુધી બંને ચિત્રોને ફ્રેમ કરતાં રહ્યાં. સાથે સાથે સંવાદ વહેતો રહ્યો, સૂફીથી ફ્રૉઇડ ને ફ્રૉઇડથી નેલ્સન મંડેલા ને ત્યાંથી હુસેન-પિકાસો ને વચ્ચે વચ્ચે પોતાના કુટુંબની, ઉછેરની, સ્કૂલની, મિત્રોની વાતો.

'માનિની, મારી મા મને બહુ જ વહાલી હતી. એ ગઈ ત્યારે મને થયું કે હું અડધો કપાઈ ગયો.'

'મારી મા મને બહુ વહાલી છે – છતાં એની સાથે હું રહી નથી શકતી.'

બંને એકબીજાની આંખોમાં વ્યથાની ભાગીદારી અનુભવી. માઇકલની શૈલીમાં પિકાસોની ઝાંય લાગે છે એમ માનિનીએ માઇકલને કહ્યું ત્યારે બંને વચ્ચે વાદવિવાદની ખાસ્સી ઝપાઝપી થઈ. પણ ક્યારેય માનહાનિનો અણસાર નહોતો. ભૂખ લાગી ત્યારે બંનેએ મળીને સૅન્ડવિચો બનાવી. માનિનીએ ટામેટાં, કાકડી, કાંદાની સ્લાઇસીસ કરી. માઇકલે બ્રેડની સ્લાઇસોની કિનારીઓ કાપી માખણ ચોપડ્યું. સેલાડ માટે માઇકલે લેટસ ધોઈ હાથેથી ટુકડા કર્યા. માનિનીએ સરકો, તેલ, લસણ ભેળવી સેલાડ ડ્રેસિંગ કર્યું.

'માનિની, મને એકલા એકલા ખાવાનું બનાવવાનો અને ખાવાનો જબ્બર અણગમો છે એટલે ખાસ કરીને હું હોટેલોમાં જ ખાઈ લઉં છું.'

'ખાવાનું બનાવવું મને ગમે છે પણ ટેબલ ઉપર કોઈ હોવા છતાં ચૂપચાપ ખાવાનું મને સાચે જ વસમું લાગે છે.'

'હું તમને સમજી શકું છું.'

ઝટપટ ખાઈ બંને ફરી કામે લાગી ગયાં. મોડી રાતે કામ પત્યું. 'માનિની, તમે સાવ થાકી ગયાં છો. હું તમને જલદી ઘરે મૂકી જાઉં.'

'માઇકલ છેક અપાર્ટમેન્ટ સુધી માનિનીને મૂકી ગયો. અપાર્ટમેન્ટ ખોલી અંદર ગઈ ત્યાં સુધી ઊભો રહ્યો.

'તમે હતાં તો કામ પત્યું. બાકી મારા બે દિવસ એમાં હોમાઈ જાત.'

'માઇકલ, યુ મેડ માય ડે.'

માનિની ઝટ સૂઈ ન શકી. ગૌરાંગ જોડેના પોતાના સંબંધનું વિશ્લેષણ કરતી રહી. માઇકલ સાથેની એકેએક ક્ષણ કેટલી ભરાવદાર હતી ! નિર્ભેળ મૈત્રી, કોઈ પણ બોજ વગર જાદુઈ ગાલીચા ઉપર ઊડાણ, પહેલાં ન માણેલી ક્ષણોની સહેલ.

*

પછીના ત્રણ દિવસ સપાટામાં ગયા. એ ત્રણ દિવસમાં માનિનીએ કેટલું હાંસલ કર્યું ! ચોથે દિવસે સવારે ગૌરાંગનો ફોન આવ્યો : 'બસ નીકળું છું, અગિયાર સુધીમાં આવી જઈશ.'

અગિયારે બારણાંની રિંગ વાગી... ફરી ફરી વાગી. અંદરથી સિતારવાદન સંભળાયું. માનિનીએ રિંગ સાંભળી પણ બારણું ન ખોલ્યું. ધૂંઆપૂંઆ થતા ગૌરાંગે લેચ-કીથી બારણું ખોલ્યું. બારણાંને લાત મારી. બારણું ભીંત સાથે અફળાયું. જોડાં કાઢી ફેંક્યાં. દીવાનખાનામાં પ્રવેશ્યો. પ્રવેશતાં જ આંખ ઉપર વીજળી પડી.

બધી બારીએ રંગબેરંગી પડદા લાગેલા. સરસ્વતીની સ્ફટિક મૂર્તિ ટિપાઈ પર ન હતી. એની જગ્યાએ જાંબલી ઑર્કિડ્સ, ફર્ન જોડે દબદબાથી વાઝમાં ઊભેલાં. ત્રણ ઊડતાં પક્ષીનું ચિત્ર ભીંત પરથી ગાયબ હતું. એ જગ્યાએ ચાર સ્ત્રી-પુરુષનાં ચિત્રો ક્રૉસ શેપમાં લગાડેલાં. પોતાનું સમગ્ર વિશ્વ એકાએક ડૂબી ગયું હોય એમ ગૌરાંગ તરફડી ઊઠ્યો. પછી ઊકળી ઊઠ્યો. ત્રાડ પાડી... 'માનિની !'

પતંગિયાંની પ્રિંટનું શર્ટ અને જિન્સ પહેરેલી માનિની બેડરૂમમાંથી નીકળી. બેધડક ઊભી રહી. શાંતિથી પૂછ્યું, 'શું છે ?'

'વૉટ ઇઝ ધિસ નોનસેન્સ ?'

'ઇટ ઇઝ એબ્સ્લ્યૂટલી બ્યૂટિફૂલ !'

'કોને પૂછીને મારી વસ્તુઓ ખસેડી ?'

'મારી જાતને પૂછીને. ત્રણ વર્ષ તને ગમતું બધું મેં સ્વીકાર્યું. હવે મને ગમતું તું થોડુંક સ્વીકાર.'

'તારું ગમતું સ્વીકારવા હું બંધાયેલો નથી.'

'જો, આ ઘર આપણાં બંનેનું છે. આપણાં બંનેની જિંદગી સંકળાયેલી છે ને દરેક નિર્ણયનો હક્ક બંનેનો છે.'

'તને ભાન છે તું શું બોલે છે ?'

'બરાબર.'

'તું મૅડ થઈ ગઈ છે !'

'હતી. હવે નથી. પૂરાં ત્રણ વર્ષ મેં મારી જાતને કચડ્યા કરી. એટલી હદ સુધી કે મને થયું ભાગી છૂટું.'

'ઓહો ! તો મેં તને એટલું બધું દુઃખ આપ્યું ?'

'જો – મારે તારી સાથે જીભાજોડી નથી કરવી.'

'તો શું કરવું છે ?'

'મારો સામાન મારી દોસ્ત હેમાને ઘેર પહોંચી ગયો છે. ત્યાં હું આઠ દિવસ છું. આપણે લાઇફ પાર્ટનર્સ થઈ રહેવું હોય તો હેમાને ઘેર ફોન કરજે. નવમે દિવસે હું નીકળી જઈશ – ક્યાં એ જણાવવાની જરૂર નથી. તું કૉન્ટેક્ટ નહીં કરે તો મારો વકીલ તને કૉન્ટેક્ટ કરશે. વિશ યુ ઑલ ધ બેસ્ટ, ઍન્ડ ગુડ બાય.'

બારણું ફક્ત ત્રણ ડગલાં છેટે હતું. આ ત્રણ ડગલાંમાં કદાચ એની સારી ભૂમિ હડપાઈ જાય, માથે છાપરું પણ ન રહે, માનિની ધ્રૂજતી હતી. ગૌરાંગ અવાક્ ઊભો હતો. માનિનીને પાછું વળી જોવાનું મન થઈ આવ્યું. પણ મનને વાર્યું. હજી આછી-પાતળી આશા હતી કે ગૌરાંગ એને જતી રોકશે. પોતાની આખી જિંદગી વાસી દેતી હોય એવા ફફડાટથી દરવાજો બંધ કર્યો. ચક્કર આવતાં દરવાજા બહાર જ બેસી પડી.

એકાએક કશું યાદ આવ્યું. પર્સમાંથી પોતાનું કાર્ડ કાઢી પાછળ લખ્યું, 'ફ્રિજમાં ભરેલા ભીંડાનું શાક અને રાયતું મૂક્યાં છે, અને કિચન પ્લૅટફૉર્મ ઉપર કડક ભાખરીનો ડબ્બો છે. ખાઈ લેજે.' દરવાજા નીચેથી કાર્ડ અંદર સરકાવી દીધું.

*

સાતમે દિવસે હેમાને ઘેર ગૌરાંગની ઑફિસમાંથી માનિની માટે પરબીડિયું આવ્યું. માનિનીએ અધીરાઈથી ખોલ્યું. ગૌરાંગનો પત્ર હતો :

'માનુ !

બે લીટી લખેલું તારું કાર્ડ મળ્યું. તું ઘર છોડી ગઈ પણ તેં મારી કાળજી કરવી છોડી નહીં. મેં મારી પસંદગીઓ, મારા નિર્ણયો તારા પર ઠોકી બેસાડ્યાંનો અફસોસ છે. મારી સ્ટ્રૉંગ પસંદગી-નાપસંદગીઓની જડમાં જવાનો પ્રયત્ન કરું છું. મારો ઉછેર ગાંધીવાદી કુટુંબમાં, અમારી કુળદેવી સરસ્વતી એટલે મારા મનમાં પવિત્રતા અને શ્વેતતા વચ્ચે નાનપણથી મજબૂત સંબંધ બંધાઈ ગયેલો. વળી હું અછતમાં મોટો થયેલો એટલે કારકિર્દીની ટોચ મારે માટે આવશ્યક થઈ ગયેલી.

આપણું વ્યક્તિત્વ જુદું છે. બળજબરીથી બદલાવાનું નથી. ઉપરછલ્લા સ્વીકારનો કોઈ અર્થ નથી. પણ આપણે એકબીજાનાં પૂરક થઈ શકીએ. હું નાનપણથી બુદ્ધિપ્રધાન રહ્યો છું. નાનપણથી ગંભીર સાહિત્ય વાંચતો રહ્યો છું. મેં ગાંધીને ખૂબ વાંચ્યા છે. વિવેકાનંદને પણ. પશ્ચિમના વિચારકોને પણ વાંચ્યા છે. મને બુદ્ધિજીવીઓ સાથે વાતચીત કરવી બહુ ગમે છે. એટલે જ હાર્વર્ડ પછી એન્સાઇક્લોપીડિયા બ્રિટાનિકામાં જૉબ લીધી જેથી પ્રોફેસરો, લાઇબ્રેરિયનોનો સંપર્ક કરી શકું. હું તને શુષ્ક લાગું છું. પણ મને સૌંદર્યનો અનુભવ જ નથી થયો. હું માની બેઠેલો કે ઇંદ્રિયોને બહેલાવતી વસ્તુઓ કે ક્રિયાઓ વાસનાને ઉત્તેજિત કરે છે.

તું રસિક છે. સૌંદર્ય-પ્રધાન છે. તારા દૃષ્ટિબિંદુને હું થોડો થોડો સમજતો થયો છું. એવું ન બને કે તું મારી રસિકતાને જાગ્રત કરે, અને હું દર્શનનાં ઊંડાણોનો તને વધુ પરિચય કરાવું ?

સહજીવન મુશ્કેલ છે પણ અશક્ય નથી. ઉતાવળે કશો નિર્ણય લેતી નહીં.

આ સાથે મુંબઈની ઓપન ટિકિટ બીડું છું. થોડા મહિના જુદા વાતાવરણમાં રહી આવ. મન થાય ત્યારે કૉન્ટેક્ટ કરજે. આ સાથે ચેકબુક મોકલું છું. વિના સંકોચે પૈસા વાપરજે.

તું હતી તો કેટલા એકાગ્ર ચિત્તે કામ કરી શકતો ! તું નથી તો કામમાં ચિત્ત નથી લાગતું.

તારો ગૌરાંગ.'

હીબકાં લેતાં લેતાં માનિનીએ પત્ર ફરી વાંચ્યો. ગૌરાંગ સાથે પહેલાં કદી ન લાગેલી આત્મીયતા અનુભવી. સાવ પાસે હોય ત્યારે એની હાજરીથી અકળામણ થાય અને દૂર હોય ત્યારે સમીપ જ છે એવો અહેસાસ થાય ! કેટલું વિચિત્ર !

ત્રીજે દિવસે માનિની પ્લેનમાં બેસી ગઈ. મનમાં હજી ગડમથલ હતી અને છાતીમાં ગભરાટ. સાથે નવા પ્રભાતની આશા. અને પર્સમાં ઓપન ટિકિટ !

❑

સાભાર સ્વીકાર

પ્રકીર્ણ

સમયની રેત પર, પ્રથમ પદચિહ્ન, સંપા. કૃષ્ણકાન્ત કડિયા, ૨૦૧૮, રૂપાયતન ભવનાથ, જૂનાગઢ, ૧૬ + ૨૧૨, રૂ. ૨૫૦ **નરસિંહ પર્વ-૧** રમેશ મહેતા, ૨૦૧૮, રૂપાયતન, ભવનાથ જૂનાગઢ, પૃ. ૧૨૭, રૂ. ૧૨૦ **યુવાજોશ** મહર્ષિ દેસાઈ, ૨૦૧૮, રન્નાદે પ્રકાશન, અમદાવાદ, ૧૦ + ૧૩૪, રૂ. ૧૬૦

નિબંધ

અમારી વાત

કાન્તિ પટેલ

અમારા મનુષ્યદેહી પૂર્વજો ચામર ઢાળવાનું કામ કરતા હતા. રાજામહારાજાઓ, અમાત્યો, મહાજનોની બેઠકને પડખે ઊભા રહીને ચામર ઢાળવાનું કામ મોભાવાળું ગણાતું. ઊંચા આસન પર બિરાજમાન મહાનુભાવોની શોભા આને કારણે વધી જતી. સભામાં ઉપસ્થિત મોભીઓની સમક્ષ આ પંખો દેનારાઓની ગણના મોટા માણસોમાં થતી. તેમનાં વસ્ત્રો પણ એ રીતનાં રહેતાં. ભોજનખંડમાં તેમજ શયનખંડમાં પણ તેમની સેવા લેવામાં આવતી.

સદીઓ પૂર્વે શરૂ થયેલી આ રૂઢિ આજસુધી ચાલુ જ રહી છે, પણ તેમાં વખતોવખત ફેરફારો આવતા ગયા. હાથમાં લઈને પોતે, અથવા બીજાની પાસે હવા કરાવી શકાય એવો હાથપંખો શોધાયો પછી એને માટે માણસોને રોકી રાખવાનું વ્યવહારુ નહીં ગણાતાં, ઘરના માણસો, વિશેષ કરીને સ્ત્રીઓ દ્વારા આ કામ થવા લાગ્યું. વીજળીની શોધ પછી બે, ત્રણ કે ચાર પાંખો ધરાવતી અમારી પેઢી અસ્તિત્વમાં આવી. અમારા પૂર્વજોથી વિપરીત, અમારે અમારા માલિકથી દૂર, છતમાં કે દીવાલમાં જડાઈ જઈને તેમને હવા પહોંચાડવાનું કામ કરવાનું આવ્યું. માલિક બટન દબાવીને હુકમ કરે તે પ્રમાણે અમારે કામ શરૂ-બંધ કરવાનું રહે છે. પછી તો પાંખિયા વગરનાં યંત્રો શોધાયાં, જે હવાને નિયમનમાં રાખીને જેટલું જોઈએ એટલું ઉષ્ણતામાન આણી શકે. એમાં વીજળીનો વપરાશ વધારે થવાને લીધે અને યંત્ર સરેરાશ કરતાં મોંઘું હોવાને લીધે, વસ્તીના બહુ જૂજ લોકો એનો ઉપયોગ કરતા જોવા મળે. ઝાઝા ભાગના લોકોને અમારી પંખાળી જમાત જ સેવા આપતી જોવા મળે છે. અમારી સેવા સસ્તી અને ભરોસો રાખી શકાય એવી હોય છે. અમે દિલચોરી વિના તેજ ગતિથી કામ કરતા રહીએ છીએ. ખૂબીની વાત એ છે કે અમે ઘરડેઘડપણ પણ સેવા આપીએ છીએ. નિવૃત્તિ અમારા નસીબમાં હોતી જ નથી.

અમારે ભાગે પંખીઓની જેમ છત પર રહીને ઊડવાનું આવ્યું, પણ આકાશ નહીં, અને ઓરડો એ અમારી કર્મભૂમિ બન્યો. વૃક્ષની જેમ એક જ જગ્યાએ જડાઈ જવાનું આવ્યું. ક્યારેક વળી અમારામાંના કેટલાકને વૃક્ષની જેમ ઉખેડાઈ જવું પડતું હોય છે, અને વૃક્ષની જેમ અન્યત્ર, જ્યાં અમારા માલિક ચાહે ત્યાં રોપાઈ જવું પડતું હોય છે. પણ તેનો હરખશોક તેમને હોતો નથી. માણસો જેમ નોકર બદલાવે છે, તેમ અમારી પણ બદલી થતી હોય છે, અમારામાં જે જૂના છે તેને કાઢીને નવાની નિમણૂક કરવામાં આવે છે. અમને તેની કોઈ ફરિયાદ નથી હોતી.

તુલસી ઈસ સંસાર મેં ભાત ભાત કે લોગ... એવું જે માણસો વિશે કહેવાયું છે તે અમને પણ લાગુ પડે છે. અમારી પણ કેટલી જાતિ... ઊંચનીચના ભેદ પણ માણસો જેવા. તેમ છતાં અમે અમારા મૂળ ઉદ્દેશ્યથી ચલિત નથી થતા. માણસો જેવા પણ હોય, અમે તેમને પ્રેમ કરીએ છીએ, અને તેમની જિંદગીને આરામદાયક બનાવવા માટે, બનતું બધું કરી છૂટીએ છીએ. અમે કર્તવ્યપાલનના ચુસ્ત હિમાયતી છીએ. ઠંડી, ગરમી કે વરસાદની, કોઈ પણ ઋતુ હોય... અમે કામ કરવામાં પાછી પાની નથી કરતા. ઘર કે કાર્યાલય, જ્યાં પણ અમને સેવા આપવાનું સોંપાયું હોય ત્યાં અમે લગનથી કામ કરીએ છીએ. ક્યારેક અમને ઘર કે કાર્યાલયની બહાર, લગ્નમંડપ કે શોકસભા કે નેતાઓના અથવા ધર્મગુરુઓના ભાષણમાં જ્યાં પણ લઈ જવાય ત્યાં દિલચોરી કે કામચોરી નથી કરતા.

ધર્મસભામાં અમે ઊભેપગે હવા પ્રસારવાનું કામ કરતા રહીએ છીએ. કલાકોના કલાકો, ક્યારેક તો દિવસોના દિવસો સુધી અમારી સેવા લેવામાં આવે છે. મહાત્માઓના દર્શનથી અમે પાવન થઈએ છીએ... સભામાં એકત્રિત ભક્તજનોને ગુરુજનો વાણીથી, મનની શાતા આપે છે જ્યારે તેમનાં તનને શાતા આપવાની જવાબદારી અમારે માથે હોય છે, જે અમે હર્ષભેર બજાવીએ છીએ. સભામંડપનું દશ્ય જોવા જેવું હોય છે. આગલી હરોળના થોડાક શ્રોતાઓને બાદ કરતાં, ઝાઝા ભાગના લોકોનું, સંતશ્રીના સંભાષણમાં ધ્યાન નથી હોતું. જે લોકોનું ધ્યાન હોય તે લોકો પણ ધર્મનું તત્ત્વજ્ઞાન સમજતા હોય એવું અમને ક્યારેય નથી લાગ્યું. અમે પણ કામ કરતાં કરતાં સંતના શબ્દો કાને તો ધરીએ છીએ, પણ અમને તેમાં કંઈ ગતાગમ પડતી નથી. અમારા જેવી જ ત્યાં હાજર ઘણાંખરાં ભાઈબહેનોની સ્થિતિ હોય છે. પ્રયત્નપૂર્વક ગંભીર મોં રાખીને તેઓ ભાષણ સાંભળવાનો ડૉળ કરે છે પણ તેમનું તેમાં ધ્યાન નથી હોતું. ઊંઘ અને બગાસાં રોકવા તેઓ મરણિયો પ્રયાસ કરે છે. કેટલાક તો રીતસર ઊંઘતા નજરે ચઢે છે. કોઈ કોઈ તો એકમેકની ટિખળ કરતા હોય છે.

અમારામાંથી બહુ ઓછા એવા નસીબદાર હોય છે જેને બહાર જવા મળે છે. બાકી અમે લોકો તો વર્ષોથી એક ને એક જગ્યાએ, એકના એક લોકોની વચ્ચે એકનું એક કામ કરતા રહીએ છીએ. જોકે અમને એના વિશે કોઈ ફરિયાદ નથી. વળી અમે એવા ભાગ્યવાન છીએ કે ભગવાને અમને ઉચ્ચ આસનના અધિકારી ગણ્યા છે. વ્યાસપીઠ પર બિરાજમાન હોઈએ તેમ અમે નીચે વસતા માણસોનો વ્યવહાર જોતા રહીએ છીએ. 'નિત્ય નિત્ય નૌતમ લીલા કરતાં અવિનાશી' એ વાત ભગવાનને તેમ, ભગવાનના બનેલા માણસોને પણ લાગુ પડે છે. અમને માણસોની આ લીલા જોવાની મજા પડે છે. માણસો ભલા-ભોળા હોય કે લુચ્ચા અને હરામી હોય, તેમના રોજિંદા વ્યવહારમાં તો તે એકસરખા દેખાય છે. બહાર જેનું કંઈ ન ચાલતું હોય તેઓ ઘરમાં દાદાગીરીથી રહે છે.

જે લોકોને ભાગે સાર્વજનિક સ્થળોએ કામ કરવાનું આવ્યું હોય તેવા અમારા બંધુઓનું કહેવું છે કે તેઓ કામ કરે કે નહીં કરે, તેનાથી કંઈ જ ફરક પડતો નથી. રેલવે પ્લૅટફૉર્મ પર ઊભેલા માણસો, ડોકાં તાણી તાણીને ટ્રેન આવવાની દિશામાં જોતા રહે

છે, તેમને ભલા ઉપર જોવાની તો ફુરસદ જ ક્યાં હોય છે ? ઉપર પંખો છે કે નહીં, હોય તો તે ફરે છે કે નહીં, એ જાણીને તેમને શો લાભ ? તે બધા તો ઘડી — બે ઘડીના મહેમાન છે.

ઝાઝા ભાગનાં સરકારી કાર્યાલયોમાં પણ એવી જ સ્થિતિ હોય છે. પંખાઓ જે ફરે છે તે ફરે જ છે, અને જે નથી ફરતા તે નથી ફરતા. અહીંના માણસોનું પણ એવું જ. ખૂણેખાંચરે બેઠેલા કોઈ કોઈ માણસો ગંભીર બનીને કામ કરતા જોવા મળે. બાકીના ઘણાખરા તો કામ કરવાનો ડૉળ જ કરતા હોય છે. કેટલાક લોકોને કામ કરવું નથી હોતું, તેઓ જાતજાતનાં નાટકો કરીને ટાઈમ પાસ કરતા હોય છે. થોડાક ચતુર માણસો, પોતાની પાસે કામ લઈને આવેલા માણસોને બીજાને વળગાડીને રાહત અનુભવે છે. પોતાને ઑફિસર તરીકે ઓળખાવતા કર્મચારીઓ, ક્લાયન્ટને દીર્ઘ કાર્યવાહીની આંટીઘૂંટીમાં ફસાવીને આનંદ લેતા હોય છે. કટકીની અપેક્ષા રાખનારા પણ કંઈ જેવાતેવા નથી હોતા.

અમારી ઝાઝા ભાગની વસ્તી ઘરેલુ જીવન ગાળવામાં મગરૂરી અનુભવે છે. તેઓ નાનાંમોટાં ઘરોમાં પોતાની સેવા આપવામાં જીવનની સાર્થકતા સમજે છે. તેમની અનેકવિધ જિંદગીમાં પણ તેઓ જીવનની મજા લેતા હોય છે. ઘરના માણસોનો આપસી વ્યવહાર જોઈને તેમને રમૂજ થાય છે. ઝઘડાખોર માણસોના ઘરમાં જડાયેલા અમારા બંધુઓ, જે કથા કહેતા હોય છે તેની મજા માણવા સૌ ઉત્સુક હોય છે. અને વળી શયનખંડમાં સેવા આપનારાઓનો મિજાજ તો કંઈ ઓર જ હોય છે. સૌથી આકરી કસોટી કિચનમાં કામ કરનારની હોય છે. પરસેવે રેબઝેબ ગૃહિણીને અમે પણ શીતળતા બક્ષી શકતા નથી. અમારા કેટલાક બંધુઓને ટૉઈલેટમાં કામ કરવાની ફરજ પાડવામાં આવે છે તેનાથી અમે ખુશ નથી.

અમને પ્રત્યેક ઘરમાં સર્વોપરિ સ્થાન મળ્યું, એને અમારી ખુશનસીબી ગણવી કે કમનસીબી, એ કહેવું મુશ્કેલ છે. અમે અમારી જગ્યાએથી ઘરના તમામ માણસોની હિલચાલ જોઈ શકીએ છીએ. ઘરમાં પ્રસન્નતાનું વાતાવરણ હોય છે તો અમે પણ પ્રસન્ન રહીએ છીએ. પણ બધાં ઘરોમાં તેવું નથી હોતું. કેટલાંક ઘરોમાં માણસો કાયમ ઝઘડતા જોવા મળે છે. ઘણી વાર તો નજીવી બાબતે ઝઘડા થતા હોય છે. સંયુક્ત કુટુંબમાં આ સમસ્યા વધારે ગંભીર હોય છે. કેટલીક વાર ઝઘડો એવો ઉગ્ર સ્વરૂપ ધારણ કરે છે કે આસપાસના પાડોશીઓ પણ તમાશો જોવા ભેગા થાય છે. ઝાઝા માણસો વસતા હોય છે ત્યાં જ આવું થાય છે, એવું નથી હોતું. પતિ-પત્ની બે જ જણાં રહેતાં હોય એવાં ઘરોમાં પણ તણખા ઝરતા જ રહે છે. એવી જ રીતે ભીઓ ભાઈઓ વચ્ચે, બાપ-દીકરા વચ્ચે, સાસુ-વહુ વચ્ચે, નણંદ-ભોજાઈ વચ્ચે ઠંડું યુદ્ધ ચાલતું જ હોય છે તે ક્યારે વિસ્ફોટક સ્વરૂપ ધારણ કરે, એ કહી શકાતું નથી હોતું. અમને ક્યારેક પ્રશ્ન થાય છે કે માણસો ઝઘડતા શા માટે હશે ? એનો અર્થ એવો નથી કે જ્યાં જવલ્લે જ ઝઘડા થતા હોય ત્યાં અમે શાંતિથી રહીએ છીએ. બધા એકબીજા જોડે વાતચીત કરતા જોવા મળે. ક્યારેક હસીમજાક પણ કરી લેતા હોય છે. તેમ છતાં, અમે જોઈ શકતા હોઈએ છીએ કે અસંતોષ, ઉદ્વેગ,

છૂપા રોષનો ભારેલો અગ્નિ ક્યારે આગમાં પરિવર્તન પામે એનું કંઈ કહેવાય નહીં. અમારો એ અનુભવ છે કે ‘ભારેલો અગ્નિ’ અગ્નિ રૂપે પ્રકટે એ જરૂરી છે જેથી અંદરનો રોષ, અંદરનો ધૂંધવાટ બહાર આવી જાય. જો એ બહાર ન આવે તો તેનું શું પરિણામ આવે એની અમને જાણ છે. માત્ર ‘જાણ’ છે એમ કહેવાથી પણ ચાલશે નહીં. અમે પણ એમાં સંડોવાઈએ છીએ અને એ રીતે બદનામ થઈએ છીએ.

અમારા માલિક, અમારા અન્નદાતા અમારા ગુણગાન કરતી મોટી મોટી જાહેરાતો અખબારોમાં છાપે એ જોઈને તો અમે ફુલાઈ જઈએ છીએ. પણ પછી એ જ અખબારનાં પાનાં ફેરવતાં એવા સમાચાર વાંચવા મળે કે ફલાણાંભાઈએ કે બહેને ફલાણાં કારણોસર જીવન ટૂંકાવ્યું ? કઈ રીતે ? સિલીંગ ફેન સાથે લટકીને ! હા, અમારા જીવનનું આ કરુણ પ્રકરણ છે. અમે શાંતિ અને શીતળતા બક્ષવા માટે જાણીતા છીએ. અમારું કામ માણસને ઠંડક આપવાનું છે. પણ પછી પેલા કોઈ કવિની પંક્તિમાં કહેવાયું છે કે, ‘જે પોષતું તે મારતું.’ અમે જીવનદાતા કહેવાઈએ છીએ, તેને બદલે ભગવાને અમને કેવી કામગીરી સોંપી કે માણસ પ્રભુશરણ થવાને બદલે અમારે શરણે આવે ! અમારી અનિચ્છા છતાં અમારે એને આશરો દેવો પડે. અમારે એના મુક્તિદાતા બનવું પડે ! અમને પ્રશ્ન થાય કે અમે કરેલી સેવાનું આ વળતર ?

ક્યારેક ક્યારેક તો અમને એવું માનવાનું મન થાય છે કે ગયા જનમમાં અમારે ભાગે કૂવા, તળાવ, વાવ, નદી કે સાગર બનવાનું આવ્યું હશે. શીતળ જળથી અમે માણસોની તરસ છિપાવવાની સાથે, અમારે ભાગે, એ અવતારમાં પણ દુઃખિયારા જીવને અંતિમ શરણ આપવાની જવાબદારી સોંપાઈ હશે. જીવનની બાજી હારી ચૂકેલાઓ, જેમાં સ્ત્રીજાતિની સંખ્યા સર્વાધિક પ્રમાણમાં જોવા મળે છે, તેઓ અંતે જળસમાધિ લેવાનું પસંદ કરે છે. જળદેવતા તેમને પોતાનામાં સમાવી લે છે. એને ઇચ્છામૃત્યુ તો કઈ રીતે કહી શકાય ? જીવનમાં બધા રસ્તા બંધ થઈ ગયા છે, એવું જ્યારે કોઈ માણસને લાગે છે ત્યારે તે આ રસ્તો પસંદ કરે છે. હવે જ્યારે કૂવા, તળાવ, વાવ, ઓછાં થઈ ગયાં છે અને નદી કે સાગર સુધી પહોંચવાનું સુગમ નથી હોતું ત્યારે અમે આ જીવાત્માનું ‘હાથવગું’ હથિયાર બની જઈએ છીએ. આ કંઈ અમારી ગમતી વાત નથી. આ રીતે કોઈ ‘ફાંસીનો ફંદો’ બનવાનું પસંદ કરે ખરું ?

કેટલાયે બેસુમાર, પામર જીવ ઘરના એકાંતનો ફાયદો ઉઠાવીને, ગળામાં લૂગડું બાંધીને, અમારા મજબૂત બાહુને સહારે સ્વર્ગારોહણ કરે છે. આનો સાક્ષી એક ઉપરવાલો અને બીજા અમે. પણ અમારી બંનેની મજબૂરી કે ન્યાય તોલવાનો આવે ત્યારે અમે અદાલતમાં ‘સાક્ષી’ ન બની શકીએ ! આ એવી ઘટના છે જે સ્વજનોની અનેક પીડાઓનું કારણ બની રહે છે. ક્યારેક, કોઈ સમજદાર વ્યક્તિ બે અક્ષર માંડીને જાય છે ત્યારે પાછળ રહેનારાની તકલીફ થોડી તો જરૂર ઓછી થાય.

કોઈ હારેલો જીવ અમારે શરણે આવે છે ત્યારે અમે એને જાકારો તો નહીં દઈ શકીએ. જે મરણિયો નિર્ધાર કરી ચૂક્યો છે એને અમે કઈ રીતે રોકવાના હતા ? દહેજની કે જાતજાતની કપરી માગણીને લીધે સાસરિયાનો નિત્ય ત્રાસ વેઠી તંગ આવી ગયેલી

નવવધૂઓ, પ્રેમમાં નાસીપાસ થયેલા નાદાન પ્રેમીઓ, પરીક્ષામાં નાપાસ થવાને લીધે જીવનની બાજી હારી ચૂકેલાં યુવક-યુવતીઓ, નોકરી મેળવવામાં નિષ્ફળ ગયેલા બેકાર જીવો, લગ્નજીવનમાં ભંગાણ પડતાં હતપ્રભ થયેલાં સ્ત્રી-પુરુષો, અસાધ્ય બીમારીનો ભોગ બનેલા કમનસીબ જીવાત્માઓ, સંતાન કે પુત્રને જન્મ ન આપી શકતી પરિણીતાઓ, પતિ કે સંતાનો દ્વારા ત્રાહિત માતાઓ, ધંધામાં દેવાળું કાઢનારા વ્યાપારીઓ... કેટકેટલાં અને કેવાં કેવાં લોકોને અમે કાંધ દઈએ છીએ ! છતાં અમારી સમગ્ર આલમ બદનામ છે આધિ-વ્યાધિ-ઉપાધિમાંથી અમે છુટકારો અપાવીએ છીએ છતાં...

અમને વસવસો છે કે સુખશાંતિ બક્ષનારા અમે કઈ રીતે કોઈને પરમ શાંતિ આપી શકીએ ? પણ એવી જ કોઈ અપેક્ષાથી દુખિયારા જીવ અમારી પાસે આવે છે. અમારું ચાલે તો અમે તેને સમજાવીને પાછા જીવનસંગ્રામ ખેલવા મોકલી દઈએ. પણ અમે પરવશ છીએ. બનાવને બનતો રોકવાની અમારી કોઈ હેસિયત નથી. અમે તો માત્ર સાક્ષી છીએ. સાક્ષીભાવે આ જગતને જોવાનો પરમાત્માનો આદેશ કઈ રીતે અમે ટાળી શકીએ ? ભગવદ્‌ગીતામાં કૃષ્ણના આ ઉદ્‌ગાર ‘કર્મણ્યે અધિકારસ્તે...’ એ અમારે માટે તો આદેશતુલ્ય છે. અમારો અધિકાર તો કર્મનો છે, ફળસ્વરૂપે જે કંઈ ઘટે છે તેની જોડે અમારે કોઈ જ નિસબત નથી તેમ છતાં...

❑

સાભાર સ્વીકાર

પ્રકીર્ણ

ચંદ્રનો ધરા સ્પર્શ પ્રવીણ દરજી, ૨૦૧૮, રન્નાદે પ્રકાશન,અમદાવાદ ૧૦ + ૧૩૪, રૂ. ૧૬૦ **પ્રેમની સપ્તપદી** દિનેશ દેસાઈ ૨૦૧૮, રન્નાદે પ્રકાશન, ૧૨ + ૨૫૬, રૂ. ૨૭૦ **સાત સમંદર પાર** ડંકેઝ ઓઝા, ૨૦૧૮, આર. આર. શેઠ ઍન્ડ કંપની પ્રા. લિ. મુંબઈ/અમદાવાદ, પૃ. ૧૪૪, રૂ. ૧૫૦

દેવળાને ઝાંપે, પીપળાવાળી શેરી

પ્રદ્યુમ્ન આચાર્ય

સાવરકુંડલા ગામ દ્વિજ છે. પ્રથમ તે ભાવનગર જિલ્લામાં હતું. હાલ તે અમરેલી જિલ્લામાં છે. ગામ વચ્ચે નાવલી નદી સત અને નેકીનું બહારવટું ખેડનાર જોગીદાસ ખુમાણની અનેક સ્મૃતિઓ સંઘરીને બેઠી છે. સાવર અને કુંડલા એ બે ગામ વચ્ચે વહેતી નાવલી નદીના હૃદય પર પાકા ડામરના રસ્તા બની ગયેલા જોઈ અમારા જેવા કેટલાય કે જેઓ નદીમાતાના ખોળે ઊછર્યા છે, તેનું હૃદય ચિરાઈ જાય છે. આંખો ભીની થઈ જાય છે. નિશ્વાસ નખાઈ જાય છે. ભૂતકાલીન સ્મૃતિઓ ચિતનો કબજો લઈ લે છે. સાવરમાં આવેલા રેલવેસ્ટેશને પિતાશ્રીનું નામ આપો એટલે ઘોડાગાડીવાળો સીધો જ દેવળાને ઝાંપે આવેલ પીપળાવાળી શેરીમાં લઈ આવે, કોઈને પૂછવાની જરૂર નહીં. અહીં આત્મપ્રશંસાનો ઉપક્રમ નથી પરંતુ આત્મીયતા કેવો આંટો લઈ ગઈ હતી તે બતાવવાનો આશય છે. તે સમયે ગામ નાનું હતું. માત્ર એકબીજાની જ ઓળખ નહીં. પણ તમારાં સગાંસંબંધીની પણ લોકોને ઓળખ હતી. ઘરોબો હૈયે હતો. ‘અયં નિજ પરોવેત્તિ’ એવી સંકુચિત મનની ગણતરી ન હતી. એ જમાનાની અલગ તાસીર હતી. હજુ કળિયુગે પ્રવેશ કર્યો ન હતો.

પીપળાવાળી શેરીમાં પીપળાવાળું મકાન કે જેમાં મહાદેવજી બિરાજતા હતા તે મકાન અમારું કે જ્યાં બે પેઢી ઊછરી હતી. તે બે યુગના અનુસંધાનની સાક્ષીરૂપ હતું. આ ઉપરાંત બીજાં બે મકાનો અમે બદલ્યાં હતાં. પણ ટૂંક સમય માટે જ. બીજી વાર જ્યારે મકાન છોડ્યું ત્યારે મકાનમાલિક જે કંસારા હતા, મળવા આવેલા અને કહેલું, ‘મારે ભાડું નથી જોઈતું પણ મહાદેવજી અપૂજ રહી જાય છે.’ બીજા કોઈ પીપળાવાળા મકાનમાં રહેવા આવતા ન હતા. અમને પણ મહાદેવજી વિના ગોઠતું ન હતું, માનો અહંગળો લાગ્યો હતો. ત્યારબાદ કાયમ તે મકાનમાં જ મહાદેવજીની નિશ્રામાં પચાસ વરસ કાઢ્યાં. તે મકાન પડી ગયા બાદ પણ ભાવજગતમાં અમારો કબજો રહ્યો હતો. તે અમારા માટે તીર્થસ્થાન હતું અને છે. તે સમયે અમારું સરનામું હતું : ‘દેવળાને ઝાંપે, પીપળાવાળી શેરી.’

પિતાશ્રી સરકારી હાઈસ્કૂલમાં સંસ્કૃતના શિક્ષક તરીકે ૧૯૨૪માં દાખલ થયા તે નિવૃત્ત થયા ત્યાં સુધી એક જ સ્થળે સળંગ ૩૫ વર્ષ બદલી થયા સિવાય પસાર કર્યા તે એક વિરલ ઘટના હતી. તેણે અમને સ્થિરતા બક્ષી. માતુશ્રી તદ્દન નિરક્ષર હતાં. છતાં અનેક ભજનસ્તુતિ તેમને કંઠસ્થ હતાં. પોતે નિરક્ષર હતાં છતાં તેમણે સંતાનોને ઉચ્ચ

શિક્ષણ અપાવ્યું હતું. મહાદેવજીનું લિંગ સ્વયંભૂ હતું. મહાદેવજીની રોજ પૂજા થાય, જળધારા થાય. ગળતીમાંથી જળ ટપક્યા કરે તે પીપળાના મૂળમાં જાય તેનાથી પીપળો ફાલ્યોફૂલ્યો ઘેઘૂર બન્યો. અમારું ઘર શેરીની વચ્ચે હતું. પીપળાની અડાબીડ ઘટાથી સંતાનો પર વહાલ વરસાવતો ઝળૂંબી રહે તેમ ઝળૂંબી રહેતો. પીપળાને પણ સંકુચિત ખ્યાલ ન હતો. તેથી શેરીનાં અન્ય સંતાનોને મળવા દોડી જતો હતો. તેનાં મૂળ પચાસ ફૂટ સુધી વિસ્તરેલાં જણાયાં હતાં. પીપળો અને મહાદેવજી લોકોની આસ્થા અને આરાધનાનું સ્થાન બની ગયાં હતાં, કોઈ અમને કહે કે તેમની પાસે સુખસગવડવાળું મકાન છે. બાથરૂમ છે, નળ છે, લાઇટ છે. તમારી પાસે શું છે ? અમે કહીએ અમારી પાસે મહાદેવજી છે, અમારી પાસે અશ્વત્થ છે. ગીતામાં તેને અશ્વત્થ કહ્યો છે. અમારું મકાન નરસિંહ મહેતાને ઉતારો આપ્યો હતો તેની હરીફાઈ કરે તેવું હતું. મકાન પડું પડું થતું ગારનું હતું. ક્યારે પડી જાય તે કહેવાય નહીં. મકાનમાં લાઇટ નહીં, સંડાસ નહીં, પાણીના નળ નહીં, ઉજાસિયું નહીં, નવેળું નહીં. છીત્રી નહીં. ગટર નહીં. હવા-પ્રકાશ વિનાનો એક અંધારિયો ઓરડો, ૧૨ x ૬ ની એક ઓસરી, જેમાં પાણિયારું હતું, વાસણ માંજવાની ચોકડી હતી. અમારું ડાઈનિંગ ટેબલ ત્યાં જ હતું. જેમાં એક હીંચકો બાંધેલો હતો તે જ અમારો ડ્રૉઇંગ રૂમ, અને રાત્રે તે જ અમારો બેડરૂમ. કાયમ અમારી સલુકાઈની કસોટી કરતી માત્ર એક નાટ પર ટકી રહેલી મેડી જેના પર કોઈએ ગુસ્સે થઈને જવાની કે પગ પછાડવાની મનાઈ હતી. તેવી તે સંવેદનશીલ હતી. આગળના ભાગમાં ફળી હતી તેને ફળિયું કહી શકાય તેવું ન હતું. ફળીમાં પખતાણ એટલી કે બે ખાટલા બાદશાહીથી સમાઈ શકે. અને બાજુની ખાલી જગામાં દાણાના ડબા ગોઠવી તેના પર ખાટ મૂકીએ એટલે ઓહો પથારી થઈ જાય. પણ તેમાં ઊંઘમાં પણ જાગતા રહેવાની કસોટી થઈ રહેતી. નીરવ શાંતિમાં રાત્રિ ધીમે ધીમે ડાળી પરથી નીચે ઊતરે. પાંદડાંમાંથી ગળાઈને આવતાં ચંદ્રનાં કિરણો, પર્ણના મર્મર ધ્વનિમાં પીપળાની સોડમાં સંતાઈ જઈએ. ગાઢ મીઠી નિદ્રા આવી જાય કે સવાર ક્યાં પડે તેની ખબર ન પડે. યે રાત યે ચાંદની ફિર કહાં ? હવે તો એ એક સ્વપ્ન બની ગયું છે.

દેશી નળિયાંવાળા મકાનને ગાર-ગોરમટી કરી. ઉંદરોએ પાડેલા દરમાં છીંકણી, પથ્થર પૂરી. લીંપીગૂંપીને માતુશ્રીએ ઊભું રાખેલું. ચોમાસા પહેલાં નળિયાં ચળાવવાં, દિવાળીમાં જાતે ચૂનો લગાવવાનો, રંગરોગાન કરવાનાં. માડ પરથી વાસણો ઊતારી ઉજળા બડાંગ કરવાનાં, અંતરના ઉલ્લાસથી દિવાળી પર્વની ઉજવણીથી અછો વાના થઈ રહેતા. બહોળું કુટુંબ, કાયમ મહેમાનોની અવરજવર, આ પ્રકારના મકાનમાં પચાસ કે તેથી વધુ વર્ષનો વસવાટ કઈ રીતે શક્ય બન્યો હશે તે આજે વિચારતાં મન શૂન્ય બની જાય છે. તે સમયે ન હતો અભાવો, અજંપો, ઊણપ કે ઈર્ષ્યા. મન ભર્યું ભર્યું રહેતું. અભાવો મનમાં છે, વસ્તુમાં નહીં. આજે જે અગવડ લાગે છે તે અગવડ તે સમયે લાગતી જ નહીં. અગવડ ચલાવી લેવી તેવો વિચાર સુધ્ધાં આવતો નહીં. જિંદગીના મુકામો પૈકી એક મુકામ એવો આવે છે કે પાછું વળીને જુઓ છો ત્યારે ભૂતકાળની ખાટી-મીઠી, સુખ-દુઃખ, ધૂપ-છાંવની યાદો મનને વિચલિત કરી મૂકે છે. સ્થિર થઈ જવાય છે.

અને આ સ્મૃતિ, લાગણી, બેયેની વ્યક્તિગત ન રહેતાં સાર્વજનિક બની જાય છે. અમારી ભેરે મહાદેવજી હતા. અમારી ભેરે અશ્વત્થ હતો. આ કોઈ સંકુચિત સાંપ્રદાયિકતાની વિચારણા નથી. પણ ભાવજગતની આસ્થા, શ્રદ્ધા પર ટકી રહેલા અવિલોપ્ય-Indelible સંસ્કાર છે. દરેક વ્યક્તિ જાતે અંદર જઈને જુએ તો દેખાય છે કે દરેકનું જીવન કોઈને કોઈ આસ્થા-શ્રદ્ધાના બળ પર ટકી રહેલ છે. પછી ભલે તેને ગમે તે નામ આપો. ગામમાં જ્યારે વીજળી આવી ત્યારે અમારી શેરીમાં ત્રણ થાંભલા નખાયા. તેના પર તાર-વાયર લગાડવાની કામગીરી હાથ ધરવામાં આવી. અમારું ઘર શેરીની વચ્ચે હતું. એક થાંભલો અમારા ઘર સામે નખાયો. કામ કરનાર કર્મચારીએ જોયું કે પીપળાની ડાળો નડે છે તેથી ધડાધડ કાપવાનું શરૂ કર્યું. માતુશ્રી હાંફળાં ફાંફળાં બહાર આવ્યાં. કુહાડાના ઘા જાણે તેના હૃદય પર પડતા હતાં. ક્રોધથી લાલપીળા થઈ ગયાં. આક્રોશ તમામ સીમા ઓળંગી ગયો અને ચિત્કારી ઊઠ્યાં : 'ખબરદાર મારા પીપળાને હાથ અડાડ્યો છે તો... પાપમાં પડશો.' અનેક શાપ વરસાવ્યા. કામ કરનાર કહે - 'માજી, આ તો પીપળો છે, અમે તો આંબાવાડિયાં કાપ્યાં છે. અમને અમારું કામ કરવા દો.' તેને કેમ કરી સમજાવવો કે આંબાવાડિયાં કરતાં પણ પીપળો અમને વહાલો છે. પિતાશ્રી સમજાવીને માતુશ્રીને ઘરઅંદર લઈ ગયાં. પણ ક્યાંય સુધી કકળાટ ચાલુ રહ્યો. રુદન ચાલુ રહ્યું. તે દિવસે તે જમ્યાં પણ ન હતાં તેવું અમને યાદ છે. પર્યાવરણના પાઠ અમને ગળથૂથીમાંથી મળ્યા હતા. વીજળી પ્રકાશ અને ગરમી આપે છે પરંતુ સાથે સમજણ લાવે છે કે કેમ તે ખાતરીપૂર્વક કહી શકાતું નથી. હૃદય સાથે જોડાયેલ સંવેદના અને સંસ્કારની રખેવાળી કરી શકે કે કેમ તે શંકાસ્પદ છે. ગામમાં વીજળીકરણ થયું તે સાથે અમારી ગમગીન સ્મૃતિ જડાયેલી છે. પીપળાની આપણે ત્યાં પવિત્ર વૃક્ષ તરીકે ગણના થાય છે. સંસ્કૃતિ ટકી રહી છે તેમાં પર્યાવરણ પ્રત્યે પ્રેમ, જતન અને પૂજાનો બહુ મોટો ફાળો છે. તુલસી-વિવાહ, વટસાવિત્રીનાં વ્રત, ગૌરીપૂજા તેનાં દ્યોતક છે. આપણા તહેવારો ખેતી, ઋતુ અને પર્યાવરણ સાથે ગાઢ રીતે સંકળાયેલા છે.

માણસની લાંબી-પહોળી, કદી સંતોષી ન શકાય તેવી યાચક વૃત્તિમાંથી કલ્પવૃક્ષની કલ્પના ઉદ્ભવી છે તેની પાસેથી માગો તે મળે. આ કલ્પવૃક્ષ પ્રદેશે પ્રદેશે જુદું હોય છે. સદાય વહાલનો વીંજણો વીંજતો અશ્વત્થ અમારા માટે વિશિષ્ટ હતો. ઘેઘૂર ઘટા સાથે વડીલની અદાથી શેરીની વચ્ચે પલાંઠી વાળી બેઠેલ અશ્વત્થ અનેક પક્ષીઓનું નિર્ભય નિવાસસ્થાન હતું. તહેવારોના દિવસે બહેનો-દીકરીઓ પૂજા માટે આવતી ત્યારે ઉલ્લાસવાળું પવિત્રતાનું વાતાવરણ છવાઈ જતું. અશ્વત્થ આશીર્વાદનો ઓઘ વરસાવતો. ચોમાસામાં પશુપતિનાથના સૈન્ય સમા સેંકડો મકોડા ઊભરાઈ જતા. પાનખરમાં પર્ણો ખરી પડતા. વળી, નવાં પર્ણો આવતાં નવપલ્લવિત થઈ જતો. પાનખર પછી વસંતનો સંદેશો લાવે. હસતી કૂંપળો જાણે કહેતી હોય કે તડકીછાંયડી જીવનનો ક્રમ છે. સમતા અને ધીરતાના મોંઘા પાઠ વગર કહ્યે સમજાઈ જતા. તથાગત બુદ્ધને અશ્વત્થ નીચે પરમજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઈ હતી. શ્રીકૃષ્ણના ઉપદેશમાં અશ્વત્થ હતો. અંતિમ ક્ષણોમાં પણ અશ્વત્થ સાક્ષી હતો. બંને તીર્થક્ષેત્રો છે.

કોઈને ત્યાં બાળકનો જન્મ થાય તેની પહેલી ખબર અમને પડતી. છઠીના દિવસે નામકરણ માટે પીપળાના પાનનો ખપ રહેતો. હાથમાં છત્ર ધરી ઊભો રહેલો અશ્વત્થ મહાદેવજીને ચામર ઢોળતો હોય એવા અશ્વત્થના પાનની ગામ આખામાં અમારી મૉનોપોલી હતી. પીપળાનાં પાન સાથે પિતાશ્રીના ધોતીના ટુકડાની પણ માગ રહેતી. તે પહેરાવી છઠીનું નામકરણનું પર્વ ઊજવાતું. માતુશ્રી જાતે જળી ગયેલા પડામાંથી ગોદડાં સીવતાં, પણ પિતાશ્રીની ધોતીનો ક્યારેય ઉપયોગ કર્યો નહીં. પીપળાના પાનની ઓળી ઝોળીમાં ઊજર્યા હોય, ઊછર્યા હોય તેવા અનેક સ્નેહીજનો, મિત્રો નજર સમક્ષ તરી આવે છે. આજે પણ જ્યારે મળવાનું થાય ત્યારે સ્નેહ અને સ્મૃતિના તાર ઝણઝણી ઊઠે છે. ઔપચારિકતાના બંધ તૂટી પડે છે. અશ્વત્થે અમને શું નથી આપ્યું ?

સાવરકુંડલામાં દેવળાને ઝાંપેથી નાવલી નદી સુધીના રસ્તા પર ડાબે હાથે, પાઘડી-પને પીપળાવાળી શેરી આવેલી છે. ત્રીસ-પાંત્રીસ ઘરના સમાજનો બહુવિધ વર્ગ બ્રાહ્મણ, વાણિયા - જૈન, કપોળ, મોઢ - કંસારા, સોની, કોળી, કણબી, હજામ, વાળંદ, બારોટ, ગરાસિયા, એકબીજાની હૂંફમાં, વિશ્વાસમાં નિરાંતનો શ્વાસ લેતા. દિલની સચ્ચાઈ, નિખાલસતા અને ઈમાનદારી મહેનતકશ લોકોની ઓળખ હતી. બીજાના સુખમાં સુખી થવું અને બીજાના દુઃખમાં દુઃખી થવું, માનો માનવજીવન સાથે વણાઈ ગયું હતું, ઓતપ્રોત થઈ ગયું હતું. મનથી પણ જુદાઈના ભાવ આવી શકે નહીં તેવા આત્મીયતાના પાયા પર શેરીના લોકોનું જીવન રચાયેલું હતું. અમારું મકાન શેરીની વચ્ચે આવેલું હતું. દેશી નળિયાંવાળા પડું પડું થતા મકાનનો કરો એકબાજુથી ઢળી ગયેલો હતો. આથી થોડો વરસાદ આવે ત્યારે ઠીક, પણ ભારે વરસાદ પડે ત્યારે અમે પાડોશીના ઘરે સૂવા જતા રહીએ. પણ ન કોઈ રંજ, ન કોઈને તકલીફ આપ્યા-લીધાનો ખ્યાલ, કોઈ જુદારો નહીં. આવા પ્રસંગો આત્મીયતાને ગાઢ કરનારા બની રહેતા. અમે બીજાને ઘરે સૂવા જઈએ પણ ગમે તેવું વાવાઝોડું વરસાદ હોય પણ માતુશ્રીએ ક્યારે પણ ઘર છોડ્યું નથી. તેમને મહાદેવજીનો મોટો સહારો હતો. કોઈને તાવ, શરદી, ઉધરસ થયાં હોય ત્યારે અમારું ઘર પ્રાથમિક સારવારનું કેન્દ્ર બની જતું. પિતાશ્રીને આયુર્વેદમાં રુચિ હતી તેથી ઘરે ઓસડિયું લાવી ચૂર્ણો-ફાકી બનાવતા, કોઈ બાળક સાજું-માંદું થાય ત્યારે પૂછવા-ઠેકાણું માતુશ્રી હતાં. તે સમયે અંગ્રેજી જાણનારા ગણ્યાગાંઠ્યા લોકો હતા. આથી પોસ્ટ ઑફિસથી મળતા તાર પિતાશ્રી પાસે વંચાવવા આવતા. તે સમયે જેને તાર મળે તેને ફાળ પડતી કારણ કે મોટે ભાગે અશુભ સંદેશો જ લાવે તેવી સમજણ હતી. સહદેવના અતિજ્ઞાનની પીડા ભોગવી છે. શેરીમાં કોઈને ઘરે દરજી બેસાડવાનો હોય અગર ડૉક્ટર વિઝિટે આવવાના હોય તેની પ્રથમ જાણકારી અમને મળતી કારણ કે શેરીમાં એકમાત્ર ખુરશી અમારા ઘરે હતી. જૂના ગોંડલ રાજયમાં એક કલેક્ટરે પોતાને માટે ખાસ ખુરશી બનાવેલી. તે જ્યારે મામલતદાર-ઑફિસ અગર પ્રાંત-ઑફિસ જાય ત્યારે અગાઉથી ખુરશી મોકલાવતા. ખુરશીની હેરફેરથી કલેક્ટરના આગમનની જાણ થતી. તેવું જ કાંઈક અમારા ઘરેથી થતી ખુરશીની હેરફેર બાબતમાં બનતું. આવી નાની બાબતો પણ લોકોને જોડી રાખવામાં બખિયાનું કામ કરતી. માણસને માણસની ઓથ હતી, પૈસાની નહીં.

વખત જતાં જેમ ગામમાં સગવડો વધવા લાગી તે પ્રમાણે અમે પણ ઘરમાં સગવડ વધારવા સુધારાવધારા કરાવ્યા. નળ અને લાઈટ-કનેક્શન લીધાં. ફળિયાની ફરતે રાડાની વંડી હતી તેની જગાએ ઈંટની દીવાલ બનાવરાવી. મહાદેવજીની ઓરડીને ત્રણ બાજુ દીવાલ કરાવડાવી. બારણું મુકાવરાવ્યું, લાદી પથરાવી, મહાદેવજીનું થાળું આરસનું બનાવડાવ્યું પરંતુ બાથરૂમ, સંડાસની પ્રાથમિક સગવડ ક્યારે પણ બની શકી નહીં. તેટલી જગા જ ન હતી. આ બધું કાંઈ એકીસાથે થયું ન હતું. રોમ કાંઈ એક દિવસમાં બંધાયું ન હતું. Rome was not built in a day. ૧૯૮૨ના વાવાઝોડામાં મકાન પડીને પાદર થઈ ગયું ત્યારે પણ મહાદેવજીની ઓરડી અકબંધ રહી. જ્યારે પચાસ વર્ષ પછી મકાન માલિકને કબજો સોંપ્યો ત્યારે ઊભી કરેલી તમામ સગવડ સાથે સોંપી દીધો અને અમે મકાનમાં જેવા સુખઈ થયા તેવા તમે પણ સુખી થજો એવી શુભેચ્છા પાઠવેલી. આજે પણ મકાન માલિકનાં સંતાનો અમારા કુટુંબના સભ્યો છે. મકાનનો કબજો સોંપતાં અનેક સ્મૃતિઓ ઉખળી આવી. જાણે એક યુગ પૂરો થયો હતો. મનને શૂન્યતા ઘેરી વળી. જૂનું ઘર ખાલી કરવાની વેદના ઊપડી આવી. મહાદેવજીની ઓરડીનું બારણું ખોલી મહાદેવજીનાં દર્શન કર્યાં. સૌ સુખી રહો તેવી ભાવના સાથે મકાન છોડ્યું. આજે પણ એ દૃશ્ય ભૂલી શકાતું નથી. આંખમાંથી આંસુ ટપકી પડે છે.

૧૯૮૨ના વાવાઝોડામાં કાયમ પડું પડું થતું મકાન કાયમને માટે પડીને પાદર થઈ ગયું. માતુશ્રીનું પણ તે વાવાઝોડાના સમયે અમદાવાદ ખાતે નિધન થઈ ગયું. બંને યુગપત થયું હતું. જાણે મકાન કહેતું હોય કે જેણે પોતે તન તોડ મહેનત કરી ઊભું રાખ્યું છે તે જ હવે નથી તો પછી કોના માટે અસ્તિત્વ ટકાવી રાખવાનું છે તેવી ભાવના સાથે માતુશ્રી સાથે વિલીન થઈ ગયું.

આજે મકાન નથી, પીપળો કપાઈ ચૂક્યો છે. એક અકબંધ રહી છે મહાદેવજીની ઓરડી. લાંબા સમયથી જીવંત સંપર્કના અભાવના કારણે ઓળખાણો ઝાંખી થતી ચાલી છે. પરિચિતતાનું પોત પાતળું ચાલ્યું છે. તોપણ ભાવજગતમાં સાવરકુંડલા ગામ અમારું છે. નાવલી નદી અમારી છે. મકાન અમારું છે. મહાદેવજી અમારા છે. શેરીમાં અમારા કુટુંબમાંથી કંઈ રહેતું નથી, તોપણ પીપળો અમારો છે. પીપળાવાળી શેરી અમારી છે. આજે પણ અમારું સરનામું છે : ‘દેવળાને ઝાંપે પીપળાવાળી શેરી.’

❑

અશ્વત્થામા

અનુવાદ-રૂપાન્તર : ચન્દ્રકાન્ત ટોપીવાળા

(ભટ્ટ નારાયણરચિત સંસ્કૃત નાટક 'વેણીસંહાર' મહાભારતની જાણીતી ઘટના ઉપર આધારિત છે; જેમાં દ્રૌપદી પોતાના અપમાનનો બદલો ન લેવાય ત્યાં સુધી પોતાના વાળને છુટ્ટા રાખશે – એવો સંકલ્પ કરે છે. છ અંકમાં વિભક્ત આ નાટકના ત્રીજા અંકમાં દ્રોણના સંહાર પછી કૃપાચાર્ય દુર્યોધન પાસે દ્રોણના પુત્ર અશ્વત્થામાને સેનાપતિપદ માટેનો પ્રસ્તાવ લઈને આવે છે. પરંતુ દુર્યોધન કર્ણને સેનાપતિપદ માટેનું પહેલેથી વચન આપી ચૂક્યો છે. આ સંદર્ભમાં કર્ણ અને અશ્વત્થામા વચ્ચે વાગ્યુદ્ધ છેડાય છે. અને અંતે અશ્વત્થામા પ્રતિજ્ઞા લે છે કે જ્યાં સુધી કર્ણ જીવતો હશે ત્યાં સુધી પોતે અસ્ત્રગ્રહણ નહીં કરે. અશ્વત્થામા અને કર્ણને કેન્દ્રમાં રાખી થતા સંઘર્ષમાં અહીં વર્ણપ્રથાએ ભાગ ભજવ્યો છે. અને તેથી અશ્વત્થામાના પાત્રના ઉત્કર્ષ માટે ભટ્ટ નારાયણ પર આરોપ છે. આમ છતાં બે પાત્રનો સંઘર્ષ અહીં ધ્યાન ખેંચે છે. 'વેણીસંહાર'ના ત્રીજા અંકમાંથી ગુજરાતીમાં સંપાદિત કરેલું આ રેડિયો-રૂપાન્તર છે. આ રૂપાન્તર તા. ૫ જૂન ૧૯૫૬ના રોજ શુક્રવારે રાત્રે ૯.૩૦ વાગ્યે આકાશવાણી મુંબઈ પરથી રજૂ થયું હતું. એમાં શ્રી વિષ્ણુકુમાર વ્યાસે અને શ્રી બરકત વિરાણીએ મુખ્ય પાત્રોને અવાજ આપ્યો હતો.)

દુર્યોધન : (વસંતતિલકા)

તેજસ્વી હાથ ધરી શસ્ત્ર તણાં હલેસાં
શત્રુ-હણ્યા-સ્વજનના દુ:ખને તરે છે
તો કર્ણ પુત્રવધ સાંભળતાં જ દ્રોણે
લેવા મૂકી ક્યમ જ શસ્ત્ર ત્યજી દીધાં'તાં ?

હા, એ સાચું જ છે કે પ્રકૃતિ કદી જતી નથી. અને તેથી જ શોકાંધ દ્રોણે ક્ષત્રિયની કઠોરતા ત્યજી બ્રાહ્મણસહજ કોમળતા ધારણ કરી હોય.

કર્ણ : મહારાજ, એમ નથી !

દુર્યોધન : તો ?

કર્ણ : એની તો એવી ઇચ્છા હતી કે મારો અશ્વત્થામા આખી ધરણીનો ધણી થાય. પણ એના ગયા પછી એને થયું કે હવે હું વૃદ્ધ એના વગર શસ્ત્ર ધારણ કરીને શું કરું ?

દુર્યોધન : ખરેખર ! (માથું ધણાવીને)

કર્ણ : અને મહારાજ, તેથી જ યુદ્ધમાં પાંડવો અને કૌરવો બંનેના પક્ષે રહી લડતા રાજકુમારોનો નાશ ઇચ્છતો એ પ્રધાન-પુરુષોના મૃત્યુની અવગણના કરતો હતો.

દુર્યોધન : સંભવિત છે.

કર્ણ : અને એથી વિશેષ, રાજન્ એની એ ઇચ્છા બાળપણથી જ જાણતા હોવાથી દ્રુપદે પોતાના રાજ્યમાં એને આશ્રય નહોતો આપ્યો.

દુર્યોધન : સાચું છે કર્ણ, તેં બુદ્ધિપૂર્વક તારવ્યું.

કર્ણ : મહારાજ, મારા એકલાનો આ મત નથી. બીજા બધાનું પણ આ જ કહેવું છે.

દુર્યોધન : અરે, પણ એમાં શંકા જ ક્યાં છે ?

(અનુષ્ટુપ)

નહીં તો પ્રાર્થના તીરે, વિંધાતા સિન્ધુરાજને
અભયદાન આપીને દ્રોણ કેમ ઉવેખી રહે ?

અરે પણ દૂરથી કોણ આવે છે ?

કૃપ : (જોઈને) બેટા, આ રહ્યો દુર્યોધન (વડની છાયા નીચે કર્ણની સાથે બેઠો.) ચાલ નિકટ જઈએ...

(નજીક જઈને) કૌરવેશ્વરનો વિજય હો !

દુર્યોધન : (જોઈને) અરે કોણ ?... કૃપ અને અશ્વત્થામા ?

(આસન પરથી ઊતરીને કૃપ પ્રતિ)

દુર્યોધન : પૂજ્યવંદન કરું છું. (અશ્વત્થામાને ઉદ્દેશીને) આચાર્યપુત્ર,

(વસન્તતિલકા)

તારા પિતા મરણને અમ કાજ ભેટ્યા,
આલિંગ ભાઈ દૃઢ આજ તું અંગે અંગે
આ હસ્તનો તવ પિતા સમ સ્પર્શ મીઠો
રોમાંચ દે સુખદ શોક-નિમગ્ન હુંને !

(અશ્વત્થામા આંસુ સારે છે.)

કર્ણ : આમ શોકાનલમાં તારી જાતને વધુ ન ફેંક, દ્રોણાયન...

દુર્યોધન : આચાર્યપુત્ર, આ દુઃખના મહાસાગરમાં પડેલા, મારી અને તારી વચ્ચે શોક ફેર છે ?

તારા પિતા સદય, તો મુજ તાતમિત્ર,
તારા ગુરુ, ત્યમ જ પૂજ્ય ગુરુય મારા
રે એમના મરણનો કરું શોક કેમે ?
તું જાણી લે હૃદયની મુજ વેદનાને !

કૃપ : બેટા, કુરુપતિ, ઠીક કહે છે.

અશ્વત્થામા : મહારાજ, તમારી આ મારા પરની વિશેષ લાગણીને લઈને મારે મારો

શોક હળવો કરવો યોગ્ય છે... પણ...

(અનુષ્ટુપ)

હું જીવતા છતાં આવો પિતા પામ્યા પરાભવ
પુત્રો પરે પિતાઓ શેં આશાઓ બાંધશે હવે ?

કર્ણ : દ્રોણાયને, તેઓ પોતે જ જ્યારે સર્વ અપમાનનું વેર લેવા સમર્થ હોવા છતાં જો શસ્ત્ર છોડીને બેઠા, તો એમાં આપણાથી શું કહી શકાય ?

અશ્વત્થામા : કર્ણ, શું કહ્યું તેં ? શું કહી શકાય ? સાંભળ તો...

(સ્રગ્ધરા)

જે જે શસ્ત્રો લઈને ભુજબળમદમાં ઘૂમતાં પાંડું સૈન્ય,
જે જે પાંચાલી ગોત્રે ગરભ શિશુ કે હો પછી એ યુવાન,
જે જે યુદ્ધે ધસે છે બળ કરી કરી તે કૃત્યના સાક્ષીઓ આ
તે તે-નો તું જ જાતે વધ કરીશ મહાકાલના કાલ શો થૈ !

અને હે જામદગ્ન્યના શિષ્ય કર્ણ !

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

કેશે ઝાલી, પિતા તણી જ અહીં આ આવી ઉપેક્ષા કરી
શત્રુના રુધિરે સિંચાઈ છલકી આ એ જ આ ભૂમિ છે !
ને તાતી ચમકંતી આ ફરસી છે એવી જ લોહીભૂખી
જે રામે કીધું તે જ આ કરશે આ ક્રુદ્ધ દ્રોણાયણ !

દુર્યોધન : આચાર્યપુત્ર, તમારા એ અસાધારણ અને અપૂર્વ એવા શૌર્યને એ સિવાય બીજું શું ઘટે ?

કૃપ : મહારાજ, યુદ્ધનું મોટું ઉત્તરદાયિત્વ લેવાનો અશ્વત્થામાએ નિર્ણય કર્યો છે. મારું કહેવું છે કે કમર કસીને સજ્જ થયેલો જો ત્રણ લોકને હણવામાં સમર્થ છે તો યુધિષ્ઠિરના સૈન્યની તે શી વિસાત ? માટે, એને સેનાપતિપદ આપો, મહારાજ.

દુર્યોધન : તમે કહ્યું એ યોગ્ય છે, મુરબ્બી, પણ એ તો મેં કર્ણને આપવાનું પહેલેથી જ વચન આપી દીધું છે.

કૃપ : દુઃખમાં સંતપ્ત અશ્વત્થામાને કર્ણને કારણે અવગણવો યોગ્ય નથી, મહારાજ. એને પણ કુલનો નાશ કરવો છે. તો એને એ શું દુઃખ નહીં પહોંચાડે ?

અશ્વત્થામા : મહારાજ, હજી વળી યોગ્યાયોગ્યનો વિચાર શો કરવો ?

(પૃથ્વી)

પ્રયત્ન થકી ભાટના નિંદર તૂટશે આપની
હશે જગત સોમ - કૃષ્ણ - અવ પાંડુસુતોહિણું

સમાપ્ત કરી દૈશ હું રણકથા ભુજાના બળે
થશે હલકી આ ધરા નૃપતિકાનનો કાપતાં !

કર્ણ : (કટાક્ષયુક્ત હસીને) બોલવું સહેલું છે, પણ કરવું સહેલું નથી. એ કાર્ય કરવા કૌરવસૈન્યમાં ઘણા સમર્થ છે.

અશ્વત્થામા : કર્ણ, ખરું છે. કૌરવ પક્ષમાં ઘણા સમર્થ છે. મેં જે કંઈ કહ્યું છે તે શૂરવીર પર પ્રહાર કરવા નહીં, પરંતુ દુઃખથી આર્ત અને શોકાવેગને કારણે કહ્યું છે.

કર્ણ : મૂર્ખ, દુઃખિયાને માટે આંસુ જ છે. ખરેખખરો ક્રોધી તો આયુધ લઈને યુદ્ધમાં ઊતરે, નહિ કે મિથ્યા પ્રલાપ કરતો બેઠો રહે.

અશ્વત્થામા : (ક્રોધથી) ઓ રાધાના ગર્ભને ભારરૂપ દાસીપુત્ર, મને અશ્વત્થામાને તું દુઃખિયાના આંસુથી વેર લેવાનું કહે છે, શસ્ત્રથી નહિ ? તો સાંભળ…

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

તારી જેમ શું મારું શસ્ત્ર ગુરુનો કો શાપ પામેલ છે ?
અત્યારે ભયથી ત્યજી સમરને હું દોડી આવેલ છું ?
જન્મ્યો છું હું ખુશામદી મધુમીઠાં શું સારથીના કુળે ?
કે હું લૌં બદલો કહે અરિતણો અશ્રુથી, ના અસ્ત્રથી ?

કર્ણ : અરે ઓ મૂર્ખ, દુષ્ટ

(અનુષ્ટુપ)

વીર્યવાન કહે કે તું વીર્યહીનો કહે મને —
પાંડુભયે નથી ત્યાગ્યાં શસ્ત્રો દ્રોણ સમાં હજી ! અને…
દાસ કે દાસનો પુત્ર ગમે તે હોઉં હું ભલે —
દૈવાધીન રહ્યો જન્મ કિન્તુ સ્વાધીન પૌરુષ !

અશ્વત્થામા : (ક્રોધમાં) અરે સારથીકુળના કલંકરૂપ, ઓ રાધાના ગર્ભના ભારરૂપ, તું શસ્ત્રો વાપરવાં શું જાણે ? તું શું મારા પિતા પર પ્રહાર કરી રહ્યો છે ?

(શિખરિણી)

કહે ભીરુ, શૂરો, ત્રણ ભુવન-ને જાણ ખરી છે
કર્યું જે જે યુદ્ધે નિત, બધું જ જાણે છે વસુધા
ત્યજ્યાં શસ્ત્રો શાથી ? ધરમસુત ને અર્જુન તહીં
ઊભા'તા સાક્ષીમાં રણભીરુ તું ત્યારે કહીં હતો ?

કર્ણ : (કટાક્ષપૂર્ણ હસીને) હું તો એવો ભીરુ છું. પણ તું આવો વીર્યવાન, પરાક્રમી પિતાના મૃત્યુને સંભારીને શું કરશે, એમાં જ મને શંકા છે.

(મંજુભાષિણી)

યદિ શસ્ત્ર દીધ ત્યજી તોય શું ફરી
ધરી શસ્ત્ર શત્રુગણ ખાળી ના શકે ?
શિર કેશ ઝાલી લીધ તોય સ્ત્રી સમો
ફરતે ભૂપેન્દ્રગણમાં રડી રહ્યો !

અશ્વત્થામા : ઓ દુષ્ટ, રાજાના ગોઠિયા, મિથ્યાભિમાની સારથીપુત્ર, ગમે તેમ બોલે છે ?

(માલિની)

દુઃખથી ભયથી જે હો તેથી ખાળી શક્યા ના
દ્રુપદતનયના ઘાને પિતા મસ્તકેથી
પણ ભુજબળના મિથ્યાભિમાની હવે આ
ચરણ મુજ મૂકું તારા શિરે, ખાળ જોઉં !

(એ પ્રમાણે કરે છે.)

કૃપ-દુર્યોધન : ક્ષમા કરો, ક્ષમા કરો, ગુરુપુત્ર !

(અશ્વત્થામા ચરણ-પ્રહાર કરવાનો અભિનય કરે છે)

કર્ણ : (ક્રોધમાં ખડ્ગ ઉગામીને) ઓ દુષ્ટ બામણાં, આપવડાઈ હાંકે છે ?

(અનુષ્ટુપ)

બ્રાહ્મણ છો ભલા તેથી, મારતો હું નથી તને
ખડ્ગ પ્રહારથી તારા પાદને કિંતુ છેદીશ.

અશ્વત્થામા : ઓ મૂર્ખ, હું બ્રાહ્મણ છું તેથી તું મને મારતો નથી ? આ લે ત્યજી મારી જાતિ... (જનોઈને તોડે છે અને ક્રોધમાં)

(અનુષ્ટુપ)

ઉપાડ શસ્ત્ર કે આવી શરણે થા, પગે પડ
પ્રતિજ્ઞા પાર્થની મિથ્યા કરું આજે હણી તને !

(બંને જણ ખડ્ગ ઉગામી એકબીજા પર પ્રહાર કરવા જાય છે. કૃપ અને દુર્યોધન વારે છે.)

દુર્યોધન : આચાર્યપુત્ર, શસ્ત્ર ના ઉગામો.

કૃપ : બેટા, સારથીપુત્ર, શસ્ત્ર ન ઉપાડો.

અશ્વત્થામા : મામા, મામા, મને રોકો નહિ. મારા પિતાનો નિંદાખોર આ સારથીપુત્ર ધૃષ્ટદ્યુમ્નનો પક્ષપાતી છે.

કર્ણ : મહારાજ, મને રોકી ન રાખો...

(અનુષ્ટુપ)

ઉપેક્ષા દેખી પ્રાકૃતો વીર્યવાન થકી થતી
વૃથા ક્રોધમહીં આવી વ્યર્થ શબ્દો ઉચારતા.

અશ્વત્થામા : એને છોડી દો મહારાજ. મારા આ બાહુમાં ભિડાઈને એના પ્રાણને આજે સહેલાઈથી કચડાઈ જવા દો અને મહારાજ, જો સ્નેહથી કે પછી કોઈ કાર્યના હેતુથી તમે જો આ મારા પિતાના નિંદાખોર દુષ્ટ આત્માને રક્ષવા ઈચ્છતા હો તો તે મિથ્યા છે. જુઓ...

(વસંતતિલકા)

ક્યાં પાપી સારથીકુલે નીચ જન્મ જેનો
ને ક્યાં તમે ધવલ કીર્તિધર ચન્દ્રવંશી ?
રાજન્ કરીશ વધ અર્જુનનો હું પોતે
આ સૃષ્ટિને કિરીટ-કર્ણ-હિણી થવા દો.'

(મારવા જાય છે.)

કર્ણ : (ખડ્ગ ઉગામીને) અરે ઓ ભામટા, નીચ બામણા, એ કદાપિ નહીં થાય. મહારાજ એને છોડી દો, એને છોડી દો, મહારાજ મને રોકી ન રાખો. (મારવા ઈચ્છે છે)

(દુર્યોધન અને કૃપ વારે છે)

દુર્યોધન : કર્ણ અને આચાર્યપુત્ર, આજે તમને બંનેને આ થયું છે શું ?

કૃપ : બેટા, તારો આવેગ ક્યાં જવાનો હતો અને ક્યાં ગયો ? આજે આ શું કહે છે ? આપણા પોતાના સૈન્ય પર જ્યારે સંકટ આવી પડ્યું છે ત્યારે રાજકુળના તમે આ રીતે અંદરોઅંદર લડી મરશો ?

અશ્વત્થામા : મામા, આ સારથીકુલના કલંકરૂપ દુષ્ટ કર્ણના ગર્વનું ખંડન કરવું યોગ્ય નથી શું ?

કૃપ : બેટા, અત્યારે સૈન્યના વડાનો પરસ્પર વિરોધ અસ્થાને છે.

અશ્વત્થામા : મામા, જો એમ જ હોય તો...

(શિખરિણી)

હણાશે ના યુદ્ધે અરિ શર થકી એ તહીં સુધી
ભલે વ્હાલું તોયે ત્યજી દઉં છું હું શસ્ત્ર મુજનું
હશે એ સૈન્યોનો પતિ, નિકટ ભીમાર્જુન હશે
ભલે યુદ્ધે ત્યારે નૃપ બલ સખાનું નીરખી લે !

(ખડ્ગ ફેંકી દે છે.)

કર્ણ : શસ્ત્રનો આ રીતે ત્યાગ કરવો એ તો તમારા કુળની ચાલી આવેલી રીત છે.

અશ્વત્થામા : ખરેખર ! પણ તારાં નિષ્ફળ શસ્ત્રો તો તેં ત્યજયાં ન હોવા છતાં ત્યજયાંસમાન છે.

કર્ણ : અરે મૂર્ખ...

(અનુષ્ટુપ)

ધરું શસ્ત્રો કરે જ્યારે શસ્ત્રો કોના કરે રહે ?
જે ન સિદ્ધ કર્યું મેં તે સિદ્ધ કોણ કરી શકે ?

(નેપથ્યમાં)

ઓ દુષ્ટ, દ્રૌપદીના કેશાભૂષણ ખેંચનાર પાપી ધૃતરાષ્ટ્રના નીચપુત્ર, ઘણે વખતે તું મારી સામે આવ્યો છે. ક્ષુદ્ર પશુ જાય છે ક્યાં ? અને ઓ કર્ણ, દુર્યોધન, સૌબલ, પાંડવોના વિદ્વેષી ગર્વિષ્ઠ ધનુર્ધરો તમે પણ સાંભળી લ્યો...

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

ઝાલ્યા દ્રૌપદી કેશ કૌરવસુતે જેને સભા સંમુખે
ખેંચ્યાં આભૂષણો ય દ્રૌપદીતણાં આ એ જ, આ છે પશુ
જેની છાતી વિદારી રક્તજલને પીવા પ્રતિજ્ઞા લીધી
મેં તેને મુજ બાહુપાશ જકડ્યો, રક્ષો હવે કૌરવો !

(સર્વ સાંભળે છે)

અશ્વત્થામા : (કટાક્ષપૂર્ણ) અંગરાજ, સેનાપતિ, જામદગ્નિના શિષ્ય, દ્રોણને હસનાર તમારા બાહુબળથી હવે રક્ષો પૃથ્વીને...

(અનુષ્ટુપ)

ધરું શસ્ત્રો કહે જ્યારે શસ્ત્રો કોના કરે રહે
જે ન સિદ્ધ કર્યું મેં તે સિદ્ધ કોણ કરી શકે ?

હવે એ બધું નિકટમાં જ છે. બચાવ ત્યારે કર્ણ, હવે દુઃશાસનને ભીમથી.

કર્ણ : અરે ભીમની મજાલ શી છે કે મારા જીવતાં છતાં એ દુઃશાસનના પડછાયાને પણ અડકે. યુવરાજ, ગભરાતો નહીં, ગભરાતો નહીં યુવરાજ... આ હું આવ્યો. (જાય છે.)

અશ્વત્થામા : ભીષ્મ અને દ્રોણવિહોણા કૌરવ-સૈન્યમાં મત્ત બનીને ઘૂમતાં અર્જુન અને ભીમને ખાળવા કર્ણ અને બીજા પૂરતા નથી મહારાજ, તમે પોતે જ જઈને ભાઈની રક્ષા કરો.

દુર્યોધન : અરે વાયુપુત્ર ભીમ કે બીજાની શી મજાલ છે કે મારા જીવતાં છતાં અને મારા હાથમાં શસ્ત્ર હોવા છતાં મારા ભાઈની છાયાને પણ અડકી શકે. ગભરા નહીં, વત્સ, ગભરા નહીં, અહીં કોઈ છે ? મારો રથ લાવો.

(જાય છે.)

(નેપથ્યમાં કોલાહલ)

અશ્વત્થામા : ઓહ મામા, આ સહન નથી થતું. ભીમની પ્રતિજ્ઞા કદાચ ભંગ ન થાય, એ શંકાએ જુઓ, દુર્યોધન અને કર્ણ પર અર્જુન ત્રાટકી રહ્યો છે. ઓહ... આ જુઓ, ભીમ દુઃશાસનનું લોહી પીએ છે... દુર્યોધનના ભાઈ દુઃશાસનની આ દશા મારાથી નથી જોવાતી. ભલે મારો, મારા વચનનો ભંગ થતો. મામા, શસ્ત્ર લાવો, શસ્ત્ર લાવો, મામા...

(અનુષ્ટુપ)

ટળો સ્વર્ગ, મળો નર્ક સત્યથી જૂઠ શ્રેય હો !
ત્યજ્યું શસ્ત્ર ત્યજ્યું ના શું ? દુઃશાસન જ રક્ષવો !

(ખડ્ગને ગ્રહણ કરવા જાય છે).

(નેપથ્યમાં) અશ્વત્થામા... પૂર્વે કદી વચનભંગ ન થયેલો તું આજે તારા વચનનો બંગ કરશે ?

કૃપ : બેટા, વાણી તારા સત્યનું રક્ષણ કરે.

અશ્વત્થામા : આ અમાનુષ વાણી આજ મને સંગ્રામમાં ઊતરતો રોકે છે. પ્રભુ પણ પાંડવોના પક્ષમાં ગયો છે.

(અનુષ્ટુપ)

દુઃશાસનનું લોહી, આ પીએ ભીમ હું જોઉં છું
કૌરવપતિનું આથી વધારે હિત શું કરું ?

મામા, ક્રોધના આવેગને લઈને રાધાના પુત્ર કર્ણ પ્રતિ મારાથી અમાનુષી આચરણ થઈ ગયું. તો તમે ઝટ જાઓ અને રાજાની રક્ષા કરો.

કૃપ : હું એમ જ કરું છું બેટા, ને તું હવે આપણા શિબિર પ્રતિ જા...

(અશ્વત્થામા : જાઉં છું... જાઉં છું... હું શિબિર પ્રતિ જ જાઉં છું
શિબિરમાં નહિ તો હવે હું ક્યાં જઈશ ?
જાઉં છું, જાઉં છું...)

❑

ચેસ્વાવ મિવોશ અને તાદ્‌ઉશ રોજેવિચનાં કાવ્યો

અનુવાદ : હરીશ મીનાશ્રુ

ચેસ્વાવ મિવોશ

વીસમી સદીના અત્યંત નોંધપાત્ર પૉલિશ કવિ, ગદ્યલેખક અને અનુવાદક. જન્મ : ૩૦ જૂન ૧૯૧૧, લિથુયાનિયામાં. ૧૯૮૦માં નોબેલ પુરસ્કારથી વિભૂષિત. ૧૯૬૦માં સ્થળાંતર કરીને યુ.એસ.એ.ની યુનિવર્સિટી ઑફ કૅલિફૉર્નિયા, બર્ક્‌લેમાં સ્લાવિક ભાષા-સાહિત્યના વિભાગમાં પ્રોફેસર તરીકે જોડાયા. ૧૯૭૦માં ત્યાંનું નાગરિકત્વ સ્વીકાર્યું. ૯૩ વર્ષની વયે ક્રેકોવ, પોલેન્ડમાં ૧૪ ઑગસ્ટ ૨૦૦૪ના રોજ અવસાન.

મારી વફાદાર માતૃભાષા

(મૂળ પૉલિશ પરથી અંગ્રેજી અને અશોક વાજપેયી-રેનાતા ચેકાલ્સ્કા તથા વિષ્ણુ ખરેના હિંદી અનુવાદોના આધારે)

મારી વફાદાર માતૃભાષા,
હું તારો સાગરીત રહ્યો છું.
રોજ રાત્રે, હું તારી આગળ સજાવતો હતો રંગોની નાનકડી કટોરીઓ
જેથી કરીને તું પામે તારાં ભુર્જવૃક્ષો, તારાં તમરાં, તારી દેવચકલીઓ
મારી સ્મૃતિમાં સચવાયેલાં છે, બિલકુલ એ જ રીતે.

આવું કેટલાંય વર્ષો ચાલ્યું.
તું મારું વતન હતી, કોઈ બીજું તો હતું નહીં.
મને ભરોસો હતો કે તું પણ સંદેશવાહક બનીશ
મારા અને થોડા સારા મનુષ્યો વચ્ચે –
ભલે ને એ સાવ જૂજ હોય, દસ-વીસ,
કે જન્મ્યા જ ન હોય, હજી.

હવે હું મારા સંદેહની કબૂલાત કરું છું.
એવી ય ક્ષણો આવે છે જ્યારે મને લાગે છે કે મેં વેડફી માર્યું મારું જીવન.
કેમ કે તું ભાષા છે ભ્રષ્ટોની,
અન્યાયીઓની, જે એકબીજાને ધિક્કારે છે, પરાયા દેશોથીય અનેક ગણા
તું ભાષા છે ખબરીઓની,

ભાષા, ગૂંચવાઈ ગયેલાઓની
જે બીમાર છે પોતાના જ ભોળપણના.

પરંતુ તારા વિના હું કોણ ?
માત્ર એક અધ્યાપક, આઘેના એક દેશમાં,
એક સફળતા, ડરો અને અપમાનોથી મુક્ત.
હા, કોણ છું હું તારા વિના ?
કેવળ એક ફિલસૂફ, બીજા બધાની જેમ.

હું એને સમજતો હતો મારી એક પ્રકારની કેળવણી :
વ્યક્તિમત્તાનું ગૌરવ હરી લેવામાં આવે છે
એક નૈતિકતાના નાટકમાં પાપીની આગળ
કિસ્મત લાલ જાજમ બિછાવે છે
જ્યારે પાછલા પરદા પર જાદુઈ ફાનસ
ફેંકે છે દૃશ્યો, માનવીય અને દૈવી યન્ત્રણાનાં.

વફાદાર માતૃભાષા,
છેવટે તો, કદાચ એ હું જ છું, જેણે કરવી રહી કોશિશ તારી મુક્તિની.
એટલે હું તારી આગળ સજાવતો રહીશ નાનકડી કટોરીઓ
શક્ય હોય તો ઉજ્જ્વળ અને શુદ્ધ રંગોની,
કેમ કે દુર્ભાગ્યના સમયે જેનો ખપ છે એ તો છે કિંચિત્ વિન્યાસ અને સૌંદર્ય.

(બર્ક્લે, ૧૯૬૮)

બે કાવ્યો : તાદ્ઉશ રોજેવિચ

(મૂળ પૉલિશ પરથી આદમ ઝેર્નિયાવ્સ્કીના અંગ્રેજી અનુવાદના આધારે)

નોંધપાત્ર પૉલિશ કવિ, નાટ્યલેખક અને અનુવાદક. જન્મ : ૯ ઑક્ટોબર ૧૯૨૧, રોડોમ્સ્કોમાં. એકાધિક વાર નોબેલ પુરસ્કાર માટે એમનું નામાંકન થયું હતું. ૯૨ વર્ષની વયે ૨૪ એપ્રિલ ૨૦૧૪ના રોજ વ્રોકલો મુકામે અવસાન. તાદ્ઉશ રોજેવિચની કૃતિઓ વિશ્વભરની પ્રમુખ ભાષાઓમાં અનુવાદિત થઈ છે.

૧. ચોટલો

જ્યારે વાહનમાં આણેલી
બધી સ્ત્રીઓનાં માથાં બોડાઈ ગયાં
ભુર્જના ડાંખળાની સાવરણીથી
ચાર કામદારોએ
વાળીને
એકઠા કરી લીધા વાળ

સ્વચ્છ કાચની પાછળ
ગૅસ ચેમ્બરોમાં ગૂંગળાઈ મૂવેલાંના

બરછટ વાળ પડેલા છે
એ વાળમાં છે ફસાયેલી પિનો ને હાડકાંની બનેલી કાંસકીઓ

એને પ્રકાશ નથી ચમકાવતો
પવન નથી વિખેરી દેતો
એને નથી સ્પર્શતા કોઈ હાથ
વરસાદ કે હોઠ
મસમોટા બક્સાઓમાં
ઘૂમરાય છે
એ ગૂંગળાઈ મૂવેલાઓનાં
સૂકાભઠ વાળનાં ગૂંચળાં
ને એક ભૂખરો ચોટલો
ફૂમતું બાંધેલી એક પોનીટેલ
જેને નિશાળમાં ખેંચ્યા કરતા હતા
અટકચાળા છોકરાઓ.

૨. પાછા ફરવું

અચાનક બારી ખૂલી જશે
અને મા બૂમ પાડશે
અંદર આવવાનો વખત થઈ ગયો છે

દીવાલ ફાટશે
હું કીચડમાં લબદાયેલાં જૂતિયાંભેર
સ્વર્ગમાં પ્રવેશ કરીશ

હું મેજ પર આવીશ ને
સવાલોના ઢંગધડા વિનાના જવાબ આપીશ

હું ઠીક છું, પડી રહેવા દો
મને એકલો. માથે હાથ મેલીને હું બેઠો છું –
બેઠેલો જ રહું છું. હું એમને શી રીતે બતાવું
એ લાંબા ગૂંચવાડા ભરેલા રસ્તા વિશે ?

અહીં સ્વર્ગમાં માઓ
લીલા સ્કાર્ફ ગૂંથતી રહે છે

માખો બણબણ્યાં કરે છે

પિતા ઘોરે છે ચૂલાની બાજુમાં
છ દહાડાની મહેનત પછી

ના, ખરેખર હું નહીં કહીં શકું એમને
કે લોકો ટાંપીને બેઠા છે
એકબીજાનાં ગળાં કાપવા.

શરણાર્થીઓ | બ્રાયન બીલ્સ્ટોન

[આ બ્રિટિશ કવિ રહસ્યના ધૂમ્રગોટમાં છુપાયેલા રહે છે. એમને અન-ઑફિસિયલ પોએટ લોરિયેટ ઑફ ટ્વિટર અને બાન્સ્કી ઑફ પોએટ્રી તરીકે પણ ઓળખવામાં આવે છે. (બાન્સ્કી પણ ઇંગ્લૅન્ડના અજ્ઞાત શેરી-કલાકાર, રાજકીય કર્મશીલ અને ફિલ્મનિર્દેશક છે.) ઈયાન મૅકમિલન એમને 'વર્ડસ્મિથ' અને 'આપણા ક્ષતવિક્ષત સમયના કવિ' કહે છે. ૫૦૦૦૦થી વધુ ફોલોઅર ધરાવતા બ્રાયન બિલ્સ્ટોન ટ્વિટરની જમાતના અત્યંત પ્રિય કવિ છે. એમનો પ્રથમ કાવ્યસંગ્રહ 'યુ ટુક ધ લાસ્ટ બસ હોમ' 'અનબાઉન્ડ'એ પ્રકાશિત કર્યો હતો. સોશિયલ મીડિયામાં મળતી અલપઝલપ માહિતી સિવાય એમના વિશે બહુ અલ્પ જાણકારી ઉપલબ્ધ છે.]

મૂળ અંગ્રેજી પરથી અનુવાદ : હરીશ મીનાશ્રુ

એમને આપણી સહાયની જરૂર નથી
એટલે મને એવું ન કહેતા કે
આ નંખાઈ ગયેલા મ્લાન ચહેરા તમારા કે મારા પણ હોઈ શકે
જિંદગીએ જરા જુદો વ્યવહાર કરવાની જરૂર હતી

આપણે એમને એ જે છે તે રૂપે જોવાં જોઈએ
તકવાદી અને પરોપજીવી
કામચોર અને આળસુના પીર
બાંયમાં બૉમ્બ સંતાડી રાખનારા
ગળા રહેંસનારા હત્યારા ને ચોરટા

નથી એ લોકો
અહીં આવકારપાત્ર
આપણે એમને ગણવા જોઈએ

ધકેલી મૂકવાને લાયક, જ્યાંથી આવ્યા છે ત્યાં પાછા

ન હોઈ શકે
એ સૌ
વહેંચણીમાં હિસ્સેદાર
અન્નના
ઘરના
દેશના
એને બદલે
ચણી લો ઊંચી દીવાલો એમને વેગળા રાખવા

એવું કહેવું ઠીક નથી કે
આપણા જેવા જ છે આ લોકો

આ ભૂમિ કેવળ એમની છે જે અહીં જન્મ્યા હોય
મૂઢની જેમ એવું ન વિચારો કે
જગતને બીજી રીતે પણ જોઈ શકાય.

હવે આ કાવ્ય નીચેથી ઉપર તરફ, પંક્તિવ્યુત્ક્રમે વાંચો :

જગતને બીજી રીતે પણ જોઈ શકાય
મૂઢની જેમ એવું ન વિચારો કે
આ ભૂમિ કેવળ એમની છે જે અહીં જન્મ્યા હોય

આપણા જેવા જ છે આ લોકો

એવું કહેવું ઠીક નહીં કે
ચણી લો ઊંચી દીવાલો એમને વેગળા રાખવા
એને બદલે
દેશના
ઘરના
અન્નના
વહેંચણીમાં હિસ્સેદાર
એ સૌ
ન હોઈ શકે
ધકેલી મૂકવાને લાયક, જ્યાંથી આવ્યા છે ત્યાં પાછા
આપણે એમને ગણવા જોઈએ
અહીં આવકારપાત્ર

નથી એ લોકો
ગળા રહેંસનારા હત્યારા ને ચોરટા
બાંયમાં બૉમ્બ સંતાડી રાખનારા
કામચાર અને આળસુના પીર
તકવાદી અને પરોપજીવી

આપણે એમને એ જે છે તે રૂપે જોવાં જોઈએ
જિંદગીએ જરા જુદો વ્યવહાર કરવાની જરૂર હતી

આ નંખાઈ ગયેલા મ્લાન ચહેરા તમારા કે મારા પણ હોઈ શકે
એટલે મને એવું ન કહેતા કે
એમને આપણી સહાયની જરૂર નથી

❑

‘પરબ’ માટે ઈ-મેઈલ આઈડી

‘પરબ’ માટે કૃતિઓ ઈમેઈલ દ્વારા મોકલી શકાશે. ‘પરબ’નું ઈ-મેઈલ આઈડી : parabgsp@gmail.com

ઊંચે ઊંચે, સ્પર્શવાની ઝંખનાનો અકલ્પ્ય વિસ્ફોટ...

રાધેશ્યામ શર્મા

એક કાવ્ય

શરદનું
આ પાછોતરું પરોઢ,
દઝાડતા દિવસો પછીનું
પહેલવારકું !

કપૂર જેવા સફેદ
આ માખણિયા ઉજાસમાં
ઊંચે ઊંચે ઊડવાનું
મન...

આછા ધુમ્મસિયા, શીતળ ઉજાસની
છ-છ પાંદડીઓ કોતરી,
નારંગી ઉલ્લાસ સાથે
તારા શરીરની ગન્ધ લઈ,
પારિજાતપુષ્પો
વ્હાલથી પૃથ્વીને સ્પર્શે છે.

પૃથ્વીની પીમળ
બધી દિશાઓ
રંગી દે છે.

આ ઘેનાળી, ઊજળી સુવાસને
બથ ભરી, ચાટી, ચૂસી
ઊંડે ઊંડે
ઊંચે ઊંચે અડવાની
ઝંખના...

પણ આ બધ્ધું
થોડી ક્ષણોમાં
ભુક્કો કરી ઉરાડી મૂકે છે
આ અદેખો સૂરજ !

[એતદ્ : ૨૧૯, પૃ. ૧૪] **જયદેવ શુક્લ**

'ગુજરાતી કવિતાનો આસ્વાદ' ગ્રંથના 'મુખબંધ'માં સુરેશ હ. જોષીએ ૧૯૬૨માં લખેલું, 'આજથી પાંત્રીસેક વર્ષ પહેલાં આનન્દશંકર ધ્રુવે 'વસન્ત'માં કાન્તના 'વસંતવિજય'નું 'રસવિવેચન' કરતાં પ્રશ્ન પૂછ્યો હતો : 'ગૂજરાત વિવેચનનું ભૂખ્યું છે તે કરતાં એ રસપાનનું તરસ્યું હોય તો વધારે સારું નહિ ?'

રસવિવેચન કરતાં રસપાન સુગમ વધુ લાગે, આમ છતાં વિવેચન પણ હારોહાર થતું આવે. વળી પ્રશ્ન થાય, રસપાન એટલે શું ? એક ભાવકનો પોત્તાનો આ-સ્વાદ. કવિના હાથહૈયેથી કાવ્ય નિર્મિત થઈ મુક્ત થઈ ગયું એટલે પર્ટિક્યુલરમાંથી જનરલના વ્યાપક પ્રદેશમાં પહોંચી ગયું, એ ગયું નહિ પણ પહોંચી રહ્યું. કેવું ?

દા.ત. આ 'એક કાવ્ય'. કૃતિલક્ષી અભિગમથી, કૃતિના પદે પદે પંક્તિસંરચનાની પ્રક્રિયામાં સામેલ થવાથી જેટલું રસપાન થાય તે ભાવકનું.

ભલે કવિએ 'એક કાવ્ય' શીર્ષક બાંધ્યું પણ અહીં કાવ્યતત્ત્વ શિરાએ શિરામાં એવું પ્રસરી વળ્યું છે કે એક કાવ્યમાં અનેક અન્ય કાવ્યકુસુમો ખીલી ઊઠ્યાં છે. રસપાન, રસસોપાન ચઢતાં-ઊતરતાં થઈ શકે. જેમ કે -

'શરદનું/આ પાછોતરું પરોઢ/દઝાડતા દિવસો પછીનું/પહેલવારકું'

મોસમ પસંદ કરી શરદઋતુની, આસોકાર્તિકની, કાવ્યનાયકે – એની સાથે પ્રહર પરોઢનો પ્રયોજી, પરોઢનો અનુભવ નિશ્ચિત કર્યો, 'દઝાડતા દિવસો પછીનું'. પરોઢની શીતળતામાં દઝાડતા દિવસોની દાહકતા ઉમેરી લીધી ! લટકામાં અનુપ્રાસિક શબ્દો 'પાછોતરું' અને 'પહેલવારકું'... ગુજરાતી ભાષાની અ-જોડ ઊર્જા આ બે શબ્દો (પાછોતરું-પહેલવારકું)માં એવી સુગ્રથિત થઈ છે કે અન્ય કોઈ ભાષામાં એનું ભાષાંતર શક્ય નથી.

હવે કવિતા બીજા શ્લોકમાં કેવી અવતરી છે, પરોઢના અનુપંગે ?

કપૂર જેવા સફેદ / આ માખણિયા ઉજાસમાં / ઊંચે ઊંચે ઊડવાનું / મન...

તરોતાજા ઉપમાકર્મ માણીએ. પરોઢનો ઉજાસ કપૂર જેવો સફેદ, ઉપરાંત માખણિયો. કપૂર જેવો તો ખરો પણ ઉજાસને માખણિયો અનુભવવો એ તો ભાવકને ગોકુળમથુરાવ્રજવૃન્દાવનની કૃષ્ણલીલાના રસોલ્લાસી અધ્યાસ તરફ તાણી જાય ! કોઈ શક ?

આટલેથી અટકી જાય તો કવિ શાના ? એટલે કવિશ્રીએ નાયકની મનસ્થિતિને ઊર્ધ્વગતિ અર્પી :

'આ માખણિયા ઉજાસમાં ઊંચે ઊંચે ઊડવાનું મન'. કોઈ પરોઢ એવું જાણ્યું જે ઊંચે ઊંચે ઊડવાનું નાયકને ઉત્તેજે ? નાયકની ચેતનામાં સર્જકે પોતે જ અહીં મૌલિક ઉપસ્થિતિ પરોવી છે.

રચનાના બીજા શ્લોકનું સીધું દૃશ્ય-કલ્પનાનુસંધાન પાંચમા શ્લોકગુચ્છમાં ઊતર્યું. અહીં ઉજાસ અને સુવાસની પ્રાસ-જુગલબંધી સઘન શૃંગારરસ (ઍરોટિક)માં પરિણમી છે.

આ ઘેનાળી
ઊજળી સુવાસને
બથ ભરી
ચાટી ચૂસી
ઊંડે ઊંડે
ઊંચે ઊંચે
અડવાની
ઝંખના

શીતળ ઉજાસ ઘેનભરી ઊજળી સુવાસને પ્રિયતમાના સ્વરૂપમાં પ્રકર્ષી બેફામ રીતિએ બથ ભરી, ચાટી, ચૂસી જતા નાયકને ઊંડે ઊંડે પાતાળમાં અને ત્યાંથી ઊંચે ઊંચે અડવાની, કહો કે સ્પર્શવાની, રતિક્રીડામય ઝંખના પ્રેરે છે.

ઊંચે ઊંચે અડવાની-ચડવાની તલપ, રૉબર્ટ બ્રાઉનિંગની કાવ્યપંક્તિના સંગીતમાં ઝબોળી દે :

'ધ હાઈ ધૅટ પ્રૂવ્ડ ટૂ હાઈ, ધ હીરોઈક ફૉર અર્થ ટૂ હાર્ડ,/
ધ પૅશન ધૅટ લૅફ્ટ ધ ગ્રાઉન્ડ ટુ લુઝ ઈટસૅલ્ફ ઈન ધ સ્કાય,/
આર મ્યુઝિક સેન્ટે અપ ટુ ગૉડ બાય ધ લવર ઍન્ડ ધ બાર્ડ; / ઈનફ ધૅટ હી હર્ડ ઈટ વન્સ; વી શૅલ હીઅર ઈટ બાય ઍન્ડ બાય' (એબીટી વૉગ્લર, એક્સ-દસ)

[ઊંચે... ઊંચી ઊંચાઈ જમીનને છોડી ગગનમાં ગરક થઈ જાય, પ્રેમી અને ચારણકવિ ઈશ્વરને સંગીત પ્રેષે તે સાંભળીને આપણે સૌ પણ શનૈસ્ ધીમે ધીમે એ (સંગીત) સાંભળીશું]

પરંતુ ભાવક હવે પાછા, ત્રીજા શ્લોક તરફ દોરી જાય છે, તે એટલા માટે કે નારંગી ફળ ભેળાં પારિજાતપુષ્પોના પરિવેશમાં પ્રિયતમાને સુ-ગંધપૂર્વક સંબોધી વ્હાલથી પૃથ્વીનેય સ્પર્શે છે :

'આછા ધુમ્મસિયા, શીતળ ઉજાસની
છ છ પાંદડીઓ કોતરી

નારંગી ઉલ્લાસ સાથે
તારા શરીરની ગંધ લઈ,
પારિજાત પુષ્પો
વ્હાલથી પૃથ્વીને સ્પર્શે છે'

સર્જનાત્મક નકશીકામ સૂક્ષ્મ છે. ધુમિલ શીળા ઉજાસની નાયકે કેટકેટલી પાંદડીઓ ઉત્કીર્ણી, સાથે નારંગી રંગનો ઉલ્લાસ ભોગવી પ્રિયાના દેહની ગંધ લઈ, આ બધા સંનિવેશના ઉદ્યાનમાં પારિજાતનાં પુષ્પો વહાલથી, ઊંચે ઊંચે ગગનને નહીં પણ પૃથ્વીને સ્પર્શે છે. રચનામાં પ્રથમ ભૂમિને, પ્રિયાની ગંધ સાથે સ્પર્શી, પૃથ્વીની પીળી પીમળ સર્વ દિશાઓ રંગી ત્યાર પછી ઊંચે ઊંચે ગગનને 'બથ ભરી' સ્પર્શવાની રૂપાની-રોમૅન્ટિક ઝંખના સેવે છે, નાયકકવિ... પરંતુ અંતિમ ચતુષ્ક પંક્તિઓની ડ્રામૅટિક ક્લાઈમૅક્સ–

નાયકની ઝંખનાનો આઘાતી ભંગ – અકલ્પ્ય વળાંકમાં સંપન્ન રચનાને સર્જિકલ વિસ્ફોટનું પરિણામ બક્ષે છે :

'પણ આ બધ્ધું / થોડી ક્ષણોમાં / ભુક્કો કરી ઉરાડી મૂકે છે / આ અદેખો સૂરજ !

નાયકની તીવ્ર સ્વપ્નભંગ દશા સૂરજને અ-દેખો સિદ્ધ કરતી એતદ્‌વિરલ રચના સર્જક જયદેવ શુક્લની સંસ્મરણીય સિદ્ધિ છે. નિત્યમિત્ર કવિ લાભશંકર ઠાકરે સૂર્યને શિક્ષા કરવા લખેલું, જ્યારે અહીં સૂરજને ઈર્ષાગ્રસ્ત ચીતરવા સાથે સૂર્યનું સામર્થ્ય પણ સંકેત્યું !

❑

સાભાર સ્વીકાર

પ્રકીર્ણ

નોખી માટીનો અનોખો માણસ : પંકજસિંહ શૈલેષ સગપરિયા, ૨૦૧૮, કે. બુક્સ, કે હાઉસ, રાજકોટ-૫, પૃ. ૨૧૬, રૂ. ૨૫૦ **આજનું કામ કાલે** કલ્પના દેસાઈ, ૨૦૧૮, હર્ષ પ્રકાશન, અમદાવાદ, ૧૦ + ૧૮૨, રૂ. ૧૬૦ **હાસ્ય હેમંત** પલ્લવી મિસ્ત્રી, ૨૦૧૮, હર્ષ પ્રકાશન, અમદાવાદ, ૧૦ + ૧૩૪, રૂ. ૧૧૦ **ભોપલો બકી ગયો, બાકી :** કનુ આચાર્ય ૨૦૧૭, રન્નાદે પ્રકાશન, અમદાવાદ, ૧૨ + ૮૪, રૂ. ૯૫ **રીઓકાનો સૂર્ય** અનુ. પ્રણવ જોશી, ૨૦૧૮, ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમી, ગાંધીનગર, ૧૬ + ૩૨, રૂ. ૫૦ **ગઝલોનો ગેબી અવાજ** પીયુષ ચાવડા, ૨૦૧૮, શ્રી ચામુંડા કૃપા, સ્ટેશન રોડ, ન્યૂ પ્લૉટ, લીલીયામોરા, જિ. અમરેલી, પૃ. ૧૫૨, રૂ. ૧૪૦

પ્રાપ્તિ અને પરિત્યાગની કથા

ધીરેન્દ્ર મહેતા

કુમારપાળ દેસાઈએ કથાઓ તો આ પહેલાં પણ લખેલી છે પરંતુ બૃહદ્કથા લખવાની હામ એમણે આ પહેલવહેલી વાર ભીડી છે અને એ માટે એમણે ‘મહાભારત’ જેવા માનવજીવનને અખિલાઈથી જોતા પ્રાચીન મહાકાવ્યગ્રંથ પર મીટ માંડી છે. એક લેખકને માટે આ કેવડું મોટું સાહસ કહેવાય ! સાહિત્યસર્જન અંગે આ લેખક કેટલી ઊંચી નેમ ધરાવે છે તેનો આ પરથી આપણને ખ્યાલ આવે છે.

સાહિત્યકૃતિમાં ખ્યાત વસ્તુનું નિરૂપણ કેટલી સવલત ઊભી કરી આપે છે ! : જેમ કે એક બાજુ એ નિરૂપકને એ તૈયાર સામગ્રી સંપડાવે છે, એને જાણે એનું સંકલન જ કરવાનું રહે છે; બીજી બાજુ વસ્તુ રૂપે નિરૂપાતાં પ્રસંગો અને પાત્રો, તથા ઊભી થતી આવતી પરિસ્થિતિઓ વાચકને પૂર્વપરિચિત હોવાથી, એને એ રોચક નીવડી ચૂકી હોવાથી, સ્થળકાળના સંદર્ભમાં સ્વીકાર્ય ઠરી ચૂકી હોવાથી પ્રતીતિકરતા અને પ્રત્યાયનના પ્રશ્નો ખાસ ઉપસ્થિત થતા નથી. પરંતુ આ જ સ્થિતિ લેખકને માટે બે મોટા પડકાર ઊભા કરે છે : એક તો સુપરિચિત વસ્તુસામગ્રીમાંથી નવીન સૃષ્ટિ ઉપજાવવાનો, એમ કરીને વાચકને વિસ્મયકારી અનુભવલોકમાં મૂકવાનો તથા ખ્યાત વસ્તુનું નૂતન, એટલે કે મૌલિક અર્થઘટન કરવાનો. વળી, આ માટેનો પુરુષાર્થ કરવા જતાં એણે એ સાવધાની રાખવાની આવે છે કે આ કૃતિમાં આલેખાયેલાં પાત્રો, પ્રસંગો કે નિરૂપાયેલા વિચારો, ભાવનાઓ, મૂલ્યોને લઈને કોઈ વિપર્યય ન રચાય. આ પ્રકારની સાવધાની લેખક પાસે દોરડા પર ચાલતા નટના જેવું સંતુલનકૌશલ માગી લે છે. એને માટે સ્વાધ્યાય અને સર્જનનિપુણતા, ઉભયની આવશ્યકતા રહે છે. આ કથાના લેખકે લેખનપૂર્વે આવી સજ્જતા કેળવેલી છે. પૂર્વ અને સમકાલીન સૂરિયાઓએ લખેલી ‘રામાયણ’-‘મહાભારત’ જેવાં ‘મહાકાવ્યોની રસિક વાતો’ બાળપણમાં વાંચેલી ત્યારથી ચિત્તમાં રમ્યા કરતી હતી – ખાસ કરીને એનાં પાત્રો; અને એ પાત્રો સાથે સંકળાયેલા પ્રસંગોનું આકર્ષણ રહ્યા કર્યું હતું. એને લગતાં પુસ્તકો પણ એમણે લખ્યાં. આ દરમિયાન ‘મહાભારત’ના છ ખંડો, તેની સંશોધિત આવૃત્તિ, અને અન્ય લેખકોના ગ્રંથોનું અધ્યયન કર્યું. એ રીતે પરિપક્વ થતી ગયેલી દૃષ્ટિ આ મહાકાવ્યોનાં પાત્રોના બાહ્ય જીવનમાં બનેલા પ્રસંગોએ એમનાં આંતર્જીવનમાં સરજેલાં વિવર્તો તરફ વળી, અને વિશેષ રૂપે એનાં નારીચરિત્રો પર સ્થિર થઈ. એણે એમની પાસે ગાંધારી અને કુંતીનું ચરિત્રાલેખન કરાવ્યું. એમાંય કુંતીનું માતૃસ્વરૂપ એમને ઊંડે સુધી સ્પર્શી ગયું. એના ફલ સ્વરૂપે આપણને આ કુંતીકથા સાંપડે છે.

કથાનો આરંભ અને અંત કુંતીના પાત્રને લક્ષે છે, અને સમયની ગતિ પણ. આરંભે આપણે કુંતીને સૂરસેનની લાડકી પુત્રી પૃથાના બાલિકા સ્વરૂપે જોઈએ છીએ અને એ રીતે એના પૂર્વજીવનની હકીકતથી વાકેફ થઈએ છીએ. પિતાએ મિત્રને આપેલા વચનનું પાલન કરવા એ પિતૃગૃહની હૂંફ તજીને એ પિતાના મિત્ર કુંતીભોજને મહેલ વસવા જાય છે. એ વખતે સૂરસેન એને કહે છે :

'બેટા ! જીવનમાં વસમી વેળા તો આવવાની જ. દુઃખો અને મુશ્કેલીઓય આવે, પણ મારી પૃથા એનાથી ડરે તેવી નથી. પરાજય સ્વીકારનારી નહીં, પણ પરાજય પર જીત મેળવનારી છે મારી આ અપરાજિતા.' (પૃષ્ઠ ૧૨)

કથામાં આગળ વધતાં આપણે જોઈએ છીએ કે આ કથા જીવનમાં કુંતીને સુખોની ક્ષણોની પ્રાપ્તિની અને તેના પરિત્યાગની જેમ જ નિયતિ સાથેના તેના અણનમ સંઘર્ષની કથા બની રહે છે. એ રીતે કથાનામ 'અનાહતા' પણ સાર્થક બની રહે છે. આ પ્રારંભિક અંશ એ જાણે એનો પ્રવેશક છે.

કથા કુંતીકેન્દ્રી નથી, અને કુંતીના પાત્રનો આધાર મળેલો છે એટલે એમાં 'મહાભારત'માંથી એવા કથાઘટકો પસંદ કરવામાં આવ્યા છે જેમાં કુંતીની પ્રત્યક્ષ ઉપસ્થિતિ હોય. પરંતુ લેખકે એવું જરૂરી નથી માન્યું કે એમાં કુંતીની સંડોવણી પણ હોય. આ અભિગમે કથારસ ખીલવવામાં મદદ કરી છે.

વ્રજ છોડીને પાલકપિતા કુંતીભોજને નગરગૃહે આવ્યાના એક વર્ષ પછી આ તેર વરસની કુમારિકા એના ભાવભર્યા આતિથ્યથી પ્રસન્ન દુર્વાસા ઋષિના વરદાનથી સૂર્યદેવ દ્વારા પુત્ર પામે છે, પણ કૌમાર્યાવસ્થામાં માતૃત્વના કલંકથી બચવા એણે એનો ત્યાગ કરવાનો આવે છે. એ ક્ષણે એ વિચારે છે :

'પુત્રત્યાગની વેદના જીવનભર વેંઢારવી પડશે... પણ ના, કૌતુક અને રહસ્યથી ભરેલા મારા જીવતરમાં કોઈ પાછાં પગલાં ભરવાં નથી... મારે જીવનના સંગ્રામમાં પરાજય પામીને પીછેહઠ કરવી નથી.' (પૃષ્ઠ ૩૦)

ત્રીજા દૃશ્યમાં આપણે કુંતીને પચીસ વર્ષની યુવાવસ્થામાં જોઈએ છીએ. એ વખતે મહર્ષિ વેદવ્યાસનું આતિથ્ય એને શિરે આવ્યું હોય છે. આ પ્રકારના પ્રસંગો કથામાં બે કાર્ય કરે છે : એક તો એ કથાનુકૂલ પુરાતન વાતાવરણ રચી આપે છે; બીજું, એ કુંતીના ચરિત્રને પરિમાર્જિત કરે છે. અહીં વ્યાસમુનિ શાસ્ત્રસમ્મતિ ટાંકીને કુંતીના માતૃત્વને નિષ્પાપ ઘોષિત કરે છે. લેખકે અહીં અને અન્યત્ર આવાં સ્થાને પ્રમાણરૂપ આધારપુષ્ટિ કરવાની જરૂર પણ જોઈ છે. કુંતીના સ્વયંવરની ઘટના પણ આ જ રીતે સૂક્ષ્મ અધ્યાત્મ-સંગતિ સાધે છે. કુંતીને પાંડુ સરખા પ્રભાવશાળી વ્યક્તિત્વસંપન્ન પતિની પ્રાપ્તિ થાય છે, પરંતુ પુત્રપ્રાપ્તિ ન થવાથી, એ માટે પોતે દોષરહિત હોવા છતાં, દોઢ વર્ષ જેટલા અલ્પકાલમાં તો એણે પ્રિય પતિને હસતે મુખે દ્વિતીય લગ્ન કાજે સમ્મતિ આપી માદ્રીને સોંપવા વારો આવે છે. અહીં લેખકે પાંડુ અને ભીષ્મના મુખે કુંતીની ત્યાગભાવનાને અંજલિ આપી છે. પાંડુ કહે છે :

‘જગતમાં સહુ કોઈ પ્રાપ્તિના આનંદનો જયઘોષ ગજાવે છે, જ્યારે કુંતીનાં કાર્યોમાં ત્યાગના ઉલ્લાસનો અજવાસ દૃષ્ટિગોચર થાય છે.’ (પૃષ્ઠ ૪૪)

ભીષ્મને પણ એમ પ્રતીત થાય છે કે ‘કુંતીની ત્યાગભાવના આજના યુગમાં વિરલ ગણાય;’

આમ લેખક, વિભિન્ન સંદર્ભ યોજીને કુંતીની ત્યાગઘટનાઓમાં નિહિત પરિત્યાગના સ્વરૂપને આવિષ્કૃત કરતા રહે છે.

માદ્રી સાથે મધુરજની માણતાં મૂર્ચ્છિતાવસ્થામાં સરી પડેલા પાંડુની આસનાવાસના કુંતીએ કરવાની આવે છે. પાંડુને ભાન આવ્યા પછી માદ્રીને સોંપીને શયનકક્ષ છોડી જતી કુંતીની ત્યાગમૂર્તિ અદ્વિતીય છે. વનવાસ દરમિયાન પણ એ પાંડુના માદ્રીવિલાસને અનુકૂળતા કરી આપે છે અને એની અંતિમ પળોમાં પણ એને એનાથી દૂર રહેવાનું આવે છે. એવું લાગે છે કે રાજરાણીપદનો સ્વેચ્છાએ ત્યાગ કરનારી કુંતી પછીથી રાજપ્રિયાનું સ્થાન પણ છોડે છે. કુંતીના ચરિત્રમાં આ રીતે લેખક કરુણતા અને ઉદાત્તતાનું સન્મવિત રૂપ પ્રગટ કરતા રહ્યા છે તે હૃદયસ્પર્શી છે. એમાં કુંતીના પરિત્યાગની નિયતિ દ્વારા કસોટી થતી રહે છે, જેનો એ શાંત વીરતાથી સામનો કરતી રહે છે.

કુંતી અવિચળ રહે છે એના માતૃસ્વરૂપમાં. એ સ્વરૂપમાં એનું ગૌરવશાળી વ્યક્તિત્વ લેખકે બરોબર ઉપસાવ્યું છે. શું પોતાના ત્રણ પુત્રો સાથેના સંબંધમાં, શું માદ્રીના બે પુત્રો સાથેના સંબંધમાં; અરે, શું ગાંધારીપુત્રો સાથેના સંબંધમાં, સર્વત્ર એનું નિરૂપણ પ્રભાવક નીવડ્યું છે. પણ એનો ગહનઘનિષ્ઠ સંવેદનભીનો સ્પર્શ તો થાય છે કર્ણ સાથેના સંબંધમાં. એ નવજાત શિશુને પોતે અશ્વ નદીના વહેણમાં વહાવી દીધો એ દશ્ય અંતકાલ લગી એનાં ચિત્તચેતનામાં લેખકે ઉચિત રીતે ચમકાવ્યા કર્યું છે અને એનાં વમળોમાં એને ખેંચાતી દર્શાવી છે. એનું નિરૂપણ વાચકને વિક્ષુબ્ધ કરે એવું અસરકારક છે. એના પરિત્યાગની આ ઊર્મિરસિત ઘટનાની ગોપનીયતાને કથાગોફમાં તર્કથી વેગળી રાખી નથી એ બાબત ધ્યાન ખેંચે છે.

કથા વચ્ચે, દ્યૂતપ્રસંગ પછી, કુંતીનો ‘વૃદ્ધ માતા’ તરીકે ઉલ્લેખ આવે છે, લેખક વ્યતીત કાળને પાત્રની સાથે આ રીતે ગૂંથે છે એ પણ એમના કૌશલનું એક દૃષ્ટાંત છે.

કુંતી પોતે અનેક યાતના વેઠીને જીવનભર જેમને માટે સંઘર્ષ કરતી રહી એ પુત્રોને અન્યાયની સામે લડવા અને કર્તવ્યની વાટે ચઢાવવા આક્રોશયુક્ત વાણીમાં કહે છે :

‘અત્યારે ક્ષત્રિયાણી તરીકે અને જનની તરીકે મારું મન પારાવાર દ્વિધા અનુભવે છે. ક્યારેક થાય કે વીર, કર્તવ્યપરાયણ ક્ષત્રિયાણી છું. કુરુવંશના પ્રતાપી દિગ્વિજયી રાજવીની પત્ની છું. શૂરવીર પાંડવોની માતા છું, પછી પીછેહઠના આવા પામર વિચારો કરવા શાને ? પણ વળી પાછો મારો જનનીભાવ ભીતરમાંથી પોકારે છે કે કુંતી, આવા તેજસ્વી પુત્રો પામીને તું ધન્ય બની છે. તારા જીવનની વેદનાઓ હવે હળવી થશે માટે તેટલી પુત્રોની સંભાળ લે અને પછી વાનપ્રસ્થાશ્રમ વનની વાટે સંચરજે… મારા ધર્મનું વીરત્વ મારા હૃદયને ઊંડેથી પડકારીને અને પોકારીને રણહાક ઉચ્ચારે છે કે મારા વીર

પુત્રો સાથે રાજધાની હસ્તિનાપુરમાં પુનરાગમન કરવું અને મારા પાંડુપુત્રોને ઉચિત એવો રાજ્યાધિકાર પ્રાપ્ત કરાવવો.' (પૃષ્ઠ ૩૪૧)

આખરે પુત્રો કર્તવ્યને પંથે પળતાં કુંતી પોતે વનવાસ સ્વીકારી લે છે, અને અંતે પ્રજ્વલિત દાવાગ્નિમાં જાતને નિઃશેષ કરે છે.

બે ખંડ, તેતાલીસ પ્રકરણ અને છસો ચોપન પૃષ્ઠમાં વિસ્તરેલી આ કૃતિનું મુખ્ય આકર્ષણ સાદ્યંત જળવાઈ રહેતો એનો કથારસ છે. કથારસને પોષવા, પુષ્ટ કરવા અને ખીલવવા પ્રસ્તાર સાધીને, વસ્તુબંધને શિથિલ પડવા દઈને પણ 'મહાભારત'ની મૂળ, જનમાનસમાં દૃઢ નાનીમોટી ઘટનાઓનો ઉપયોગ લેખકે કરેલો છે. તેનું એક કારણ કથાનું ધારાવાહી પૂર્વ રૂપ પણ હોઈ શકે. તો અહીં એવી ઘટનાઓનો સમાવેશ પણ છે, જે લેખકે સ્વીકારેલી કુંતીસંબંધિત સ્થળમર્યાદામાં આવતી ન હોય. પરંતુ કથાવસ્તુની જરૂરિયાતને લક્ષમાં લેતાં ટાળી શકાય એમ ન હોય, ત્યાં એમણે અન્ય પાત્રને તેનાં કથનની જવાબદારી સોંપીને એ ઘટનાને પ્રસ્તુ કરી છે – દ્રૌપદી ચીરહરણ અને યુદ્ધ આવી મુખ્ય ઘટનાઓ છે. લેખકની કથાસૂઝ અને નિરૂપણસૂઝનો એમાં પરિચય થાય છે. આ થઈ શક્યું છે લેખકના કથનકૌશલને લઈને. કથાને રસપ્રદ બનાવવા તરફ લક્ષ હોવાને કારણે લેખકે વર્ણન કરતાં કથન પર વધારે મદાર રાખ્યો છે. કથન યથાવકાશ નાટ્યાત્મક બને એ માટેનો પણ એમનો પ્રયત્ન છે. આમ કરવામાં એમની સંવાદશક્તિ સારી એવી કામ લાગી છે. પ્રસંગ કે પરિસ્થિતિની નાટ્યાત્મકતા દીર્ઘ સંવાદોને પણ નીરસ બનવા દેતી નથી કે નથી કથાની ક્ષિપ્ર ગતિને અવરોધરૂપ બનતી. સંવાદોમાં રહેલી ભાવ-પ્રતિભાવક્ષમતાએ પણ એમાં ભાગ ભજવ્યો છે. ભાષાનું રૂપ એકસરખું પ્રશિષ્ટ છે, જે કથાનાં ચરિત્ર–કાલવાતાવરણને અનુરૂપ છે અને કથનની શૈલીને અનુકૂળ.

કથારસ જાળવવાની ખેવના રહી હોવા છતાં તે નારી-મનોરંજક બનીને રહી ન જાય એ જોવામાં કુમારપાળની ચિંતનશીલતા સક્રિય રહી છે. આમ નોંધતી વખતે કુંતીના ચરિત્રાલેખનમાં સમતા, સંયમ, ધૈર્ય જેવા ગુણોનો જે વિનિયોગ થયેલો છે તે એમ માનવા પ્રેરે છે કે કુમારપાળની જૈન તત્ત્વદર્શનની મર્મજ્ઞતા અહીં કામ લાગી છે.

રાજકીય ભૂમિકા પર લખાયેલી આ કથામાં પારિવારિક ભાવનાનો એક હૃદ્ય તંતુ પણ ગૂંથાયેલો છે તેની નોંધ લેવાનું પણ ગમે એવું છે. પુત્રો સાથેના – ખાસ કરીને ભીમ સાથેના – કુંતીના કેટલાક વ્યવહારમાં એના નિદર્શનો વિશેષ છે, એમાંય પરીક્ષિત સાથેની ક્રીડા તો મનોહર. તંગદિલીભર્યા વાતાવરણ વચ્ચે એથી હળવાશ પણ અનુભવાય છે.

નવલકથાસ્વરૂપના જગવિખ્યાત સમીક્ષક એડવિન મ્યૂરે નવલકથાના જે મુખ્ય પ્રકાર જણાવ્યા છે તેમાં એક છે chronicle. દીર્ઘ કથાફલક ઉપરાંત એનું આગળ પડતું એક લક્ષણ છે 'Record of events in order of time.' વિસ્તીર્ણ કથાપટ પર વિકસતી, એમાં કશી ગૂંચ ઊભી ન થાય એ રીતે ભૂતકાળને ઉખેળ્યા વિના વર્તમાનથી ભવિષ્યમાં સીધી ગતિ કરતી આ કથાને chornicle - 'સંતત કથા' કહી શકાય એમ છે.

કથાનો અંત ભાવકચિત્તને રોકી રાખે છે. કોઈને કદાચ દુરાકૃષ્ટ લાગે તોપણ દાવાગ્નિની ઘટનાને કેવળ સ્થૂળ રૂપે ન જોતાં પ્રતીકાર્થમાં ઘટાવવાનું મન થાય છે. આમ તો જાણે આ આખા કથાવનમાં આ દાવાગ્નિ ફેલાયેલો છે – પાત્રોની ભીતર – વૈરરૂપે, ઈર્ષ્યા કે દ્વેષ રૂપે,વૈમનસ્ય રૂપે કે અન્યાયના પ્રતિકાર રૂપે પણ. અંતે એમાંનું દુરિતતત્ત્વ ભસ્મીભૂત થઈ ગયું અને સદ્તત્ત્વનું તેજ તેજમાં ભળી ગયું. આ પ્રતીકાર્થ કથાનું મૂલ્ય વધારે.

---

* શ્રી કુમારપાળ દેસાઈની તરતમાં પ્રગટ થનાર (ગૂર્જર) નવલકથા ‘અનાહતા’ની પ્રસ્તાવના

❑

સાભાર સ્વીકાર

નવલિકા

અવઢવ નવિન ત્રિપાઠી, ‘અલ્પ’, ૨૦૧૮, લેખક પોતે, ડી/૫, અરિહંત નગર, ભૂજ-૧, ૮ + ૪૦, રૂ. ૧૦૦ **શાશ્વત મૂલ્યોની કથાઓ** અઝીઝ ટંકારવી, ૨૦૧૭, આર. આર. શેઠ ઍન્ડ કંપની પ્રા.લિ. મુંબઈ/અમદાવાદ, પૃ. ૧૦૪, રૂ. ૯૯. **ભીતરની ભીનાશ** વનલતા મહેતા, ૨૦૧૮, અશોક પ્રકાશન મંદિર, અમદાવાદ, ૪ + ૧૦૪, રૂ. ૧૨૫ **કથા વિવિધા (અનુ. વાર્તાઓ)** સંપા. રમણ સોની/હિમાંશી શેલત, ૨૦૧૮, સાહિત્ય અકાદેમી, ન્યૂ દિલ્હી, ૧૪ + ૧૫૪, રૂ. ૨૦૦ **સમકાલિન સિંધી વાર્તાસંગ્રહ (૧૯૮૦-૨૦૦૫)** સંકલન અને સંપાદન, પ્રેમ પ્રકાશ, અનુ. રમેશ લુહાણા, ૨૦૧૮, સાહિત્ય અકાદેમી, ન્યૂ દિલ્હી, ૪ + ૨૨૧, રૂ. ૨૪૦ **ધરાથી આભ સુધી** સંપાદિકા પારૂલ કંદર્પ દેસાઈ, ૨૦૧૭, ડિવાઈન પબ્લિકેશન, અમદાવાદ, પૃ. ૧૯૨, રૂ. ૧૮૦

સમીક્ષા/ગ્રંથાવલોકન

હાસ્યકારની નરવી મુદ્રા

રમણ સોની

[**‘વિનોદના વૈકુંઠમાં’**, રતિલાલ બોરીસાગર; ગૂર્જર, અમદાવાદ, ૨૦૧૭]

રતિલાલ બોરીસાગરના હાસ્યનિબંધોની મુખ્ય મુદ્રા ‘મરકમરક’ મુદ્રા છે – પ્રસન્ન વિનોદવાર્તા. એમનું હાસ્ય, હાસ્યરસની અતિશયોક્તિને છાજે એવો શબ્દપ્રયોગ કરીએ તો, ધૂંઆધાર હાસ્યપ્રપાત નથી; પરંતુ અનેક-વિધ મંજુલ સ્વરોવાળા રમૂજ-ઝરણા જેવું છે. વધુ પરિચય આપવો હોય તો, એમનું હાસ્ય સ્થિર નાદથી વહેતી નદી ક્યાંકક્યાંક નાના-મોટા ખડકો સાથે સહેજ અફળાતી જતી પણ હોય ત્યારે, વચ્ચેવચ્ચે આવતા હડદોલાવાળું છે, ઊંચા મુખરિત સ્વરોને પણ સ્પર્શનારું છે.

‘વિનોદના વૈકુંઠમાં…’ પુસ્તકમાં પણ એમની આવી તાસીર જોવા મળે છે.

આમાં એક નિબંધ છે – ‘સાહિત્ય અને લોકપ્રિયતા’. લોકપ્રિયતા અંગેનાં વિવિધ હિતેચ્છુઓનાં સલાહો-અભિપ્રાયોમાં ને કિસ્સાઓમાં સ્વૈર રીતે હળવાશથી આગળ વધતો આ નિબંધ ‘લોકહૃદયને સ્પર્શવા માટે છૂટથી પોતાનાં પુસ્તકો ભેટ આપવાં’ – એવા એક નુસખાના આલેખન સુધી પહોંચે છે ત્યારે વાક્યેવાક્યે ઉત્તરોત્તર રમૂજના કેવા હડદોલા આવે છે એ જોઈએ : (હાસ્ય-નિરૂપણની ભાતનો – ડિઝાઈનનો ખ્યાલ આપવા માટે વાક્યો પછી ચોરસ ◻ મેં ઉમેર્યા છે.)

‘છેલ્લે તો તદ્દન અપરિચિત એવી વ્યક્તિઓને પણ મેં પુસ્તકો ભેટ આપવા માંડ્યાં. ◻ જેને હું પુસ્તક ભેટ આપતો એને વિનંતી કરતો કે તમારા ઉપરાંત બીજી વીસ વ્યક્તિઓ આ પુસ્તક વાંચે એમ કરજો. ◻ તમે વીસમી વ્યક્તિને આ પુસ્તક વાંચવા આપો ત્યારે એ બીજી વીસ વ્યક્તિઓને આ પુસ્તક વંચાવે એમ કહેજો. ◻ પુસ્તક ફાટી જાય તો કહેજો, હું બાઈન્ડ કરાવી આપીશ અને ખોવાઈ જાય તો કહેજો હું નવી નકલ લાવી આપીશ.’ (પૃ. ૨૧). લોકહૃદયની આરાધના માટે, જીવ ઉપર આવી જઈને, ક્રમશઃ કઈ હદે જઈ શકાય – એનું રસપ્રદ ઠઠ્ઠાચિત્ર દોરતી આ પ્રયુક્તિથી લેખક મુખરિત હાસ્યને રસ્તે છેવટે તો વાચકને પ્રસન્ન હાસ્યનો જ અનુભવ કરાવે છે.

તુલનાઓ અને દૃષ્ટાંતોમાંથી ક્યાંક સરસ કાકુ ઊપસતો હોય ને ક્યાંક રમૂજ-વિસ્ફોટ થતો હોય એવાં આસ્વાદ્ય સ્થાનો પણ અહીં જડશે. એમાં કશું ખેંચીને લવાયું નથી, અન્-આયાસ આવતું રહ્યું છે. દાખલા તરીકે –

‘મારા સ્કૂટરની પેઠે મારું મગજ પણ ચાલુ થવામાં હંમેશાં વાર લગાડે છે. અલબત્ત,

બંધ થઈ જવામાં બંનેનું પરફૉર્મન્સ કાયમ સંતોષકારક રહ્યું છે.' (પૃ. ૫૨).

[ઘડિયાળને કાંટે, ઝડપથી દાઢી કરવી પડતી હોવાથી] 'મેલ ટ્રેન જેમ નાનાં સ્ટેશનો છોડી દે છે તેમ મારું રેઝર પણ દાઢીનાં કેટલાંક સ્થાનો છોડી દે છે!' (પૃ. ૫૪).

ક્યાંક ચમત્કાર-કથા વાસ્તવિક દશાની લગોલગ મુકાવાથી જે વિ-દશ્ય-રચના થાય છે એ હાસ્યની પ્રસન્ન લહરી પ્રગટાવે છે :

'સૂર્યોદય થતાં જ તારો પતિ મૃત્યુ પામશે' એવો શાપ પામેલી સતી સૂર્યના ઊગવા પર સ્ટે મૂકી દે છે. સતી હાથ ઊંચો કરે છે ને સૂર્ય ઊગતો અટકી જાય છે [પણ] હું હાથ ઊંચો કરું છું ત્યારે એસ.ટી.ની કે એ.એમ.ટી.એસ.ની બસ પણ ઊભી રહેતી નથી.' (પૃ. ૫૩).

એક બીજા સર્જકકૌશલની પણ નોંધ લેવી જોઈએ. વાક્યોના સળંગ પ્રવાહમાં આવીને પણ જે વિગતો હાસ્ય નિષ્પન્ન કરી શકી હોત એવી વિગતોના નિર્દેશો કૌંસમાં મૂકીને લેખક એને વધુ વળ ચડાવે છે – ને એથી હાસ્ય વધુ ઘૂંટાઈને ઊપસે છે. આવી રચના ઘણી જગાએ છે એમાંથી બેએક જોઈએ :

'હું કાવ્યો લખતો નથી (સમગ્ર ગુજરાતી સાહિત્ય આ માટે મારું આભારી છે) એટલે 'ફરવા જવું'ને બદલે 'ચાલવા જવું' એવો ગદ્યાળુ શબ્દપ્રયોગ કરું છું એવું નથી.' (પૃ. ૬૦).

'કમરના કાયમી દુખાવાથી પીડાતો હોવાથી ડૉક્ટરે મને વજન ઊંચકવાની મનાઈ કરી છે. (પૂર્વજન્મે પાર વગરનાં પુણ્ય કર્યાં હોય એમને જ આવો મનાઈહુકમ મળે છે.) (પૃ. ૧૧૦)

'[મારાથી] દૂધ ઊભરાઈ જવાની ઘટના પણ દરરોજ એક વાર બનતી.' (એક જ વાર શા માટે ? જવાબ : કારણ કે દૂધ એક જ વાર ગરમ કરવામાં આવતું હતું.) (પૃ. ૧૪૩).

પુસ્તકમાં જ્યોતીન્દ્ર દવેના ઉલ્લેખો ઠીકઠીક વાર આવે છે. ક્યાંક તો જ્યોતીન્દ્રની જ કોઈ હાસ્ય-ઉક્તિ ટાંકીને એને આધારે લેખકે નવી હાસ્ય-યુક્તિ પ્રયોજી છે. રતિલાલ બોરીસાગરને કોઈએ જ્યોતીન્દ્ર-પરંપરાના હાસ્યલેખક ગણાવેલા. એવું કોઈનું નિરીક્ષણ હોઈ પણ શકે, પરંતુ પછી એવી ઓળખ કાયમ ચોંટાડેલી રાખવી એ બરાબર નહીં. જ્યોતીન્દ્રથી જુદી પડી આવતી એવી રતિભાઈની પોતાની લેખકમુદ્રા છે – જેમ કે જ્યોતીન્દ્રમાં છે એવી શ્લેષપરકતા બોરીસાગરમાં નહીં જોવા મળે. ક્યારેક તો સમાન વિષય લઈને પણ એમણે જ્યોતીન્દ્ર દવેથી જુદી પડતી પોતાની વિશેષતા પ્રગટ કરી છે. જેમ કે 'ઘડિયાળ' વિશેનો જ્યોતીન્દ્ર દવેનો જાણીતો હાસ્યનિબંધ છે. બોરીસાગરે (એનો હવાલો આપીનેય) 'ઘડિયાળને પગલે... પગલે...' નામનો એક સરસ – આ પુસ્તકનો એક ઉત્તમ નિબંધ લખ્યો છે. મારો પક્ષપાત તો એવો છે કે મને જ્યોતીન્દ્ર દવેના નિબંધ કરતાં પણ આ નિબંધ વધુ ગમ્યો છે – જ્યો. દવે મારા પણ પ્રિય, ને ઉત્તમ હાસ્યસર્જક હોવા છતાં.

આ નિબંધમાં એક વિ-તર્ક-પ્રતિવાદ સરસ છે ! પ્રાથમિક શાળામાં ભણતા ત્યારથી

મનમાં રોપી દેવામાં આવેલી પદ્યપંક્તિઓ – ‘રાતે વહેલાં જે સૂઈ, વહેલાં ઊઠે વીર, / બળ, બુદ્ધિ ને ધન વધે, સુખમાં રહે શરીર.’ એમાં કરાયેલા દાવા(!)નો સંપૂર્ણ રદિયો લેખકે, કથકની વીતકકથાને આધારે જે રીતે આપ્યો છે એ હાસ્યનું એક લાક્ષણિક રૂપ રચે છે. આખા નિબંધમાં કથકનો જે છદ્મ તણાવ રચાયો છે એ પ્રસન્નકર બને છે. રવિવાર આવતાં, ઘડિયાળે સરજેલો એ તણાવ ખસે છે ને એક સરસ ઉપમા સરી આવે છે : ‘પત્ની સાથે ઝઘડો થયો હોય ત્યારે પત્નીના ફોટા સામે પણ જોવાનું ટાળતા પતિની જેમ હું ઘડિયાળની સામે જોવાનું પણ ટાળું છું.’ (પૃ. ૫૮).

હાસ્યનિબંધોમાં આવતો આ ‘હું’ - લેખકના વાસ્તવિક અનુભવો આલેખાતા હોય ત્યાં પણ – અંશતઃ તો કાલ્પનિક જ હોય છે ને દૃષ્ટિકોણ તો સર્વથા કલ્પનાજન્ય હોય છે. એમ કહેવાય કે પરિસ્થિતિ ભોગવે છે પેલો કથક ‘હું’ અને હાસ્યની, ઠઠ્ઠાની, પેરવી કરે છે લેખક! એ રીતે હાસ્યનિબંધમાં પણ એક વિશિષ્ટ કથનકેન્દ્ર રચાય છે ને એ લેખકની સર્જકતાનું માપ આપે છે. ‘ઉત્તમ વસ્તુ મળે અધિકાર વિણ...’ એ નિબંધમાં, કોઈ સંસ્થાના નિમંત્રણથી હૈદરાબાદની ફાઈવસ્ટાર હોટલમાં (પહેલી જ વાર) ગયાનો વાસ્તવિક અનુભવ કહેવાયો હોવા છતાં એમાં જે સાદ્યંત વિનોદ સ્ફુરે છે એ તો ‘હું’ના પાત્રત્વને લીધે જ. લેખકે વિસ્મય-અભિભૂતતા-ડર-સંકોચ એવા સંચારી હાસ્ય-વિભાવોની મદદથી વિનોદ-નિષ્પત્તિ કરી છે!

આ પુસ્તકના લગભગ બધા નિબંધોમાં આ લઘુ(નૉન-કૅપિટલ)પાત્ર રૂપે ‘હું’ સંકોચથી દબાયેલો, ભીરુ, અક્રિય છે; સક્રિય થવા જાય ત્યારે ગોટાળા મારનાર ને એથી શિખામણપાત્ર ને વળી ઠપકાપાત્ર પણ બનનાર ગરીબડો છે! ‘ ‘આળસ’નું સ્તુતિગાન’ નિબંધમાં સ્વજનો-હિતેચ્છુઓના પોતાના વિશેના ઉદ્‌ગારો મૂકીને લેખક(કથક) કહે છે : ‘આટલાં વાક્યો પણ મારું ચરિત્રચિત્રણ કરવા માટે પૂરતાં છે.’ (પૃ.૪૩).

આળસ એ આ કથાનાયક(!)નો સ્થાયી ભાવ – દૃઢમૂલ સ્થાયી ભાવ છે. એમાંથી ભાવકચિત્તમાં રસરૂપાન્તર થાય છે. સવારે ઊઠવાની આળસથી માંડીને દિવસભરની (જીવનભરની?) સર્વ પ્રવૃત્તિઓમાં કથકની આ આળસ પ્રસરેલી રહે છે, એવું આ નિબંધોમાં ઠેરઠેર જોવા મળવાનું. માત્ર એક અપવાદ(!) છે. લેખક કહે છે, ‘હું ઊઠવામાં આળસુ છું એ આ ઈર્ષાળુ જગતને દેખાય છે, પણ ગમે તેટલે મોડે સુધી સૂઈ રહેવામાં મને લેશમાત્ર આળસ ચડતી નથી એ બાબત કોઈ જોવા માગતું નથી.’! (પૃ. ૪૪).

પરંતુ આ નાયકવિશેષ પ્રમાદધન નથી, પણ (આળસ જ જેની પ્રિયતમા હોઈ શકે એવો) પ્રમાદ-રસિક છે. સર્વ પ્રયત્ને એ પ્રમાદ અને પ્રમોદને એકાકાર કરવાની શુભ દાનત ધરાવે છે. પુસ્તકનામ ‘વિનોદના વૈકુંઠમાં’-નો ખરો અર્થ છે આ પ્રમાદ-પ્રમોદનો નિતાન્ત સુખપ્રદેશ. કથકને ત્યાં એકલા જવું નથી એટલે જ પ્રસ્તાવનામાં લેખકે (કથકવતી જ) લખ્યું છે : ‘આ પુસ્તકના વાચનથી, ભલે અલ્પકાળ માટે પણ, વાચકનો ‘વિનોદના વૈકુંઠ’માં સદેહે અધિવાસ થાય તેવી ભાવના પ્રગટ કરીને વિરમું છું.’ (પૃ. xiv).

*

‘વાઈરસ’ : વિજ્ઞાન અને તક્નીક બાબતે આપણાંથી વધુ સજ્જ પાડોશી સંસ્કૃતિની સાદી સરળ પરિચય-કથા | પરીક્ષિત જોશી

[**વાઈરસ :** જયંત વિષ્ણુ નારળીકર, અનુ. પદ્મા મહેતા, પ્રકાશક : હર્ષ પ્રકાશન, ૧૦૨, શાશ્વત એપાર્ટમેન્ટ, ૫, પાર્શ્વનગર સોસાયટી, મેઘમણિ હાઉસની સામે, પાલડી, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૭, પહેલી આવૃત્તિ ૨૦૧૮, પૃષ્ઠ : ૧૭૬, કિંમત : રૂ. ૧૭૦]

તક્નીકની વચ્ચે, તક્નીકી ઉપકરણો અને સાધનસામગ્રીથી ઘેરાઈને જીવન વ્યતીત કરતા માનવ માટે ‘વાઈરસ’ શબ્દ હવે નવો રહ્યો નથી. વિશ્વમાં જ્યારથી તક્નીકી ક્રાંતિ આવી છે એની સાથે આ વાઈરસ અને એના ઉકેલ માટે ઍન્ટિવાઈરસનું પ્રચલન થયું છે. જોકે, પદ્મવિભૂષણ પ્રા. જયંત નારળીકર દ્વારા લિખિત આ સાયન્સ ફિક્શન આપણને વાઈરસ નિમિત્તે એક નવી જ દુનિયાનો પરિચય કરાવે છે.

આંતરરાષ્ટ્રીય ખ્યાતિપ્રાપ્ત ખગોળશાસ્ત્ર અને ભૌતિકશાસ્ત્રના તજ્જ્ઞ જયંત નારળીકરની કલમપ્રસાદી સ્વરૂપે ઘણી સારી વિજ્ઞાનકથાઓ પણ મળી છે. મૂળ અંગ્રેજી અને મરાઠીમાં લેખનકાર્ય કરતા લેખકની મરાઠી કથા ‘વ્હાયરસ’નો આ ગુજરાતી અનુવાદ છે. મૂળ ગુજરાતી પણ પુણેનિવાસી પદ્માબહેન મહેતાએ પોતાના વાચનરસને પોષતાં ઉત્તમ પુસ્તકોનો ગમતાંને કરીએ ગુલાલ એ ન્યાયે કરેલો અનુવાદ ખરેખર મૌજ કરાવે એવો છે. જયંત નારળીકરે વિજ્ઞાનક્ષેત્રે ગુરુત્વાકર્ષણનો પ્રસિદ્ધ હોઈલ-નારળીકર સિદ્ધાંત પણ આપ્યો છે. એમની કલમમાંથી નીપજતી વિજ્ઞાનકથાઓ વિજ્ઞાન કે ભાષાના ભાર વગરની, જાણવા-માણવા જેવી બનતી હોય છે. વાઈરસ એનો એક ઉત્તમ નમૂનો છે.

કુલ ૧૬૮ પાનાંના વ્યાપમાં પથરાયેલી વાઈરસની આ કથા, આરંભ અને ઉપસંહાર—એ બે છોડી દઈએ, તો કુલ ૨૧ પ્રકરણમાં વહેંચાયેલી છે. ભારતમાં સત્તાના સર્વોચ્ચ સ્થાન એવા સાઉથ બ્લૉકથી શરૂ થતી વાઈરસની વાર્તા ઑસ્ટ્રેલિયા-ફ્રાન્સ-દક્ષિણ આફ્રિકા સુધી પરિભ્રમણ કરી આવે છે. પ્રસ્તાવના રૂપે લખાયેલા આરંભમાં કથા જેની આસપાસ ફરે છે એ મહાકાય દૂરબીનનો અછડતો ઉલ્લેખ આવી જાય છે. એના સ્વપ્નદ્રષ્ટા ગોપાલસ્વામી અને એ સ્વપ્નને હકીકતમાં બદલવા લાગી પડેલા જગતાપની વચ્ચે સમગ્ર કથારસ વહે છે. પાત્રોનો પરિચય આપતાં લેખકે એની બે-ત્રણ પેઢીઓનો પરિચય આપીને વિજ્ઞાન સાથે એનો સંબંધ કેવી રીતે વિકસ્યો એની પણ જરીક માંડીને વાત કરી છે. જોકે એમાં વાત લાંબી થતી નથી.

મૂળે કથા, બ્રહ્માંડમાં અનેક યુગોથી રચાતી આવતી આકાશગંગાઓના સર્જનની ક્ષણોને ઝડપી લેવા માટે તૈયાર કરાયેલા દૂરબીનની છે. બર્નાર્ડના તારાની આસપાસ એક નવો ગ્રહ મળવાની શક્યતા હોવાને કારણે દૂરબીનને એ તરફ ફેરવીને એ ગ્રહના,

આપણી સૌથી નજીકના પાડોશીના અસ્તિત્વની પુષ્ટિ કરવાની સમગ્ર કથા છે. વિજ્ઞાનની પરિભાષા અને અર્થછાયાને લીધે ક્યાંક વાંચતાં પહેલાં ક્લિષ્ટ હશે એવું લાગે પરંતુ વાંચવાનું શરૂ કર્યા પછી એક પણ ક્ષણ રસપ્રવાહ અટકતો નથી, એ લેખકની વિજ્ઞાનને સરળ - સહજ ભાષામાં સમજાવવાની કળાની સિદ્ધિ ગણાય.

લેખકની વાત માંડવાની કળા પણ અદ્‌ભુત છે. લખે છે : વડાપ્રધાને પોતાના વૈજ્ઞાનિક સલાહકાર મંડળમાં નવ સભ્યોની નિયુક્તિ કરી એમાંય વિષયવૈવિધ્ય જાળવ્યું હતું. નવ સભ્યોમાં છ વૈજ્ઞાનિક, એક સમાજશાસ્ત્રી અને બે ઉદ્યોગપતિ. મંત્રીઓ કે સચિવોની એમાંથી બાદબાકી ગણતરીપૂર્વકની જ હતી. (પૃ.૬). નવનિયુક્ત સભ્યોની પહેલી બેઠક જે સભાખંડમાં મળવાની હતી એનો નંબર હતો, ૧૫૩. જગતાપ ગણિતની પાર્શ્વભૂમિને લીધે તરત જ એનું વિશ્લેષણ કરે છે કે, આ એક જ એવી સંખ્યા છે જે તેના આંકડાઓના ઘનના સરવાળા જેટલી છે. (પૃ.૭). આપણને તરત જ શ્રીનિવાસન રામાનુજમ્‌ની યાદ આવે. આવાં તો અનેક ઉદાહરણો કથાના પાને પાને જડી આવે છે.

લેખક પોતે ખગોળના અભ્યાસુ છે એટલે નવલકથાના માધ્યમથી ખગોળનો ઈતિહાસ પણ વચ્ચે ઉલ્લેખાતો રહ્યો છે. જેમ કે, ૧૯૮૦ની આસપાસ ખગોળ નિરીક્ષણના ક્ષેત્રે ક્રાંતિ થઈ. ફોટોગ્રાફિક પ્લેટ કરતાં અનેકગણું વધુ કાર્યક્ષમ એવું ચાર્જ કપલ્ડ ડિવાઈસ (સીસીડી)નો વપરાશ શરૂ થયો. જનસામાન્યને વિજ્ઞાનમાં સમજ પડે તો એમનાં રસ અને રુચિ કેળવાય એવા ઉમદા હેતુથી લેખકે વિજ્ઞાની અઘરી ટર્મિનૉલોજીને પણ સરળ કરી આપી છે. વાઈરસની વ્યાખ્યા કરતાં એને ‘દોષ’ તરીકે ઉલ્લેખે છે.

પ્રયોગને અંતે દેશવિદેશના વિજ્ઞાનીઓ શું તારણ કાઢે છે, એ પણ સમજવા જેવું છે : બર્નાર્ડના તારા ફરતે ગ્રહ છે. એમાંથી જ રેડિયોતરંગ આવે છે અને એ પણ ત્યારે કે જ્યારે એ ગ્રહ પૃથ્વી અને બર્નાર્ડના તારાની વચ્ચે હોય. એ તરંગોમાં એક કમ્પ્યૂટર પ્રોગ્રામ મોકલવામાં આવે છે. એ પ્રોગ્રામમાં જાણીજોઈને વાઈરસ મોકલવામાં આવે છે. (પૃ.૧૫૧). એનો મતલબ એ થયો કે પૃથ્વીની બહાર, બર્નાર્ડના તારા ઉપર આપણા કરતાં વિજ્ઞાન અને તક્‌નીકમાં વધુ વિકસિત કોઈ સંસ્કૃતિ વિકસેલી છે. કથાની શરૂઆતમાં જે ઘટના આવે છે એ, વાઈરસનું આક્રમણ કરીને ત્યાંના લોકોએ આપણને પડકાર ફેંક્યો હતો. જોકે સદ્‌નસીબે આપણે એમાંથી ઊગરી શક્યાં છીએ. પરંતુ ફરીથી ક્યારે અને કેવા પ્રકારે એમનો હુમલો થશે, એ તો કોને ખબર ?!

સળંગ રસપ્રવાહમાં ક્ષતિ વગર કથા માણવાલાયક છે. છતાં ક્યાંક ક્યાંક મુદ્રારાક્ષસે દેખા દીધી છે. થોડાંક ઉદાહરણ જોઈએ : કથાનું શીર્ષક છે એનો ઉલ્લેખ ક્યાંક ‘વાઈરસ’ તરીકે થયો છે તો ક્યાંક ‘વાઇરસ’ તરીકે, તો ક્યાંક ‘વાયરસ’ (પૃ.૨૫) પણ છે. સામાન્ય રીતે એક જ શબ્દ આમ ત્રણ અલગ-અલગ રીતે વપરાવાની ભૂલ પુસ્તકમાં તો ટળવી જોઈએ પરંતુ અહીં એ અક્ષમ્ય રીતે સચવાઈ છે. વળી, ક્યાંક પ્રોગ્રામ્સ જેવો સાચો શબ્દપ્રયોગ થયો છે તો ક્યાંક કમ્પ્યૂટરો (પૃ.૨૬) જેવો અશુદ્ધ. અંગ્રેજી શબ્દો સાથે જ્યારે ગુજરાતી વ્યાકરણ વપરાય છે ત્યારે એક રીતે યોગ્ય સંપાદન ન થયાનું છતું થાય છે. પુસ્તકપ્રકાશનની આ પણ એક સમસ્યા છે.

ભારતીય વિજ્ઞાનકથાસાહિત્ય ગુણવત્તા કે સંખ્યામાં લગીરેય ઓછું લખાયું નથી. છતાં પણ સાહિત્યની દૃષ્ટિએ એની ગણતરી મુખ્ય સ્વરૂપોમાં થતી નથી. જીવનને અસર કરતાં મોટાભાગનાં પરિબળોમાં વિજ્ઞાન અથવા એનો આધાર રહેલો છે.

આજે તો શાળાઓમાં પણ વિજ્ઞાનપ્રવાહના વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા ઘટી રહી છે ત્યારે પલાંઠી વાળીને સમાજના હિતમાં, સમજાય એવી સાદી સરળ ભાષામાં વિજ્ઞાનલેખન કરતાં ગણ્યાંગાંઠ્યાં લેખકોને, એમનાં લખાણોને આપણે સન્માન આપીને સાચવી નહીં શકીએ તો વિકાસમાંથી વિજ્ઞાનની સીધી બાદબાકી દેખીતી રીતે જણાશે. વિજ્ઞાનના વારસાને સાદી સરળ બાનીમાં આપણા સુધી પહોંચાડવાનો પ્રયાસ કરતા લેખકની આ કૃતિને રસપૂર્વક વાંચવી જ રહી. એટલે કથાનો વધુ ઉઘાડ ન કરતાં, આટલેથી અટકું. જય વિજ્ઞાન.

❑

સાભાર સ્વીકાર

નિબંધ

વાવણી દિનેશ પટેલિયા, ૨૦૧૮, પ્રણવ પ્રકાશન, અમદાવાદ, પૃ. ૧૧૨, રૂ. ૧૨૦ **નાટકેષુ કથા રમ્યા (ગુજરાતી નાટકોમાં કથાવિન્યાસ)** કવિત પંડ્યા, ૨૦૧૮, અનુ સ્નાતક વિભાગ, એસ.એન.ટી. વિમેન્સ યુનિવર્સિટી, ચર્ચગેટ, મુંબઈ, પૃ. ૪૧૬, રૂ. ૫૦૦.

પ્રકીર્ણ

ઓશોના મૃત્યુનું રહસ્ય અનુ. સુરેશ પરમાર ‘સૂર’, ૨૦૧૮, દક્ષા પ્રકાશન, વડોદરા, ૧૪ + ૧૧૪, રૂ. ૧૦૦ **સફળતાની સૌરભ** શિવદાન ગઢવી, ૨૦૧૮, ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય, અમદાવાદ ૮ + ૧૨૮, રૂ. ૧૧૦ **નાનાં નાનાં સુખ અને બીજી વાતો** અશોક વિધ્વાંસ, ૨૦૧૮, શૈલા વી. વિધ્વાંસ, યુએસએ, ૧૨ + ૧૧૬, રૂ. ૧૨૫ **અમૃત જ્યોતિ** ચંદ્રકાન્ત મહેતા, ૨૦૧૮, રન્નાદે પ્રકાશન, અમદાવાદ ૧૩ + ૧૯૫, રૂ. ૧૮૫

આપણી વાત

સંકલન : પ્રફુલ્લ રાવલ

- ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ સંચાલિત ઍની સરૈયા લેખિકા પ્રોત્સાહન નિધિ અંતર્ગત દરેક મહિનાના બીજા મંગળવારની જેમ તા.૧૨-૩-૨૦૧૯ના દિવસે ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદમાં બહેનો માટેની લેખન કાર્યશાળા યોજાઈ હતી. એમાં લગભગ ૨૦-૨૫ બહેનોએ કાવ્ય, ટૂંકી વાર્તા, ચરિત્રનિબંધ, લઘુકથા વગેરે વિવિધ સ્વરૂપોની પોતપોતાની કૃતિઓનું પઠન કર્યું. દિલ્હી સાહિત્ય અકાદમી દ્વારા પુરસ્કૃત બિંદુબહેન ભટ્ટની હાજરી અને એમનું માર્ગદર્શન નોંધપાત્ર બની રહ્યાં. સર્જનમાં રસ ધરાવતી બહેનોને આ કાર્યશાળામાં નિમંત્રણ છે.

- ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ સંચાલિત શ્રી ચી. મં. ગ્રંથાલયમાં દર મહિનાની ૧૭મી તારીખથી એ પછીના શનિવાર સુધી યોજાતા પુસ્તક-પ્રદર્શનમાં માર્ચ મહિનામાં તા. ૧૮ થી ૨૩ દરમિયાન શ્રી સુંદરમ્‌ના જન્મદિવસ (૨૨/૩) નિમિત્તે ગાંધીયુગના કવિઓનાં પુસ્તકોનું પ્રદર્શન યોજાયું હતું. તેમાં મહામંત્રીશ્રી પ્રફુલ્લ રાવલ, ઉપપ્રમુખશ્રી રાજેન્દ્ર પટેલ, શ્રી અનિલાબહેન દલાલ, શ્રી રૂપા શેઠ, ગ્રંથાલયમંત્રી શ્રી પરીક્ષિત જોશી ઉપરાંત પીએચ.ડી.ના વિદ્યાર્થીઓ અને સાહિત્યરસિકોએ પુસ્તક-પ્રદર્શનની મુલાકાત લીધી હતી. હંમેશાં પ્રિવ્યુ અને ન્યૂઝ પ્રકાશિત-પ્રસારિત કરતા શ્રી રૂપાબહેન મહેતા અને કાર્યક્રમ-નિર્માતા શ્રી મૂકેશભાઈ લિમ્બાચિયાએ ડી. ડી. ગિરનાર ચેનલ દ્વારા આ પ્રદર્શનની વિશેષ નોંધ લઈને એક ડૉક્યુમેન્ટરી તૈયાર કરી હતી. જેમાં પરિષદપ્રમુખશ્રી સિતાંશુ યશશ્ચંદ્ર, સ્વાધ્યાયપીઠમંત્રીશ્રી સમીર ભટ્ટ, કારોબારી સભ્ય શ્રી સેજલ શાહ, ગાંધીવિચારક અને મધ્યસ્થ સમિતિના સભ્યશ્રી પ્રકાશ ન. શાહ, શ્રી આશા ગોહિલ અને ગ્રંથાલયમંત્રીશ્રી પરીક્ષિત જોશીએ શ્રી સુન્દરમ્‌ના અને ગાંધીયુગના કવિઓ વિશે વાત કરી હતી. પરીક્ષિત જોશીએ સૌનો આભાર માન્યો હતો. આ વખતે એક વિશેષ આકર્ષણ એ હતું કે ગત વર્ષથી ચાલુ થયેલા આ કાર્યક્રમના આખા વર્ષના ફોટોગ્રાફસનો એક સ્લાઇડ શો તૈયાર કરાયો હતા જેનો સાહિત્યરસિકોએ લાભ લીધો હતો.

- શ્રી ચી.મં. ગ્રંથાલયના સ્થાપના દિવસ ૧૭ માર્ચ, ૧૯૮૦ના સંદર્ભે ગત વર્ષે શરૂ કરવામાં આવેલા પુસ્તકપ્રદર્શન અંતર્ગત ૧૭ માર્ચ ૨૦૧૮ના રોજ એકદિવસીય અદેય પુસ્તકોનું પ્રદર્શન રાખવામાં આવ્યું હતું. ત્યારબાદ, વર્ષ ૨૦૧૮માં દર મહિને ગુજરાતી ભાષાના સર્જકના જન્મદિવસ નિમિત્તે સાહિત્યના કોઈ એક સ્વરૂપ વિશે કે યુગ વિશે પુસ્તકપ્રદર્શનો યોજાતાં રહ્યાં જેમાં, એપ્રિલ માસમાં અનૂદિત પુસ્તકોનું પ્રદર્શન થયું હતું. મે માસમાં આત્મકથા અને જીવનચરિત્રનાં પુસ્તકોનું પ્રદર્શન

રાખવામાં આવ્યું હતું. જૂન માસમાં ફાધર્સ ડે નિમિતે પિતાવિષયક અને પારિવારિક સંબંધોનાં સંસ્મરણોનાં પુસ્તકોનું પ્રદર્શન હતું. જુલાઈ માસમાં ઉમાશંકર જોશીનાં ૧૦૮મા જન્મદિવસ નિમિત્તે તેમનાં ૧૦૮ પુસ્તકોનું પ્રદર્શન રાખ્યું હતું. ઑગસ્ટમાં ‘નર્મદ-દલપત’ યુગનાં પુસ્તકોનું પ્રદર્શન રાખ્યું હતું. સપ્ટેમ્બર માસમાં શ્રી મણિલાલ નભુભાઈ દ્વિવેદીના જન્મદિન નિમિત્તે પંડિતયુગનાં પુસ્તકોનું પ્રદર્શન, ઑક્ટોબરમાં જ્યોતીન્દ્ર દવેનાં જન્મદિન નિમિત્તે હાસ્યસાહિત્યનાં પુસ્તકોનું પ્રદર્શન, નવેમ્બરમાં ગિજુભાઈ બધેકાના જન્મદિન નિમિત્તે બાળસાહિત્યનાં પુસ્તકોનું પ્રદર્શન. ડિસેમ્બરમાં કનૈયાલાલ મુનશીના જન્મદિવસ નિમિત્તે ઐતિહાસિક નવલકથાઓનાં પુસ્તકોનું પ્રદર્શન રાખ્યું હતું. જાન્યુઆરી માસમાં રાજેન્દ્ર શાહનાં જન્મદિવસ નિમિત્તે રાજેન્દ્ર-નિરંજન યુગની કવિતાનાં પુસ્તકોનું પ્રદર્શન, ફેબ્રુઆરી માસમાં શ્રી ઈશ્વર પેટલીકરના જન્મદિવસ (૧૦-૨) નિમિત્તે ‘ગુજરાતી નવલકથા’નું પ્રદર્શન રાખવામાં આવ્યું હતું.

■ રવીન્દ્રભવન, ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના ઉપક્રમે તા. ૧૩-૩-૨૦૧૯ના રોજ સાંજે ૬-૦૦ કલાકે શ્રી રાજેન્દ્ર પટેલે ‘સાંપ્રત સમસ્યાઓ અને રવીન્દ્ર સાહિત્ય’ વિશે વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું.

❑

સાભાર સ્વીકાર

કવિતા

ચપટી શમણાંની કુબેર ચતુર પટેલ, ૨૦૧૭, લજ્જા પબ્લિકેશન, વ.વિદ્યાનગર, ૨ + ૭૪, રૂ. ૧૫૦ **હાથ સળગે છે હજી** પિયૂષ ચાવડા, ૨૦૧૮, આસ્થા પબ્લિકેશન, રાજકોટ, ૨૦ + ૧૦૮, રૂ. ૧૧૦ **ડોકે ચાવી બાંધેલ કાગડો** રમેશ આચાર્ય, ૨૦૧૮, લટૂર પ્રકાશન, ભાવનગર ૮ + ૪૮, રૂ. ૯૦ **કલમ, કાગળ ને કવિતા** ચિંતન ઠક્કર, ૨૦૧૮, એ/૬, પુષ્પકુંજ બંગલો, સાયન્સ સિટી રોડ, અમદાવાદ, ૬ + ૨૨, રૂ. ૬૦ **કિનારો હજી દૂર છે** દેવજી ત્રિ. થાનકી, ૨૦૧૮, રન્નાદે પ્રકાશન, અમદાવાદ, ૧૦ + ૧૨૫, રૂ. ૧૩૫ **સફરનો થાક નથી** દેવજી ત્રિ. થાનકી, ૨૦૧૮, રન્નાદે પ્રકાશન, અમદાવાદ, દેવજી. ત્રિ. થાનકી, ૨૦૧૮, રન્નાદે પ્રકાશન, અમદાવાદ ૧૦ + ૮૯ રૂ. ૧૦૦.

અહેવાલ

સાહસ-સાહિત્ય-સત્ર

‘સાહસ – સાહિત્ય - સત્ર’ એમ જરા જુદા શીર્ષક હેઠળ ‘પ્રવાસસાહસનું સાહિત્ય ‘ તપાસવાનો એક ત્રિદિવસીય ઉપક્રમ ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ, અમદાવાદ, અને બી. કે. પારેખ સેન્ટર, વડોદરા, દ્વારા નવસારી કૃષિ યુનિવર્સિટી, નવસારીના યજમાન પદે યોજાઇ ગયો. ૨૮ ફેબ્રુઆરી, અને ૧-૨ માર્ચ એમ ત્રણ દિવસો દરમ્યાન સાહસ, સાહસિક પ્રવાસો, તેનું સાહિત્ય, અને એવા પ્રવાસો અને સાહિત્યના કેટલાક વિખ્યાત રચયિતા - કર્તાઓ જોડે પ્રત્યક્ષ સંવાદનું એક સત્ર રચાય, એવો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો.પ્રવાસ સાહિત્યમાં સાહસ-સફરના સાહિત્યનું એક અનોખું સ્થાન છે. અન્ય પ્રવાસ સાહિત્ય સ્થળવિશેષની યાત્રા કરાવે છે. જ્યારે, સાહસ પ્રવાસ સાહિત્ય આપણને સ્થળની સાથે સાથે સાહસિક પ્રકૃતિનાં વ્યક્તિવિશેષોનાં અંતરંગ સુધી પહોંચાડે છે. એ પ્રકારના સાહસ-પ્રવાસ-સાહિત્યના વિશિષ્ટ સાહસિકોને પ્રત્યક્ષ મળવાનો, એમના અને અન્ય સાહસિકોના પ્રવાસોને અને એમાંથી આવેલાં પુસ્તકોને આટલા સાતત્યથી તપાસવાનો ઉપક્રમ કદાચ પહેલી વાર ગુજરાતમાં થયો, એવો ભાવ સત્ર દરમ્યાન સહુને થતો રહ્યો. આ સમગ્ર ઉપક્રમની સંકલ્પના કરનાર અને એના આયોજનને પાર પાડનાર પ્રો. નિખિલ મોરી પોતે સાહસિક અને કુશળ ટ્રેકર છે, સાહિત્યકાર છે, સાહિત્યના અધ્યાપક છે અને યુવા વર્ગને તેમ જ ગુજરાતી સાહિત્યકારો સહિત અન્યોને દર વર્ષે હિમાલયમાં ટ્રેકિંગ માટે જવા પ્રેરે છે. વિખ્યાત પંજાબી નવલકથાકાર અને સાહસ-સાહિત્યના જાણીતા લેખક, કાર્ટોગ્રાફર અને ૮૪ વર્ષે હજી ટ્રેકિંગ કરતા-શીખવતા, એવા સાહસ પ્રવાસી શ્રી મનમોહનસિંહ બાવા, એવરેસ્ટ શિખર પર ચડનાર અને વિખ્યાત સાહસિક પ્રવાસી સુશ્રી અપર્ણા પ્રભુદેસાઈ અને વિખ્યાત સાહસિક સુશ્રી બચેંદ્રીપાલનાં નિકટનાં સાથી, સ્વયં અનોખાં સાહસ પ્રવાસી સુશ્રી ચૌલા જાગીરદાર આ સત્રમાં નિખિલભાઈની પહેલથી જોડાયાં.

(સાહસ સાહિત્ય સત્રમાં શ્રી મનમોહનસિંહ બાવા)

નવસારી કૃષિ યુનિવર્સિટીનાં અતિ સુંદર એવા પરિસરમાં, પ્રથમ દિવસની ઉદ્‌ઘાટન બેઠકમાં યુનિવર્સિટીના વિસ્તરણ શિક્ષણ નિયામક શ્રી ડો. ઘનશ્યામભાઈ પટેલે તેમની હળવી પણ માર્મિક શૈલીમાં સૌને આવકાર આપ્યો. ગુજરાતી સાહિત્ય

પરિષદ વતી શ્રી પ્રફુલ્લભાઈએ જણાવ્યું કે આવા અલગ પ્રકારના કાર્યક્રમના આયોજન બદલ પરિષદ પોતાનો રાજીપો વ્યક્ત કરે છે અને તેમણે યજમાન યુનિવર્સિટીને સાહિત્યનો આવો સુંદર કાર્યક્રમ યોજવા બદલ અભિનંદન આપ્યાં. પ્રવેશ વક્તવ્યમાં કાર્યક્રમના સંયોજક શ્રી નિખિલ મોરીએ સમગ્ર કાર્યક્રમના ત્રણે દિવસની રૂપરેખા આપતાં અને કાર્યક્રમની ભૂમિકા સ્પષ્ટ કરતાં જણાવ્યું કે સાહસનું સાહિત્ય અન્ય પ્રવાસ સાહિત્ય કરતાં શી રીતે જુદી રીતે તપાસવું જોઈએ અને શા માટે તેને અલગથી તપાસવું જરૂરી છે. તેમાં પણ ગુજરાતી ભાષામાં ઉપલબ્ધ સાહસ પ્રવાસ વર્ણનો કે જે હાલ સાવ જ ભુલાઈ ગયાં છે તેને ફરી તાજાં કરવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવે તે જરૂરી છે. આપણે ગુજરાતીઓ તરીકે ગર્વ લઈ શકીએ તે પ્રકારના પ્રવાસો અને તેનું જકડી રાખે તેવું વર્ણન ગુજરાતી ભાષામાં ઉપલબ્ધ છે, અને તેનું ઐતિહાસિક મહત્વ પણ અનેકગણું છે. એમણે કહ્યું કે સાહસ પ્રવાસ અને એનું સાહિત્ય સૂચવી શકે છે કે ભયથી ભાગવા જેવું નથી, ભય જીવનનો અંતરંગ પરિચય કરાવે છે. એવું બની શકે કે ક્યારેક કોઈ પુસ્તક કે વ્યક્તિ આપણને માર્ગદર્શન આપવામાં ઊણાં ઉતરે. પરંતુ જીવન એવું કરતું નથી. તે તો તેનાં પાઠ પૂરેપૂરાં ભણાવે જ છે. સિવાય કે આપણે અનુભવવામાં કાચાં પડીએ. સત્રના આયોજનનો એક ઉપક્રમ એ પણ હતો કે ટેક્સ્ટ તરીકે આપણે શું શું તપાસી શકીએ. લિખિત પુસ્તક તો છે જ, પણ, સાથે સાથે ડોક્યુમેન્ટ્રી, ફોટોગ્રાફ્સ, વ્યક્તિ વગેરેને પણ ટેક્સ્ટ તરીકે કેવી રીતે તપાસી શકાય?તેમણે એ પણ સ્પષ્ટ કર્યું કે આ ત્રણ દિવસ દરમ્યાન કૃતિ તરીકે ગુજરાતી ભાષા સિવાય અન્ય ભારતીય ભાષાઓમાં સાહસ-પ્રવાસ-વર્ણનો પણ ચકાસવામાં આવશે અને સાથોસાથ જેના કેન્દ્રમાં સાહસ રહેલું હોય તેવી ફિલ્મ, ફોટોગ્રાફ્સ, અને વ્યક્તિઓને પણ કૃતિ તરીકે જ જોઈ - ચકાસી શકાશે. ઉદ્‌ઘાટન બેઠકના અંતે બેઠક અને ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના પ્રમુખ સિતાંશુ યશશ્ચન્દ્રે કહ્યું કે આ સત્ર દ્વારા પરિષદ સમગ્ર ગુજરાતના વિવિધ સ્થળે વસતા લોકો સુધી પહોંચવા માગે છે, અને ખાસ કરીને યુવા વર્ગને સાહિત્ય અને સાહસ તરફ અભિમુખ કરવા કે જે ગુજરાત અને ગુજરાતી ભાષાનું ભવિષ્ય છે.

સત્રની પ્રથમ બેઠકમાં પંજાબીમાં જાણીતા લેખક, ચિત્રકાર, અને ટ્રેકર શ્રી મનમોહનસિંહ બાવાએ તેમના સ્વયમ્-સાહસ પર આધારિત પુસ્તક 'બિસ હજાર મિલ લાંબી યાત્રા' વિશે રોચક, સહજ સૂઝથી અને વિનોદથી દીપતું અને શક્તિસભર વક્તવ્ય આપ્યું. તેમણે તેમના વક્તવ્યની સાથે પ્રવાસ દરમ્યાન લીધેલી અનેક તસવીરો પણ બતાવી, જેનાથી સમગ્ર વર્ણન જીવંત બની રહ્યું. સાહસ માણસને જીવનમાં કેવાં કેવાં પાઠ શીખવે છે જે જીવનનો અત્યંત નિકટતમ પરિચય કરાવી શકે તે તેમનું વક્તવ્ય ઉચિત રીતે સમજાવી ગયું.

બપોરે ભોજનના વિરામ બાદ દ્વિતીય બેઠકમાં વક્તા શ્રી નિખિલ મોરીએ ગુજરાતી સાહસ પ્રવાસ વર્ણન શ્રી મહેન્દ્ર દેસાઈ લિખિત 'પેડલ પર પૃથ્વી પરકમ્મા' વિશે અત્યંત ભાવવાહી અને રસપ્રદ વક્તવ્ય આપ્યું. તેમણે જણાવ્યું કે આ સાહસકથા

ફક્ત ગુજરાતના જ નહીં, ભારતના જ નહીં, કિન્તુ વિશ્વ સાહસ સાહિત્યમાં પણ ડંકો વગાડીને પાછી આવે તેવી છે. છ પારસી ગુજરાતી યુવાનોએ આદરેલો આ પ્રવાસ ૧૯૨૩ થી ૧૯૨૭-૨૮ દરમિયાનનો ૪૪૦૦૦ માઇલનો છે. જે પોતાનામાં જ એક રેકોર્ડ છે. ગુજરાતે આ સાહસવીરોની યોગ્ય કદર કરી નથી. અને આ કદર એટલે કે (આટલું રદ કરો) આજે આ પ્રવાસ વર્ણન ભુલાઈ ગયું છે જે પ્રજા તરીકે આપણી નબળાઈ પ્રદર્શિત કરે છે. પ્રથમ દિવસના અંતે ત્રીજું વક્તવ્ય અને ફિલ્મ દર્શન શ્રી જનાન્તિક શુક્લનું હતું, જેમાં તેમણે તેમની સ્વરચિત સાહસ ફિલ્મ 'માઈલસ એન્ડ મોર : ચેઝિંગ ધ હિમાલયનડ્રીમ' બતાવી અને તેમના અનુભવો વિશે વાતો કરી.

સત્રના બીજા દિવસે પ્રથમ બેઠકમાં વર્ષ ૨૦૧૭ માં દુનિયાના સૌથી ઊંચા શિખર એવરેસ્ટ પર આરોહણ કરનાર સુશ્રી અપર્ણા પ્રભુદેસાઈએ તેમની આગવી રજૂઆત શૈલી અને તેમના આરોહણના ફોટોગ્રાફ્સ પર આધારિત સ્લાઇડ શો બતાવીને સૌના દિલ જીતી લીધાં. તેમની અનેકે શારીરિક મર્યાદાઓ હોવાં છતાં કંઇ રીતે તેમણે બાહ્ય અને આંતરિક બંને એવરેસ્ટ પર ફતેહ મેળવી તેની નિખાલસ વાતો તેમણે શ્રોતાઓ સાથે વહેંચી. બીજી બેઠકમાં શ્રી હસમુખભાઈ જોશીએ તેમના હિમાલય સાહસ પ્રવાસોની ગોઠડી શ્રોતાઓ સાથે માંડી. તેમનો એક સાહસ પ્રવાસનો લેખ પહેલેથી જ શ્રોતાઓને ઝેરોકસના સ્વરૂપે આપી રાખવામાં આવેલો હતો. તે જ બેઠકમાં ગુજરાતી ભાષાના જાણીતા અનુવાદક - લેખક શ્રી જયંત મેઘાણીએ નકશાઓ વિશે અને તેને કઈ રીતે વાંચી ઉકેલી શકાય તેની રસપ્રદ વાતો કરી.

બીજા દિવસની બપોર પછીની બેઠક સાવ નોખી રીતે આયોજિત કરવામાં આવી હતી. આ બેઠક માછીવાડથી દાંડી સુધીના સમુદ્રકિનારે એક ટ્રેકના સ્વરૂપે રાખવામાં આવી હતી. પરિષદના મંત્રીશ્રી પ્રફુલ્લભાઈ સહિત સૌ વક્તાઓ અને શ્રોતાઓ આ સાડા છ કિલોમીટર લાંબા ટ્રેકમાં જોડાયાં. ટ્રેક દરમ્યાન બાળકો અને યુવાનો આમંત્રિત વકતાઓના નિકટ પરિચયમાં આવે તે હેતુથી તેનું આયોજન કરવામાં આવ્યું હતું જે સો ટકા સફળ થયું. ટ્રેક દરમ્યાન સૌ લગભગ ચાર કલાક સાથે ચાલ્યાં, જેણે તેમણે સમરસ બનાવી દીધાં.

ત્રીજા અને અંતિમ દિવસની પ્રથમ બેઠકમાં સુશ્રી ચૌલા જાગીરદાર તેમના 'ટ્રાંસ - હિમાલયન ઓલ વિમેનએક્સ્પિડિશન' વિશે રસપ્રદ વાતો કરી કે જેમાં તેઓ શ્રી બચેન્દ્રીપાલના નેતૃત્વ હેઠળ દળના ઉપનેતા હતાં. તેઓએ ભારતના અરુણાચલ પ્રદેશથી શરૂ કરીને છેક કારગીલ સુધી થયેલાં અદ્વિતીય અનુભવો શ્રોતાઓ સાથે શેર કર્યાં. ત્યાર બાદ સુશ્રી સંધ્યા ભટ્ટે ગુજરાતી સાહિત્યમાં ઉપલબ્ધ પ્રવાસવર્ણનો વિશે કેટલાંક પસંદગીનાં પુસ્તકોનાં રસસ્થાનોને સુપેરે પ્રગટ કરી શ્રોતાઓને ભાવસમૃદ્ધ કર્યાં. સત્રની અંતિમ બેઠકમાં ડૉ. સુરેન્દ્ર ગોહિલે ગુજરાતમાં સાવ ભુલાઈ ગયેલા છેક ૧૯૫૬ માં ખેડાયેલા એક સાહસ પ્રવાસ 'અમે ૨૬' - ના લેખક શ્રી હર્ષદ દવે વિશે અદ્‌ભુત વાતો કરી. આપણી ત્રણ મહા નદીઓમાંની તાપી નદીમાં આ ૨૬ સાહસવીરોએ

તરાપા પર ૧૦૦ થી પણ વધુ માઈલનો સાહસ પ્રવાસ કરેલો તેની આ કથા છે. સુરેન્દ્રભાઈએ જાણે એક ખોવાયેલો ખજાનો સહુ માટે પાછો ખોળી આપ્યો.

દરેક દિવસની બેઠકના આયોજનમાં વક્તાઓને જેટલો સમય ફાળવ્યો હતો તેટલો જ સમય શ્રોતાઓને પ્રશ્નોત્તરીનો ફાળવ્યો હતો. દરેક બેઠકને અંતે રસપ્રદ પ્રશ્નોત્તરીનો દોર ચાલ્યો જેથી બેઠકો વધુ ફળપ્રદ બની.

અંતે સમાપન બેઠકમાં સર્ટિફિકેટ વિતરણ, આભારદર્શન, અને સમૂહ - છબિ પછી ભોજન લઈ વહેલી તકે ફરી મળવાની આશા સાથે સૌ છૂટાં પડ્યાં.

❑

સાભાર સ્વીકાર

કવિતા

હું નરસૈયો નથી વંદના શાંતુ ઈન્દુ, ૨૦૧૮, સાયુજ્ય પ્રકાશન, વડોદરા, પૃ. ૧૫૬, રૂ. ૧૫૦ **કલમને ડાળખી ફૂટી** પારુલ ખખ્ખર, ૨૦૧૮, તીર્થ, ૧૫૩, ગુરૂકૃપાનગર ચિત્તલ રોડ, અમરેલી, પૃ. ૪ + ૮૮, રૂ. ૧૦૧ **અર્પણ** મનુભાઈ એસ. પટેલ, ૨૦૧૮, સંગીત સાધના કેન્દ્ર, ફતેહગંજ, વડોદરા, ૮ + ૧૮૨, રૂ. ૧૦૦. **અભીપ્સા** દીપક પંડ્યા, ૨૦૧૮, ડિવાઈન પબ્લિકેશન, અમદાવાદ, પૃ. ૬૪, રૂ. ૧૦૦ **મનડામાં મોતી બંધાણું** સંપા. જયન્ત પાઠક, સનતકુમાર મહેતા, ૨૦૧૫, જ્યોતિ પારાશર્ય, ૨૧૯૩/સી, શાંતિસદન વડોદરિયા પાર્ક, ભાવનગર, ૪ + ૧૬૦, રૂ. ૧૦૦.

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ અને તેના ઘટકોનાં અંદાજપત્રોનું સમગ્ર ચિત્ર

ક્રમ	સંસ્થાનું નામ *	અંદાજિત (૨૦૧૮-૧૯)	વાસ્તવિક ખર્ચ (૨૦૧૮-૧૯)	તફાવત (૨૦૧૮-૧૯)	ખર્ચનો અંદાજ (૨૦૧૯-૨૦)	આવક (૨૦૧૯-૨૦)	આવક સંદર્ભ ઘટ(-)/પુરાંત(+)
૧	ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ	૪૫,૪૭,૦૦૦	૩૯,૬૫,૫૬૬	-૫,૮૧,૪૩૪	૫૩,૨૧,૮૦૦	૪૨,૨૦,૭૪૬	-૧૧,૦૧,૦૫૪
૨	ક. લા. સ્વાધ્યાયમંદિર	૩૫,૬૮,૯૪૬	૩૮,૬૧,૬૬૫	૨,૯૨,૭૧૯	૪૪,૨૯,૭૪૬	૪૩,૫૨,૦૦૦	-૭૭,૭૪૬૬*
૩	ચી. મં. ગ્રંથાલય	૬,૮૭,૪૨૮	૭,૫૩,૪૬૧	૬૬,૦૩૩	૮,૫૪,૩૧૫	૫,૭૮,૦૦૦	-૨,૭૬,૩૧૫
	કુલ રકમ.....	**૮૮,૦૩,૩૭૪**	**૮૫,૮૦,૬૯૨**	**-૨,૨૨,૬૮૨**	**૧,૦૬,૦૫,૮૬૧**	**૯૧,૫૦,૭૪૬**	**-૧૪,૫૫,૧૧૫**

* ગ્રાન્ટપાત્ર રકમ

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ - બજેટ (૨૦૧૯-૨૦)

ક્રમ	ખર્ચની વિગત	અંદાજ	વાસ્તવિક ખર્ચ	અંદાજ કરતાં		અંદાજ
		૨૦૧૮-૧૯	૨૦૧૮-૧૯	વધારો	ઘટાડો	૨૦૧૯-૨૦
૧	મ્યુનિસિપલ ટૅક્ષ	૧,૭૦,૦૦૦	૨,૧૧,૮૫૫		૪૧,૮૫૫	૨,૧૫,૦૦૦
૨	વીમા ખર્ચ	૬,૦૦૦	૪,૮૬૭		૧,૧૩૩	૬,૦૦૦
૩	ઑડિટ ફી ઈન્કમટૅક્ષ ફી	૬૦,૦૦૦	૪૧,૩૦૦ ૧૩,૪૨૩		૫,૨૭૭	૬૦,૦૦૦
૪	બૅંક કમિશન તથા ચેક બુક ચાર્જીસ	૧,૦૦૦	૭૩૨	૦	૨૬૮	૧,૦૦૦
૫	પગાર ખર્ચ (કર્મચારીનો પગાર તથા સિક્યુરિટી પગાર તથા અન્ય)	૯,૦૦,૦૦૦	૯,૧૫,૭૪૦	૧૫,૭૪૦	૦	૧૦,૦૦,૦૦૦
૬	ટેલિફોન ખર્ચ	૨૦,૦૦૦	૯,૩૬૯	૦	૧૦,૬૩૧	૧૫,૦૦૦
૭	પારિતોષિક, વ્યાખ્યાનપુરસ્કાર, નિર્ણાયક પુરસ્કાર, પ્રવાસખર્ચ (જ્ઞાનસત્ર/અધિવેશન)	૨,૨૫,૦૦૦	૬૧,૦૦૦		૧,૬૪,૦૦૦	૨,૨૫,૦૦૦
૮	મકાન રિપેરિંગ તથા અન્ય ખર્ચ	૧,૫૦,૦૦૦	૯૭,૮૭૦		૫૨,૧૩૦	૧,૫૦,૦૦૦
૯	‘પરબ’-પ્રકાશન,પોસ્ટેજ રવાનગી, લેખક પુરસ્કાર તથા અન્ય	૧૨,૦૦,૦૦૦	૯,૯૦,૪૬૭	૦	૨,૦૯,૫૩૩	૧૪,૦૦,૦૦૦
૧૦	૬ સ્વાધ્યાયપીઠ અંગેનો ખર્ચ	૨૪,૦૦૦	૦	૦	૨૪,૦૦૦	૧,૦૦,૦૦૦
૧૧	ડેડસ્ટોક ઘસારા ખર્ચ	૩૧,૦૦૦	૨૭,૪૪૭	૦	૩,૫૫૩	૨૪,૮૦૦

૧૨	અન્ય ખર્ચાઓ :- પોસ્ટેજ, પ્રવાસ, ઈલેક્ટ્રિક બર્નિંગ, ફર્નિચર રિપેરિંગ ખર્ચ, ઓવરટાઈમ, કમ્પ્યૂટર રિપેરિંગ ખર્ચ, અન્ય	૮,૦૦,૦૦૦	૮,૧૬,૫૨૨	૧૬,૫૨૨	૦	૯,૦૦,૦૦૦
૧૩	પરિસંવાદ કાર્યશાળા, શિબિર કાવ્યપઠન વ્યાખ્યાનમાળા, ગદ્યસભા, અનુબંધ, મુદ્રણ, નિમંત્રણકાર્ડ, અન્ય પ્રવૃત્તિઓ	૧,૦૦,૦૦૦	૧૮,૫૫૦	૦	૮૧,૪૫૦	૧,૦૦,૦૦૦
૧૪	પુસ્તક-પ્રકાશન (વિવિધ પ્રકાશનશ્રેણી)	૩,૫૦,૦૦૦	૫,૬૬,૫૦૭	૨,૧૬,૫૦૭		૭,૦૦,૦૦૦
૧૫	એચ.એમ.પટેલ અનુવાદ કેન્દ્ર	૨૫,૦૦૦	૦	૦	૨૫,૦૦૦	૫૦,૦૦૦
૧૬	માતૃભાષા સંવર્ધન કેન્દ્ર	૫૦,૦૦૦	૦	૦	૫૦,૦૦૦	૫૦,૦૦૦
૧૭	મેઈન્ટેનન્સ વાર્ષિક ખર્ચ (રા.વિ.પાઠક)	૩,૫૦,૦૦૦	૧,૪૪,૭૦૦	૦	૨,૦૫,૩૦૦	૨,૦૦,૦૦૦
૧૮	શૈક્ષણિક કાર્યક્રમ(પત્રકારત્વ, અનુવાદ, માતૃભાષાકૌશલ પ્રમાણપત્ર અભ્યાસક્રમો)	૭૦,૦૦૦	૦	૦	૭૦,૦૦૦	૭૦,૦૦૦
૧૯	રવીન્દ્ર ભવન	૫,૦૦૦	૨૭,૮૯૫	૨૨,૮૯૫	૦	૩,૦૦૦
૨૦	રવિશંકર રાવળ વ્યાખ્યાનમાળા	૧૦,૦૦૦	૧૭,૩૨૨	૭,૩૨૨	૦	૨૫,૦૦૦
	કુલ............	**૪૫,૪૭,૦૦૦**	**૩૯,૬૫,૫૬૬**	**૩,૨૦,૮૪૧**	**૯,૦૨,૨૭૫**	**૫૩,૨૧,૮૦૦**

મળેલ આવકો (૨૦૧૮-૧૯)

ક્રમ	વિગત	આવક
૧	‘પરબ’ લવાજમ	૫૩,૨૫૦
૨	સામાન્ય સભ્ય ફી	૫,૦૦૦
૩	સંસ્થા સભ્ય ફી	૨,૪૦૦
૪	આજીવન સભ્ય ફી	૧૫,૦૦૦
૫	મકાન વપરાશ ફાળો (ગોવર્ધનસ્મૃતિમંદિર)	૨,૧૩,૦૦૦
૬	મકાન વપરાશ ફાળો (રા. વિ. પાઠક)	૭,૯૨,૫૦૦
૭	પરચૂરણ આવક	૧,૭૦૦
૮	પુસ્તક વેચાણ	૨,૮૫,૯૩૫
૯	‘પરબ’ જાહેરખબર આવક	૬૭,૩૭૬
૧૦	સંસ્થા આજીવન	૦
૧૧	ફિક્સ્ડ ડિપોઝિટ વ્યાજ આવક	૧૩,૬૮,૧૦૮
૧૨	મકાન વપરાશ ફાળો (ક. લા. સ્વા. મંદિર)	૧૯,૭૪૬
૧૩	વ્યાખ્યાનમાળા આવક (ચિત્રકૂટધામ ટ્રસ્ટ, મહુવા)	૫૦,૦૦૦
૧૪	દાન આવક	૩૯,૫૦૧
૧૫	મકાન વપરાશ ફાળો (મેઘાણી પ્રાંગણ)	૧,૮૦,૦૦૦
૧૬	ડેલિગેટ ફી	૧,૩૫,૩૦૦
	કુલ.....	**૩૨,૨૮,૮૧૬**

દાન આવકો - (૨૦૧૮-૧૯)

ક્રમ	વિગત	આવક
૧	અન્ય આવકો	૧૪,૨૦,૦૦૦
	કુલ.........	**૧૪,૨૦,૦૦૦**

મળવાપાત્ર આવકનો અંદાજ (૨૦૧૮-૧૯)

ક્રમ	વિગત	આવક
૧	‘પરબ’ લવાજમ	૬૦,૦૦૦
૨	સામાન્ય સભ્ય ફી	૧૫,૦૦૦
૩	સંસ્થા સભ્ય ફી	૬,૦૦૦
૪	આજીવન સભ્ય ફી	૫૦,૦૦૦
૫	(A) મકાન વપરાશ ફાળો - ગોવર્ધનસ્મૃતિમંદિર (B) મકાન વપરાશ ફાળો (રા.વિ.પાઠક)	૧૪,૦૦,૦૦૦
૬	પરચૂરણ આવક	૨૫,૦૦૦
૭	પુસ્તક વેચાણ	૬,૦૦,૦૦૦
૮	‘પરબ’ જાહેરખબર આવક	૧,૦૦,૦૦૦
૯	સંસ્થા આજીવન	૧૫,૦૦૦
૧૦	ફિક્સ્ડ ડિપોઝિટ વ્યાજ આવક	૧૫,૦૦,૦૦૦
૧૧	ડેલિગેટ ફી	૧,૫૦,૦૦૦
૧૨	મકાન વપરાશ ફાળો (ક.લા. સ્વા. મંદિર)	૧૯,૭૪૬
૧૩	વ્યાખ્યાનમાળા આવક (ચિત્રકૂટધામ ટ્રસ્ટ, મહુવા)	૫૦,૦૦૦
૧૪	મકાન વપરાશ ફાળો (મેઘાણી પ્રાંગણ)	૧,૮૦,૦૦૦
૧૫	દાન આવક	૫૦,૦૦૦
	કુલ.....	**૪૨,૨૦,૭૪૬**

શ્રી કસ્તુરભાઈ લાલભાઈ સ્વાધ્યાયમંદિર : અંદાજપત્ર (૨૦૧૯-૨૦)

ક્રમ	ખર્ચની વિગત	અંદાજ ૨૦૧૮-૧૯	વાસ્તવિક ખર્ચ ૨૦૧૮-૧૯	અંદાજ કરતાં વધારો	અંદાજ કરતાં ઘટાડો	અંદાજ ૨૦૧૯-૨૦૨૦
૧	પગાર : (મોંઘવારી, ઘરભાડાં, સ્થાનિક વળતર, તબીબી ભથ્થાંઓ વગેરે)	૩૩,૫૦,૦૦૦	૩૭,૦૩,૨૬૪	૩,૫૩,૨૬૪	—	૪૨,૦૦,૦૦૦
૨	અન્ય ખર્ચાઓ : સ્ટેશનરી, ટેલિફોન, વીજળી, પોસ્ટેજ, પ્રવાસ, પરચુરણ, કમ્પ્યૂટર ચાર્જ, સર્વિસ ચાર્જ, બૅંક કમિશન, પટાવાળા યુનિફૉર્મ ખર્ચ, મિટિંગ ખર્ચ તથા અન્ય ખર્ચાઓ	૮૦,૦૦૦	૮૯,૫૪૮	૯,૫૮૪	—	૯૦,૦૦૦*
૩	શિબિરો તથા પરિસંવાદ ખર્ચ	૩૦,૦૦૦	૦	—	૩૦,૦૦૦	૩૦,૦૦૦
૪	પુસ્તક-સમીક્ષા (ગ્રંથગોષ્ઠિના કાર્યક્રમો)	૧૨,૦૦૦	૦	૦	૧૨,૦૦૦	૧૨,૦૦૦
૫	ગ્રંથાલય-પુસ્તક ખરીદી	૨૫,૦૦૦	૨૫,૫૯૦	૫૯૦	—	૨૫,૦૦૦*
૬	સામયિક ખરીદી	૬,૦૦૦	૪,૬૭૫		૧,૩૨૫	૭,૦૦૦*
૭	કબાટ ખરીદી	૨૨,૦૦૦	૦	—	૨૨,૦૦૦	૨૨,૦૦૦*
૮	મકાન વપરાશ	૧૯,૭૪૬	૧૯,૭૪૬	—	—	૧૯,૭૪૬*
૯	ઑફિસ ખર્ચ	૭,૨૦૦	૫,૨૦૦	—	૨,૦૦૦	૭,૨૦૦*
૧૦	પુસ્તક બાઈન્ડિંગ ખર્ચ	૫,૦૦૦	૨,૧૦૦	—	૨,૯૦૦	૫,૦૦૦*
૧૧	ઑડિટ તથા કન્સલ્ટિંગ ફી	૧૨,૦૦૦	૧૧,૫૦૬		૪૯૪	૧૨,૦૦૦*
	કુલ......	**૩૫,૬૮,૯૪૬**	**૩૮,૬૧,૬૬૫**	**૩,૬૩,૪૩૮**	**૭૦,૭૧૯**	**૪૪,૨૯,૭૪૬**

* ગ્રાન્ટપાત્ર રકમ

ક. લા. સ્વાધ્યાયમંદિર
મળેલ આવકો (૨૦૧૮-૧૯)

ક્રમ	વિગત	રૂા.
૧	ગુજરાત સરકાર તરફથી ગ્રાન્ટ (પગાર)	૩૭,૦૩,૨૬૪
૨	માન્ય ખર્ચની મળેલ ગ્રાન્ટ (વર્ષ ૨૦૧૮-૧૯)	૦
૩	સેવિંગ્સ ખાતા પર મળેલ વ્યાજ	૧,૩૨૧
	કુલ રકમ..........	**૩૭,૦૪,૫૮૫**

ક. લા. સ્વાધ્યાયમંદિર
મળવાપાત્ર આવકનો અંદાજ (૨૦૧૯-૨૦)

ક્રમ	વિગત	રૂા.
૧	ગુજરાત સરકાર તરફથી મળવાપાત્ર ગ્રાન્ટ (પગાર)	૪૨,૦૦,૦૦૦
૨	સેવિંગ્સ ખાતા પર મળવાપાત્ર વ્યાજ	૨,૦૦૦
૩	ગુજરાત સરકાર તરફથી અન્ય ખર્ચની મળવાપાત્ર ગ્રાન્ટ	૧,૫૦,૦૦૦
	કુલ રકમ..........	**૪૩,૫૨,૦૦૦**

ચી. મં. ગ્રંથાલય અંદાજપત્ર (૨૦૧૯-૨૦૨૦)

ક્રમ	ખર્ચની વિગત	અંદાજ ૨૦૧૮-૧૯	વાસ્તવિક ખર્ચ ૨૦૧૮-૧૯	અંદાજ કરતાં વધારો	અંદાજ કરતાં ઘટાડો	અંદાજ ૨૦૧૯-૨૦
૧	પગાર (મોંઘવારી, ઘરભાડા, સ્થાનિક વળતર તબીબી ભથ્થાંઓ, પ્રો. ફંડફાળો)	૩,૭૫,૦૦૦	૩,૮૪,૪૬૬	૯,૪૬૬		૪,૦૦,૦૦૦
૨	પુસ્તક ખરીદી		૧૨૯,૦૮૧			
	સામયિક ખરીદી	૨,૫૦,૦૦૦				૨,૫૦,૦૦૦
	પુસ્તક બાઇન્ડિંગ ખર્ચ		૧,૨૦,૯૧૯/-			
૩	ઑડિટ તથા કન્સલ્ટિંગ ફી	૯,૦૦૦	૮,૮૫૦	૦	૧૫૦	૯,૦૦૦
૪	સ્ટેશનરી તથા છપામણી ખર્ચ	૫,૦૦૦	૧૪,૨૪૯	૯,૨૪૯	૦	૧૫,૦૦૦
૫	પોસ્ટેજ ખર્ચ	૧,૦૦૦	૧૫૫	૦	૮૪૫	૧,૦૦૦
૬	પ્રવાસ ખર્ચ	૨,૫૦૦	૩,૭૩૦	૧,૨૩૦	૦	૪,૦૦૦
૭	મ્યુનિસિપલ ટૅક્ષ	૧૬,૦૦૦	૧૬,૮૧૩	૮૧૩	૦	૧૭,૦૦૦
૮	ડેડ સ્ટોક ઘસારા ખર્ચ	૭,૬૨૮	૭,૬૨૮			૬,૮૬૫
૯	બૅંક ચાર્જિસ	૩૦૦	૪૭૨	૧૭૨	૦	૪૫૦
૧૦	કમ્પ્યૂટર ખર્ચ	૮૦૦૦	૪,૪૦૨	૦	૩,૫૯૮	૫,૦૦૦
૧૧	લાઈબ્રેરી ખર્ચ (ડેટા એન્ટ્રી)	૯૦૦૦	૮,૬૪૦	૦	૩૬૦	૯૦૦૦
૧૨	રાષ્ટ્રીય ગ્રંથ સપ્તાહ	૪૦૦૦	૦	૦	૪૦૦૦	૦
૧૩	રિપેરિંગ ખર્ચ	૦	૩૯,૭૧૧	૩૯,૭૧૧	૦	૪૦,૦૦૦૦
૧૪	પરચૂરણ ખર્ચ અને ચા-પાણી		૧૩,૮૪૫	૧૩,૮૪૫	૦	૧૫,૦૦૦
૧૫	વ્યાખ્યાન પુરસ્કાર		૫૦૦	૫૦૦	૦	૦
	કુલ........	**૬,૮૭,૪૨૮**	**૭,૫૩,૪૬૧**	**૭૪,૯૮૬**	**૮,૯૫૩**	**૮,૫૪,૩૧૫**

* તા. ૫-૨-૧૯ના રોજ ગ્રંથાલય નિયામકની કચેરી ગાંધીનગર તરફથી વર્ષ ૨૦૧૮-૧૯ માટે રૂ. ૪,૮૭,૨૭૦/- ગ્રાન્ટ મળેલ છે.
આ ગ્રાન્ટ તા. ૩૧-૩-૧૯ સુધીમાં ખર્ચ કરવાની રહેશે તેથી વાસ્તવિક ખર્ચ વધશે.

ચી. મં. ગ્રંથાલય

મળેલ આવકો (૨૦૧૮-૧૯)

ક્રમ	વિગત	રૂ.
૧	વાર્ષિક સભ્ય ફી	૪૬,૬૯૦
૨	અતિદેય ફી	૪,૪૩૪
૩	પસ્તી વેચાણ	૩,૫૩૦
૪	વ્યાજ આવક (સેવિંગ્સ)	૭,૯૦૩
૫	પરચૂરણ	૪૮૩
૬	ગુજરાત સરકાર તરફથી ગ્રાન્ટ	૪,૮૭,૨૭૦
૭	દાન આવક ફિક્સ્ડ ડિપોઝિટ (વ્યાજ આવક)	૨૫,૨૩૩
	કુલ રકમ..........	**૫,૭૫,૫૪૩**

ચી. મં. ગ્રંથાલય

મળવાપાત્ર આવકનો અંદાજ (૨૦૧૯-૨૦)

ક્રમ	વિગત	રૂ.
૧	વાર્ષિક સભ્ય ફી	૪૮,૦૦૦
૨	અતિદેય ફી	૪,૦૦૦
૩	બુક લોસ્ટ	૧,૦૦૦
૪	વ્યાજ આવક (સેવિંગ્સ)	૭,૦૦૦
૫	પસ્તી વેચાણ (આવક)	૮,૦૦૦
૬	ગુજરાત સરકાર તરફથી મળવાપાત્ર ગ્રાન્ટ	૫,૦૦,૦૦૦
૭	વ્યાજ આવક (સ્થાયી ફંડ)	૧૦,૦૦૦
	કુલ રકમ..........	**૫,૭૮,૦૦૦**

સાહિત્યવૃત્ત

પરીક્ષિત જોશી

ગુજરાત વિશ્વકોશમાં વ્યાખ્યાનો :

૬ ફેબ્રુ, ૨૦૧૯ના રોજ ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટની વ્યાખ્યાનશ્રેણીમાં શ્રી અમિતાભ મડિયાએ 'હ્યુગો' ફિલ્મ વિશે વાત કરી હતી. ૧૬ ફેબ્રુ. ૨૦૧૯ના રોજ નેનો ટેકનોલોજીના ક્ષેત્રે આંતરરાષ્ટ્રીય ખ્યાતિ ધરાવતા નિષ્ણાત શ્રી દિનેશભાઈ શાહે 'નેનો ટેક્નૉલોજી અને કવિતાનો આનંદ' વિશે પ્રવચન આપ્યું હતું. ૨૬ ફેબ્રુ. ૨૦૧૯ના રોજ ડૉ. માણેક પટેલ 'સેતુ' લિખિત 'અમદાવાદનાં પોળો અને પરાં' નામના પુસ્તકના વિમોચનનો કાર્યક્રમ યોજાયો હતો. કુમારપાળ દેસાઈએ ભારતના સર્વપ્રથમ વર્લ્ડ હેરિટેજ સિટી તરીકે સ્થાન પામનાર અમદાવાદ વિશે અને શ્રી થોમસ પરમારે પુસ્તક વિશે વાત કરી હતી. પરીક્ષિત જોશીએ ડૉ. માણેકભાઈને 'અમદાવાદના બ્રાન્ડ એમ્બેસેડર' કહીને નવાજ્યા હતા. ૨૧ ફેબ્રુ. ૨૦૧૯ના રોજ માતૃભાષા દિવસ પ્રસંગે શિક્ષણવિષયક વ્યાખ્યાનોનું આયોજન થયું હતું. તેમાં ગુજરાતી સાહિત્યના જાણીતા હાસ્યલેખક શ્રી રતિલાલ બોરીસાગરે માતૃભાષા દ્વારા થતા ચારિત્રઘડતર ઘરમાં અને કુટુંબમાં કેવી રીતે થાય છે તે વિશે વાત કરી હતી. શ્રી કુમારપાળ દેસાઈએ માતૃભાષા ગુજરાતી માટે યુનિવર્સિટી સ્થાપવી જોઈએ એવી વાત કરી હતી.

'અનામી' એવૉર્ડ અર્પણ :

તા.૩જી માર્ચ ૨૦૧૯ના રોજ કુમાર આર્ટ્સ ફાઉન્ડેશન દ્વારા પ્રતિ વર્ષ અપાતા સાહિત્યિક એવૉર્ડ અંતર્ગત ૨૦૧૯ના વર્ષનો ડૉ. રણજિત પટેલ 'અનામી' એવૉર્ડ સાહિત્યકાર શ્રી સતીશભાઈ ડણાકના હસ્તે કવિશ્રી ઉમેશ જોશીને તેમના અછાંદસ કાવ્યસંગ્રહ 'હથેળીમાં કૂંપળ' માટે એનાયત કરવામાં આવ્યો હતો.

'ઈ-બુક પબ્લિશિંગ' વિશે સેમિનાર :

૨૩ માર્ચ ૨૦૧૯ના રોજ ગુજરાત યુનિવર્સિટી અમદાવાદના ભાષાવિજ્ઞાન વિભાગ દ્વારા 'ઈ-બુક પબ્લિશિંગ' વિષય પર સેમિનાર યોજાયો હતો. આ વિભાગનાં અધ્યક્ષા શ્રી નીલોત્પલાબહેને ગાંધી ઉત્તરદાયિત્વ નિભાવ્યું હતું. ઉદ્‌ઘાટન-બેઠકના મુખ્ય વક્તા તરીકે ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના ગ્રંથાલયમંત્રીશ્રી પરીક્ષિત જોશીએ ઈ-બુકની જરૂરિયાત કેમ ઊભી થઈ અને એનું ભવિષ્ય કેવું છે એ વિષય પર વાત કરી હતી. સંસ્કૃત વિભાગના ડૉ. અતુલ ઉવાગર અને કમ્પ્યૂટર વિભાગના ડૉ. હાર્દિક જોશી દ્વારા સંયોજિત આ કાર્યક્રમનું સંચાલન પ્રાકૃત વિભાગાધ્યક્ષશ્રી સલોની જોશીએ કર્યું.

શિરીષ સમીપે :

જાણીતા સર્જક, વિવેચક, સંપાદક અને અનુવાદક શ્રી શિરીષ પંચાલના ૭૫મા

જન્મદિવસ નિમિત્તે (૭૭મા વર્ષની પૂર્ણાહુતિ સમયે) એમના વિદ્યાર્થીઓ અને મિત્રો દ્વારા અમદાવાદના આત્મા હૉલ ખાતે તા.૧૬-૧૭ના રોજ બે-દિવસીય કાર્યક્રમ યોજાઈ ગયો. નાદુરસ્ત તબિયતને કારણે ઉપસ્થિત ન રહી શકેલા શ્રી રઘુવીર ચૌધરીનો સંદેશો સુશ્રી મીનલ દવેએ વાંચી સંભળાવ્યો હતો. દિવસ દરમ્યાન એમની બહુમુખી પ્રતિભાના વિવિધ પાસાં વિશે વિદ્વાનોએ વક્તવ્ય આપ્યાં હતાં. બીજા દિવસે તેમના દ્વારા સંપાદિત થનારા કથાવિશ્વના પાંચમાંથી પહેલા બે ભાગનું વિમોચન યોજાયું હતું.

પરિષદ પ્રમુખનું મુંબઈ પ્રેસ ક્લબમાં વ્યાખ્યાન :

તા.૧૧ ફેબ્રુઆરીના રોજ બપોરે ૩થી ૫ દરમિયાન મુંબઈની પ્રેસ ક્લબમાં ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના પ્રમુખ સિતાંશુ યશશ્ચંદ્રનું વ્યાખ્યાન યોજાયું હતું. વરિષ્ઠ પત્રકાર અને ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના મંત્રીશ્રી ધર્મેશ ભટ્ટે કાર્યક્રમની ભૂમિકા બાંધવા સાથે વક્તાનો પરિચય આપ્યો હતો. જતીન દેસાઈએ સ્વાગતપ્રવચન કર્યું હતું અને હેમરાજ શાહે આભારવિધિ કરી હતી. કાર્યક્રમ બાદ મુંબઈ મરાઠી પત્રકાર સંઘના પ્રમુખશ્રી નરેન્દ્ર કાબલેએ પરિષદપ્રમુખનું બહુમાન કર્યું હતું.

❑

ગ્રંથાલયમાં પુસ્તક રિન્યુઅલ માટે ઈમેઈલ આઈડી

ચી. મં. ગ્રંથાલયના વાચક-સભ્યો વાચન માટે ઈશ્યૂ કરાવેલાં પુસ્તકોને ઈમેઈલ દ્વારા રિન્યૂઅલ કરી શકે એ માટે એક ઈમેઈલ આઈડી તૈયાર કર્યું છે. આ ઈમેઈલ એડ્રેસ ઉપર એક ટેસ્ટ મેઈલ કરવાથી રિન્યૂઅલ માટેનું નિયત ફોર્મેટ આપને મોકલવામાં આવશે. તો આ સેવાનો ચોક્કસ લાભ લો. આ માટેનું ઈમેઈલ આઈડી છે : chimgranthalayagsp2018@gmail.com

સાહિત્યવૃત્ત મોકલવા માટે ઈમેઈલ આઈડી

આપની આસપાસ થતી સાહિત્યિક પ્રવૃત્તિઓ, જેમાં આપ ઉપસ્થિત રહ્યા હો, આપે ભાગ લીધો હોય કે પછી આપે આયોજન કર્યું હોય તો એ કાર્યક્રમ વિશેની ટૂંકી નોંધ ઈમેઈલ દ્વારા ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદને મોકલી શકો છો. નોંધ જે ફોન્ટમાં કંપોઝ કરી હોય એ ફોન્ટ સાથે અચૂક મોકલવા. એ માટેનું ઈમેઈલ આઈડી છે : vruttparabgsp2018@gmail.com

આવરણચિત્ર-સંદર્ભનોંધ

સંકલન : પીયૂષ ઠક્કર

શિલ્પકાર : રામકિંકર બૈજ
(જ. ૨૫ મે ૧૯૦૬, બાંકુરા, પશ્ચિમ બંગાળ – ૦૨ ઑગસ્ટ ૧૯૮૦, કૉલકાતા)
શિલ્પનું શીર્ષક :ગાંધીજી, દાંડીકૂચ
માધ્યમઃ પ્લાસ્ટર ઑફ પેરિસ
માપઃ ૨૩ x ૨૯ x ૪૯ સેમી • વર્ષ : ૧૯૪૮

આત્મકથનાત્મક લખાણમાં રામકિંકર લખે છે, '..નંદલાલ બસુના ગાંધીજીની દાંડીકૂચના ચિત્રથી પ્રેરાઈને મેં ગાંધીજીનું શિલ્પ કાંસામાં બનાવ્યું. કલાભવનના બગીચામાં પણ ગાંધીજીનું મોટા કદનું કૉંક્રિટમાં શિલ્પ છે. આમ તો એનો દેખાવ દાંડીકૂચનો છે પણ મેં નોઆખલીનો ગાળો લીધો છે. ગાંધીજી અહીં તનાવગ્રસ્ત વિસ્તારોમાં જાણે ખોપડીઓ અને હાડપિંજરો વચ્ચે છે. એમના જાણીતાં ઘડિયાળ અને બટવો પહેરણમાં ખોસેલાં છે. એમનાં પગલાંની છાપોમાં કોરાયેલો છે શાંતિનો સંદેશ. જોકે આ શિલ્પ અધૂરું છે. રીત્વિક ઘટકને એ ખૂબ ગમતું. એ કહેતો, ''તમે ગાંધીજીના ખરા યોગદાનને વ્યક્તિતા આપી'.''

કલાભવન, શાન્તિનિકેતનમાં આર. શિવકુમાર કલા-ઇતિહાસના પ્રોફેસર છે. રામકિંકરનાં ગાંધીશિલ્પો વિશે એમણે અંગ્રેજીમાં લખ્યું છે. સારાનુવાદમાંથી કેટલીક નોંધ :

ગાંધીજીનાં શિલ્પ ત્રણ જુદાં સ્વરૂપે આપણને મળે છે. પહેલામાં મજબૂત બાંધાના અને ઠીંગણા કદના ગાંધી છે. બુદ્ધની જેમ ઉદાત્ત તેજમાં ઝળકતા. લાંબી ફાળો ભરતા. આકૃતિની ગતિવિધિમાં જ નહીં પણ આકૃતિરચનામાં પણ તાત્કાલિકતા અછતી રહેતી નથી. દેખીતું છે કે રામકિંકર ગાંધીજીનું રાબેતા મુજબનું શિલ્પ નહોતા બનાવવા માગતા. એમણે તો એવી આકૃતિ રચવી હતી કે જેમાં ગાંધીજી વિશેની પોતાની સંકલ્પના મૂર્ત થતી હોય. એ સંકલ્પના કે જેમાં ગાંધીજી માનવીય શક્તિઓનું રૂપક બને છે. એક એવો માણસ કે જે ચાલતો હોય ત્યારે પણ દોડતો હોય એવું લાગે. બીજા શિલ્પમાં ગાંધીજી કૃશકાય અને લાંબા કદના છે. એમનાં ડગલાં દૃઢ છે પણ લાંબાં નથી. સહેજ ઝૂકેલું શિર. રવીન્દ્રનાથના રામકિંકરે બનાવેલાં શિલ્પની જેમ જ. ચાલતાં પણ વિચારમગ્ન/ ચિંતાગ્રસ્ત ગાંધીનું શિલ્પ. નોઆખલીમાંના ગાંધીની છબીને આધારે રચાયેલું આ શિલ્પ છે. અને ત્રીજું શિલ્પ તે અગાઉના બંને શિલ્પને સાંકળે છે. અસમની સરકારના નિમંત્રણથી વિદ્યાર્થીઓની મદદથી રચાયેલું.

દાંડીકૂચ સમયના ગાંધી રાષ્ટ્રના પુનરુત્થાનની ભાવનાને મૂર્ત કરે છે તો નોઆખલી વખતના ગાંધી સ્મશાનમાંથી રસ્તો કરતા વ્યથિત અને એકલા છતાં અજેય શાંતિદૂત જણાય છે. બીજા વિશ્વયુદ્ધ પછી, અન્યોની જેમ રામકિંકરને પણ દુનિયા આખી જાણે સ્મશાનવત્ ભાસતી હતી.

આ અંકના લેખકો

અનંત રાઠોડ	:	હિંમત છાત્રાલય, સિવિલ હૉસ્પિટલ રોડ, હિંમતનગર-૩૮૩૦૦૧
અંજલિ ખાંડવાળા	:	૧૦૧/બી, જ્યુપિટર ટાવર્સ, અતિથિ રેસ્ટોરન્ટ લેન, બોડકદેવ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૫૪
કાન્તિ પટેલ	:	52, Juhu Nissagar-2, Gulmohar Rd No. 1, Op. Sujay Hospital, Vileparle (W.) Mumbai-54
ચન્દ્રકાન્ત ટોપીવાળા	:	ડી/૬, પૂર્ણેશ્વર ફ્લૅટ, ગુલબાઈ ટેકરા, અમદાવાદ-૧૫
ચંદ્રકાન્ત શેઠ	:	બી/૯, પૂર્ણેશ્વર ફ્લૅટ, ગુલબાઈ ટેકરા, અમદાવાદ-૧૫
ધીરેન્દ્ર મહેતા	:	જીવનછાયા, પંડિત દીનદયાળ માર્ગ, હૉસ્પિટલ રોડ, ભૂજ-૩૭૦૦૦૧ (કચ્છ)
પરીક્ષિત જોશી	:	૬, તપસ્વી જલારામ સોસાયટી, જ્ઞાનદા બસ સ્ટૅન્ડ પાસે, જીવરાજ પાર્ક, અમદાવાદ-૩૮૦૦૫૧
પીયૂષ ઠક્કર	:	૧૦૩, યોગીસૃષ્ટિ એપાર્ટમેન્ટ, વહાણવટીમાતા મંદિર પાસે, ઓધવપુરા રોડ, ઈલોરા પાર્ક, વડોદરા-૩૮૦૦૨૩
પ્રદ્યુમ્ન આચાર્ય	:	સેકટર-૧/સી, પ્લૉટ નં. ૨૮૫, ગાંધીનગર
પ્રફુલ્લ રાવલ	:	૩, રાજમહેલ ફ્લૅટ, આઈઓસી કૉલોની રોડ, વીરમગામ-૩૮૨૧૫૦
મનોજ જોશી	:	આસ્થા ક્લિનિક, ૯, પટેલ કૉલોની, બેડી રોડ, જામનગર-૩૬૧૦૦૮
રમણ સોની	:	૧૮, હેમદીપ સોસાયટી, દિવાળીપુરા, જૂના પાદરા રોડ, વડોદરા-૩૯૦૦૧૫
રાજેન્દ્ર પટેલ	:	૭૮, નિહારિકા બંગ્લોઝ, હિમ્મતલાલ પાર્ક પાસે, અમદાવાદ-૩૮૦૦૧૫
રાધિકા પટેલ	:	૪૦૨, સ્વસ્તિક એપાર્ટમેન્ટ, ન્યૂ બ્રહ્મક્ષત્રિય સોસાયટી, પાલડી ચાર રસ્તા, એલિસબ્રીજ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૬
રાધેશ્યામ શર્મા	:	૨૫, ભુલાભાઈ પાર્ક, ગીતા મંદિર રોડ, અમદાવાદ
સિતાંશુ યશશ્ચંદ્ર	:	૩૦૨, ટાવર બી, શ્રવણ રેસિડેન્સી, કૉસ્મિક ઍન્કલેવ, સમા રોડ, વડોદરા-૩૯૦૦૨૪
હરીશ મીનાશ્રુ	:	૯/એ, ‘સુમિરન’, સૌરમ્ય બંગલા, વિનુકાકા માર્ગ, બાકરોલ-૩૮૮૩૧૫, જિ. આણંદ

વિવેચન વિષયક વિશિષ્ટ અને અભ્યાસપૂર્ણ ગ્રંથો

ધૂમકેતુ

સાહિત્યવિચારણા 100

ઉમાશંકર જોશી

કાવ્યાનુશીલન 225

અનંતરાય રાવળ

ગુજરાતી સાહિત્ય : મધ્યકાલીન 200

સુન્દરમ્

અર્વાચીન કવિતા 450

જયંત કોઠારી

ભારતીય કાવ્યસિદ્ધાંત 150

ડૉ. ધીરુભાઈ ઠાકર

અર્વાચીન ગુજ. સાહિત્યની વિકાસરેખા

ભાગ 1 મધ્યકાળ 90

ભાગ 2 સુધારકયુગ 90

ભાગ 3 સાક્ષરયુગ 200

ભાગ 5 આધુનિક અને અનુઆધુનિક પ્રવાહો 360

ચિમનલાલ ત્રિવેદી

ભાવચર્યા (પુરસ્કૃત) 170

ભાવરેખા (પુરસ્કૃત) 100

નિરંજન ભગત

સ્વાધ્યાયલોક (પુ. 8) 1995

1. કવિ અને કવિતા, 2. અંગ્રેજી સાહિત્ય, 3. યુરોપીય સાહિત્ય, 4. અમેરિકન અને અન્ય સાહિત્ય, 5. ગુજરાતી સાહિત્ય : પૂર્વાર્ધ, 6. ગુજરાતી સાહિત્ય : ઉત્તરાર્ધ, 7. બલવન્તરાય-ન્હાનાલાલ-સુન્દરમ્-ઉમાશંકર, 8. અંગત

સાહિત્યચર્યા 280

પ્રવીણ દરજી

નિબંધ અને નિબંધન 60

ધીરેન્દ્ર મહેતા

નંદશંકરથી ઉમાશંકર 250

દર્શક અને બીજા વિશે 180

હસુ યાજ્ઞિક

કલાથી કથા સુધી 160

રમેશ ર. દવે

ગુજરાતી નવલકથામાં પાત્રનિરૂપણ-1-2 63

આરતી ત્રિવેદી

વાર્તાકાર દ્વિરેફ 18

પ્રેમાનંદનો પ્રતિભાવિશેષ 1-2 140

દર્શના ધોળકિયા

આઠે પહોર આનંદ રે... 125

નરસિંહ ચરિત્રવિમર્શ 300

શ્રદ્ધા ત્રિવેદી

પ્રતિભાવકથા 100

સ્વાધ્યાયકથા 100

દલપત ચૌહાણ

ગુજરાતી દલિત સાહિત્યની કેડીએ 170

શબ્દભેદ 125

ભી. ન. વણકર

સૂર્યાયન 90

પર્યાય 75

અનુસંધાન 90

અરુણિકા મનોજ દરુ

વિવેચનની વાટે (પુરસ્કૃત) 160

શિવદાન ગઢવી

ચારણી સાહિત્યમાં વૈવિધ્ય 200

કીર્તિદા શાહ

સાહિત્યિક અનુવાદો 110

ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય

રતનપોળનાકા સામે, ગાંધીમાર્ગ, અમદાવાદ-380001

■ ફોન : 22144663, 22149660 ફેક્સ : 22144663

■ ઇ-મેઇલ : *goorjar@yahoo.com*

ગૂર્જર સાહિત્ય પ્રકાશન : 102, લૅન્ડમાર્ક બિલ્ડિંગ, ટાઇટેનિયમ સિટીસેન્ટર પાસે, સીમા હૉલની સામે, 100 ફૂટ રોડ, પ્રહ્લાદનગર, અમદાવાદ-15.
ફોન : 26934340, મો. 9825268759 ઇમેલ : gurjarprakashan@gmail.com

રન્નાદે પ્રકાશન

૫૮/૨, બીજે માળે, દેરાસર સામે, ગાંધી રોડ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૧

ફોન : ૨૨૧૧૦૦૮૧-૨૨૧૧૦૦૬૪

માધ્યમિક-ઉચ્ચતર માધ્યમિક તથા કૉલેજો માટે ઉપયોગી વિવેચન

ભગીરથ બ્રહ્મભટ્ટ

પુસ્તકનું નામ	કિંમત રૂ.
અર્વાચીન ગુજરાતી ગીત વિશે (એજન્સી)	૯૦.૦૦
ગીત-લોકગીત વિચાર (એજન્સી)	૬૫.૦૦

ગુલામ અબ્બાસ 'નાશાદ'

પુસ્તકનું નામ	કિંમત રૂ.
મરીઝનું જીવન અને કવન	૧૦૦.૦૦
અસબાબ (એજન્સી)	૧૨૦.૦૦

પુસ્તકનું નામ	લેખકનું નામ	કિંમત રૂ.
સાહિત્ય,સમાજ અને સંસ્કૃતિના પરિસરમાં (વિવેચન)	ચંદ્રકાન્ત શેઠ	૧૮૫.૦૦
વાક્સંદર્ભ (વિવેચન)	ઉશનસ્	૮૫.૦૦
એકલતાનું ઉપનિષદ (વિવેચન)	ચિનુ મોદી	૧૧૦.૦૦
ચૈતન્યલક્ષી વિવેચન (વિવેચન)	નીતા ભગત	૩૫.૦૦
શબ્દોદય (વિવેચન)	અશોક ચાવડા 'બેદિલ'	૧૫૦.૦૦
ગઝલ : સંજ્ઞા અને સંપ્રત્યય (સંશોધન-વિવેચન)	ડૉ. એસ. એસ. રાહી	૪૫.૦૦
સાહિત્યનું ઘડતર (વિવેચન)	વિનાયક રાવલ તથા અન્ય	૧૦૦.૦૦
મહાત્મા ગાંધી સિક્કાની બીજી બાજુ (વિવેચન)	પ્રણવ મહેતા	૪૦.૦૦
સન્નિધિ-ચિંતન-ચેતોવિસ્તાર-સંસ્પર્શ-શોધ (પુ. ૫)(વિવેચન)	કૃષ્ણવીર દીક્ષિત	૨૦૦.૦૦

પુસ્તકનું નામ	લેખકનું નામ	કિંમત રૂ.
ભાવન - આહ્‌લાદ - રંગવિહાર	કૃષ્ણવીર દીક્ષિત	૧૬૧.૦૦
કથાદીપ - લહર (પુ. ૫) (વિવેચન)		
સરસ્વતીચંદ્ર : વીસરાયેલા વિવેચના (વિવેચન)	સંપા. : જયંત કોઠારી/ કાંતીભાઈ શાહ	૪૬.૫૦
પડછાયાનો ઘોંઘાટ : કવિતા (કવિતા અંગેના લેખોનું ચયન)	ચિનુ મોદી	૨૮૫.૦૦
વિનેશ અંતાણીની વાર્તાસૃષ્ટિ : એક અધ્યયન(વિવેચન) (એજન્સી)	મનોજ પરમાર	૧૪૦.૦૦
યોર્કશાયર, યુ. કે. માં ગુજરાતી ભાષાસાહિત્યનો આલેખ (વિવેચન) (એજન્સી)	અહમદ ગુલ	૫૦.૦૦
પ્રૂફરીડિંગ (વિવેચન) (એજન્સી)	જિતુ ત્રિવેદી	૭૦.૦૦
ગુજરાતી ટૂંકી વાર્તામાં ઘટનાતત્ત્વોનો હ્રાસ (વિવેચન) (એજન્સી)	દિગ્વિજયસિંહ રાઠોડ	૨૨૫.૦૦
બાળસાહિત્ય વિમર્શ (વિવેચન) (એજન્સી)	સોમાભાઈ પટેલ	૭૦.૦૦
અવનવી દિશા (વિવેચન) (એજન્સી)	સુરેશ શુક્લ	૨૧૫.૦૦
લઘુકથા વિમર્શ (વિવેચન) (એજન્સી)	રમેશ ત્રિવેદી	૮૫.૦૦
મારી છબી : અનુવાદરસ (પ્રશિષ્ટ અનૂદિત કૃતિઓ) (એજન્સી)	ભગવત સુથાર	૭૦.૦૦
શબ્દ-સહવાસ (વિવેચન) (એજન્સી)	યોસેફ મેકવાન	૮૫.૦૦
પ્રકર્ષ (વિવેચન) (એજન્સી)	પથિક પરમાર	૧૨૦.૦૦
શંખઘોષ (વિવેચન/અવલોકન) (એજન્સી)	મેઘનાદ ભટ્ટ	૪૭.૦૦
સ્પર્શ (વિવેચન) (એજન્સી)	દેવેશ ભટ્ટ	૨૦.૦૦

રંગદ્વાર પ્રકાશન

G-15, યુનિવર્સિટી પ્લાઝા, દાદાસાહેબનાં પગલાં, નવરંગપુરા,અમદાવાદ-380009

ફોન નંબર : 079-27913344, વેબ સાઇટ : http://www.rangdwar.com

વાર્તાસંગ્રહો

રમેશ ર. દવેની પ્રતિનિધિ વાર્તાઓ	સં. પારુલ દેસાઈ - કંદર્પ દેસાઈ	200
વૃદ્ધ રંગાટી બજાર	વિજય સોની	140
વિરહિણી ગણિકા	રઘુવીર ચૌધરી	200
રણદ્વીપ	રઘુવીર ચૌધરી	120
પડછાયાઓ વચ્ચે	અભિમન્યુ આચાર્ય	120
લૂ	વિપુલ વ્યાસ	150
ગેટ ટુગેધર	સાગર શાહ	120
નંદીઘર	રઘુવીર ચૌધરી	150
આકસ્મિક સ્પર્શ	રઘુવીર ચૌધરી	150
ગેરસમજ	રઘુવીર ચૌધરી	120
બહાર કોઈ છે	રઘુવીર ચૌધરી	180
અતિથિગૃહ	રઘુવીર ચૌધરી	150
વિરહિણી ગણિકા	રઘુવીર ચૌધરી	200
વણજોયું મહુરત (અનુ.)	દક્ષા પટેલ	180
રણની વચ્ચે	વીનેશ અંતાણી	100
વિસામા વિનાની વાટ	સં. રમેશ ર. દવે	180
રસવૈભવ	નીતિન ત્રિવેદી	200
દસ પાશ્ચાત્ય નવલિકાઓ	સં. રેમંડ પરમાર	150
ડેરો	કાનજી પટેલ	100
દૃશ્ય ફરી ભજવાયું	મુનિકુમાર પંડ્યા	100

સમગ્ર ભારતની પ્રાદેશિક ભાષાઓમાં
ગુજરાતીમાં સર્વપ્રથમ રચાયેલો મહાન જ્ઞાનકોશ

ભગવદ્‌ગોમંડલ ભાગ : ૧ થી ૯

સમગ્ર ગુજરાતી પ્રજાના ગૌરવ સમાન
આ મહાન ગ્રંથો વિશે આપ કંઈ જાણો છો ?
ગુજરાતી ભાષાના જ્ઞાનના મહાસાગરને આપે જોયો છે ?
આ અખૂટ જ્ઞાનભંડારને આપે વાંચ્યો છે ?
આ મહાન જ્ઞાનકોશના ગ્રંથો આપે વસાવ્યા છે ?

આ મહાગ્રંથોમાં તમામ વિષયોને આવરી લીધા છે, જેવા કે...
સાહિત્ય, વિજ્ઞાન, ઇતિહાસ, ભૂગોળ, ખગોળ, આયુર્વેદ, વનસ્પતિશાસ્ત્ર, રસાયણશાસ્ત્ર, સંગીતશાસ્ત્ર, જ્યોતિષ, શિલ્પશાસ્ત્ર, અર્થશાસ્ત્ર, રાજ્ય-વ્યવસ્થા, પિંગળ, ગણિતશાસ્ત્ર, ન્યાયશાસ્ત્ર, દેશ-વિદેશની રમત-ગમતો, ખેતીવાડી, ફૂલઝાડ, વૃક્ષો, પશુઓ, પક્ષીઓ, પ્રાણીઓ, ખાદ્યપદાર્થો, વહીવટ, ઉદ્યોગ, પૌરાણિક, મેડિકલ, ધર્મ, યોગ, કળા, નૃત્ય, સંગીત, શિલ્પ, શરીરશાસ્ત્ર, કાયદો, જાતિઓ, જ્ઞાતિઓ, નગરરચના, રીત-રિવાજો, વસ્ત્રાભૂષણો જેવા અસંખ્ય વિષયોની માહિતી આપી છે.

લગભગ ૧૦,૦૦૦ પાના - એક સમૃદ્ધ અને વિપુલ જ્ઞાનના ખજાના સમાન છે

વર્ષો બાદ ફરી પ્રકાશિત થયા છે, મર્યાદિત સેટો જ હવે બાકી રહ્યા છે.
આ ગ્રંથો વસાવાની અનેરી તક, જો સમય ચૂકશો તો ફરી મેળવી શકશો નહિ.

કિંમત : રૂા. ૧૦,૦૦૦

પ્રવીણ પ્રકાશન પ્રા. લિ.

લાભ ચેમ્બર્સ, મ્યુ. કૉર્પો. સામે, ઢેબર રોડ, રાજકોટ., ફોન : (૦૨૮૧) ૨૨૩૨૪૬૦/૨૨૩૪૬૦૨
Website : www.pravinprakashan.com / E-mail : pravinprakashan@yahoo.com

ભગવદ્‌ગોમંડલના સેટની ખરીદી પર ૨૦% ખાસ વળતર બાદ મળશે

સાહિત્યમાં અલિપ્તતા જોઈએ, અનાસક્તિ જોઈએ. તેના વિના તે દુનિયાને પામી નહીં શકે. સાહિત્યકારે આ સંસારના ખેલના દ્રષ્ટા થવાનું છે. જો તે ખેલનું પાત્ર બની ગયો, તો યથાર્થ ચિત્ર નહીં આલેખી શકે. સૃષ્ટિ ને સંસારથી અલિપ્ત રહેવાની શક્તિ જેનામાં હશે, તે જ ઉત્તમ સાહિત્યકાર બની શકશે. પરંતુ અલિપ્તતા એટલે વિમુખતા નહીં. સાહિત્યકાર નિર્વિકાર રહેવાની સાથોસાથ વિશ્વ તરફ અભિમુખ પણ રહેવો જોઈએ. સંસારાભિમુખ હોવા છતાં નિર્લિપ્ત. જે આવો રહેશે, એ જ સાચા અર્થમાં સાહિત્યકાર બની શકશે.

– વિનોબા

ઈશ્વરે મને જીવન આપ્યું અને સાહિત્યએ મને જીવંત રાખ્યો. સાહિત્ય અને જીવન લગોલગ છે, અલગ અલગ નથી. કદાચ ઈચ્છે તોપણ વૃક્ષ પોતાનાં મૂળિયાં બતાવી ન શકે. તેમ કોઈ પણ સર્જક પોતાના સર્જન વિશે ચોક્કસ ન કહી શકે.

– સુરેશ દલાલ

શબ્દની ઉપાસના વગર શબ્દની શક્તિ પ્રગટ થતી નથી. આ ઉપાસનાના ચાર પાયા છે : સત્ય, મૌન, શમ અને શીલ. સત્ય વડે પવિત્ર થયેલી વાણી એટલે સચ્ચાઈપૂર્વક બોલવામાં આવતા શબ્દોને પ્રગટ કરતી વાણી. વાણીમાં જ્યારે સચ્ચાઈનું બળ હોય ત્યારે એનો પ્રભાવ પડે છે. હૈયે તે હોઠે. સચ્ચાઈનો સંબંધ ભીતરી પ્રામાણિકતા સાથે રહેલો છે. વાતે વાતે જૂઠું બોલનાર માણસની વાણી પ્રભાવહીન બની જાય છે.

– ગુણવંત શાહ

પ્રારંભમાં શબ્દ હતો જ. શબ્દ ઈશ્વર સાથે હતો. શબ્દ ઈશ્વર હતો. બધું જ એનાં દ્વારા બન્યું છે, અને એવું કશું જ નથી જે એના દ્વારા ન બન્યું હોય. જે કંઈ બન્યું છે તેનું જીવન એ હતો. એ જીવન જ માણસોનો પ્રકાશ હતો. એ પ્રકાશ અંધકારમાં પ્રવેશ્યા કરે છે; અંધકારે એનું ગ્રહણ કર્યું નથી. અને શબ્દ માનવ થઈને અવતર્યો અને તેણે આપણી વચ્ચે વાસ કર્યો. 'શબ્દ' એ જ્ઞાનનો સંકેત છે, સત્યની સંજ્ઞા છે. ઈશ્વરનું જ્ઞાનસ્વરૂપ એટલે શબ્દ.

– યોહાન - શુભસંદેશ - બાઈબલ

: સ્થાનસમર્પિત :

ડૉ. અરુણ જે. કક્કડ

એસોસિએટ પ્રોફેસર, હેડ ઑફ ગુજરાતી ડિપાર્ટમેન્ટ, દેવમણી કૉલેજ, વિસાવદર

કવિ શ્રી સુન્દરમ્‌ના નવા કાવ્યસંગ્રહો

૧.	પલ્લવિતા	૧૯૯૫	૮+૩૫૬	રૂ. ૧૬૦
૨.	મહાનદ	૧૯૯૫	૭+૧૯૩	રૂ. ૮૦
૩.	પ્રભુ-પદ	૧૯૯૭	૧૩+૪૪૧	રૂ. ૨૨૫
૪.	અગમ નિગમા	૧૯૯૭	૧૧+૨૯૨	રૂ. ૧૫૦
૫.	પ્રિયાંકા	૧૯૯૭	૧૧+૩૬૭	રૂ. ૧૫૦
૬.	નિત્યશ્લોક	૧૯૯૭	૧૨+૧૮૮	રૂ. ૧૦૦
૭.	નયા પૈસા	૧૯૯૮	૧૩+૩૩૩	રૂ. ૧૭૫
૮.	વરદા	૧૯૯૮	૧૯+૫૨૯	રૂ. ૨૫૦
૯.	ચક્રદૂત	૧૯૯૯	૯+૨૫૯	રૂ. ૧૨૫
૧૦.	લોકલીલા	૨૦૦૦	૧૩+૨૫૨	રૂ. ૧૦૦
૧૧.	દક્ષિણા-૧	૨૦૦૨	૧૭+૩૨૩	રૂ. ૫૦
૧૨.	મનની મર્મર	૨૦૦૩	૧૦+૩૮૭	રૂ. ૫૦
૧૩.	ધ્રુવયાત્રા	૨૦૦૩	૧૨+૩૪૫	રૂ. ૫૦
૧૪.	ધ્રુવચિત્ત	૨૦૦૪	૧૭+૨૭૪	રૂ. ૫૦
૧૫.	ધ્રુવપદે	૨૦૦૪	૧૧+૨૫૩	રૂ. ૫૦
૧૬.	શ્રીમાતાજીના સાન્નિધ્યમાં-૧	૨૦૦૫	૧૬+૩૨૦	રૂ. ૨૦૦
૧૭.	શ્રીમાતાજીના સાન્નિધ્યમાં-૨	૨૦૦૫	૧૬+૩૭૦	રૂ. ૨૦૦
૧૮.	શ્રીમાતાજીના સાન્નિધ્યમાં-૩	૨૦૦૬	૩૨+૩૧૭	રૂ. ૨૫૦
૧૯.	મંગળા-માંગલિકા	૨૦૦૭	૨૮+૨૩૮	રૂ. ૧૫૦
૨૦.	તું ક્યાં… હું ક્યાં !?	૨૦૦૮	૨૮+૩૦૫	રૂ. ૨૫૦
૨૧.	સ્વાગતમ્ ગીતવાહીને	૨૦૦૯	૧૬+૨૦૭	રૂ. ૧૫૦
૨૨.	‘સાવિત્રી’ના કાવ્યખંડો (અનુવાદ : શ્રી અરવિન્દના મહાકાવ્ય Savitriમાંથી. મૂળ અંગ્રેજી સાથે)	૧૯૯૫	૨૪+૪૭૩	રૂ. ૩૦૦
૨૩.	દક્ષિણા-૨ (અનુવાદ : શ્રી અરવિન્દના Last Poems, More Poems, Collected Poemsમાંથી. મૂળ અંગ્રેજી સાથે)	૨૦૦૨	૧૮+૬૭૬	રૂ. ૫૦

આ તમામ સંગ્રહોનાં પ્રાપ્તિસ્થાન :

૧. ગ્રંથવિહાર, ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ, ટાઈમ્સ ઑફ ઇન્ડિયા પાછળ, આશ્રમમાર્ગ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૯

૨. ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય, રતનપોળનાકા સામે, ગાંધી માર્ગ, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૧

કીર્તિ કેરાં કોટડાં, પાડ્યાં નવ પડંત !

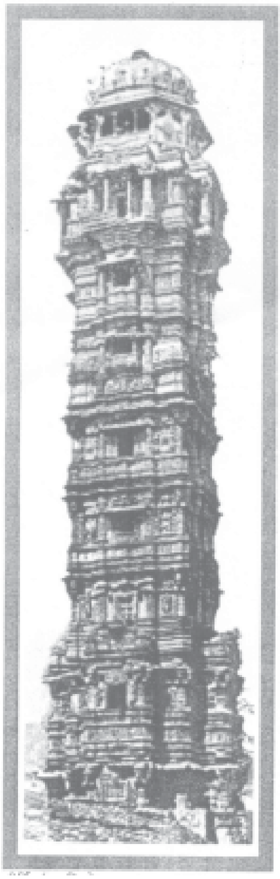

કીર્તિસ્તંભ - ચિત્તોડ

વિવેકી વ્યક્તિને જ્યારે ધન અને આબરૂ : બેમાંથી એક બચાવી શકાય તેમ છે તેવું લાગે છે ત્યારે તે, આબરૂને બચાવવા, ધન તો શું, ઘર અને ઘરેણાં પણ જતાં કરે. ધન અને સંપત્તિ અતિચંચળ છે, એની તેને સમજ છે. તે જશે તો ફરી કમાઈ લેવાશે, પણ આબરૂ જશે તો એ કદી પાછી નહીં મેળવાય. કદાચ મળશે તોપણ એમાં ડાઘ રહી જશે. ધન ચંચળ છે તો, કીર્તિ તેથી પણ વધુ ચંચળ છે. પ્રાણના ભોગે પણ કીર્તિનું રક્ષણ કરવું જોઈએ.

'થોડાં' માટે 'બહુ'નો ત્યાગ ન થાય. પણ, 'બહુ' માટે 'થોડાં'નો ત્યાગ ખંચકાટ વિના કરી દેવો જોઈએ. ધન-સંપત્તિની ગણના 'થોડાં'માં થાય; તે તો આવે ને જાય ! જ્યારે આબરૂ 'બહુ'માં ગણાય. તેનું જીવની જેમ જતન કરવું જોઈએ. એકલા પૈસાવાળા, સંપત્તિવાળા તો ક્યારેક સાયંસ્મરણીય હોય ! જ્યારે કીર્તિવાન હંમેશાં પ્રાતઃસ્મરણીય છે. જીવનની કિંમત પ્રતિષ્ઠા છે. પૈસો અને વૈભવ તો ઠીક છે. કીર્તિ માટેની ખેવના—મરી ફીટવાની તમન્ના – તે જ તમારું જીવન !

શ્વાસની અવર-જવર લુહારની કોઢમાંની ધમણમાં પણ જોવા મળે છે. તેની કાંઈ નવાઈ નથી. માણસ જતી વેળાએ જે સુવાસ મૂકી જાય, તે જ ટકાઉ છે !

તેના માટે મથવાનું છે. યશસ્વી જીવન જ ઉત્તમ જીવન !

નામ રહંતા ઠક્કરાં ! નાણાં નવ રહંત;
કીર્તિ કેરાં કોટડાં, પાડ્યાં નવ પડંત.

(પાઠશાળા) **- પ્રદ્યુમ્નસૂરિ**

સ્થાનસમર્પિત

વસન્ત આત્મા ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ

ગુજરાત સ્ટીલ ડિસ્ટ્રિબ્યુટર • અમદાવાદ

સ્વચ્છ સરનામાંનો વિકલ્પ નથી

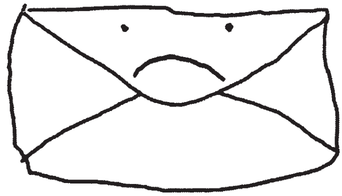

પોસ્ટખાતા તરફથી આ સૂચના મળે છે. વાત સાચી પણ છે.ગરબડિયા અક્ષરના સરનામાવાળી ટપાલ ક્યાંય પહોંચતી નથી. આ આપણા સહુનો અનુભવ છે. ટપાલની જેમ, માણસ માટે પણ આ વાત એટલી જ સાચી છે.

માણસનું સરનામું તે તેનું ચારિત્ર. માણસ તેનાથી જ ઓળખાય. લોકો તેને એ રીતે જ યાદ રાખે. આનો પણ કોઈ વિકલ્પ નથી. ચારિત્રની કોઈ અવેજી નથી.

'નહીં સાંધો નહીં રેણ !'

— આ નિયમ પ્રવર્તે છે.

પહેલાંના જમાનામાં ઘણાં માટે આપણે સાંભળતા :

આ ભાઈ આવું તો ન જ કરે.
આવું તો ન જ બોલે.
આવું તો ન જ ખાય.

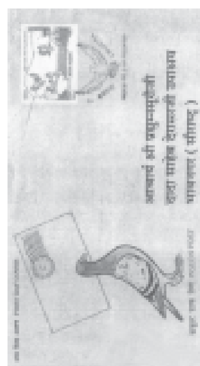

આજે પરિસ્થિતિ બદલાઈ છે :

ભાઈ એનું ભલું પૂછવું, કાંઈ કહેવાય નહીં. - એવું સંભળાય છે.

નોકરીએ રહ્યા છો ? : *હાથથી કશું આડુંઅવળું ન કરાય.*

દુકાને બેઠાં છો ? : *કડવાં વેણ ન બોલાય.*

તમારે ભરોસે સોંપ્યું છે ? : *વિશ્વાસઘાત ન કરાય.*

ભય કે લોભ-લાલચથી પણ જો ન ડગે તો જ, કીર્તિ-પ્રતિષ્ઠા જામે, એની સુવાસ પ્રસરે.

આવા ચારિત્રનું આપણે ઘડતર કરીએ.

(પાઠશાળા) — **પ્રદ્યુમ્નસૂરિ**

સ્થાનસમર્પિત

નિમેષભાઈ ડગલી

એમ. બી. ટ્રેડિશનલ પ્રિન્ટ્સ પ્રા. લિમિટેડ

૩/એ, અલકાપુરી સોસાયટી, ઉસ્માનપુરા ચાર રસ્તા પાસે,

આશ્રમ રોડ, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૧૩. ફોન : ૩૨૯૦૬૬૫૫

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનાં કેટલાંક નોંધપાત્ર પ્રકાશનો

ગુજરાતી સાહિત્યનો ઈતિહાસ	**કિં. રૂ.**
ગ્રંથ ૧ પ્રાચીનકાળ	૨૧૦
ગ્રંથ ૨ ખંડ ૧ મધ્યકાળ	૨૮૦
ગ્રંથ ૨ ખંડ ૨ મધ્યકાળ	૨૫૦
ગ્રંથ ૩ દલપતરામથી મેઘાણી	૫૦૦
ગ્રંથ ૪ ન્હાનાલાલથી મેઘાણી	૫૫૦
ગ્રંથ ૫ ગાંધીયુગીન - અનુગાંધીયુગીન કવિઓ	૪૨૫
ગ્રંથ ૬ ગાંધીયુગીન - અનુગાંધીયુગીન ગદ્યસર્જકો	૪૨૫
ગ્રંથ ૭ સ્વાતંત્ર્યોત્તર યુગ ૧	૪૧૫
ગ્રંથ ૮ ખંડ ૧ સ્વાતંત્ર્યોત્તર યુગ ૨	૫૬૦
ગ્રંથ ૮ ખંડ ૨ સ્વાતંત્ર્યોત્તર યુગ ૨	૬૨૦
• સાયુજ્ય (હસમુખ પાઠકની સમગ્ર રચનાઓ)	૫૦૦
• વિષ્ણુદાસ-રચિત ચંદ્રહાસ-આખ્યાન સં. રમણ સોની	૨૫૦
• પ્રેમાનંદનું ભાષાકર્મ ચંદ્રકાન્ત શેઠ	૨૭૫
• મધ્યકાલીન ગુજરાતી કવિતામાં વેદાન્ત નર્મદા રાવલ	૩૨૦

પ્રાપ્તિસ્થાન

ગ્રંથવિહાર

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ

ટાઈમ્સ ઑફ ઇન્ડિયા પાછળ, નદીકિનારે,
આશ્રમ રોડ, અમદાવાદ ૩૮૦ ૦૦૯
ફોન : ૨૬૫૮૭૯૪૯

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનાં મહત્ત્વનાં પ્રકાશનો

ગુજરાતી સાહિત્યનો ઇતિહાસ : ગ્રંથ-૫
(૧૮૯૫-૧૯૩૫) ગાંધીયુગીન-અનુગાંધીયુગીન કવિઓ
સંપાદક : રમેશ ર. દવે
સંપાદન સહાય : પારુલ દેસાઈ
પાકું પૂઠું, પૃ. ૧૪+૪૯૪, કિંમત રૂ. ૪૨૫/-

ગુજરાતી સાહિત્યનો ઇતિહાસ : ગ્રંથ-૬
(ઈ. ૧૮૯૫-૧૯૩૫)
ગાંધીયુગીન-અનુગાંધીયુગીન ગદ્યસર્જકો
સંપાદક : રમેશ ર. દવે
પાકું પૂઠું, પૃ. ૧૮+૭૩૪, કિંમત ૪૨૫/-

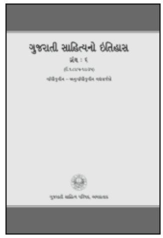

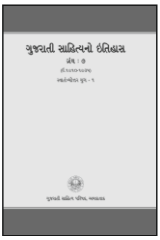

ગુજરાતી સાહિત્યનો ઇતિહાસ : ગ્રંથ-૭
(ઈ. ૧૯૧૦-૧૯૩૫) સ્વાતંત્ર્યોત્તર યુગ-૧
સંપાદક : રમેશ ર. દવે, પારુલ કંદર્પ દેસાઈ
પાકું પૂઠું, પૃ. ૬૩૨, કિંમત રૂ. ૪૧૫/-

ગુજરાતી સાહિત્યનો ઇતિહાસ : ગ્રંથ-૮ / ખંડ-૧
(ઈ. ૧૯૩૬થી ૧૯૫૦) સ્વાતંત્ર્યોત્તર યુગ-૨
સં. પારુલ કંદર્પ દેસાઈ પાકું પૂંઠું, પૃ. ૪૫૬, કિં. રૂ. ૫૬૦/-
'ગુજરાતી સાહિત્યનો ઇતિહાસ' ગ્રંથશ્રેણીના આ આઠમા ભાગમાં ૧૯૩૬થી ૧૯૫૦ સુધીના સમયગાળાનાં કવિઓ, નાટ્યકારો, નિબંધકારો અને બાળસાહિત્યકારોનો સમાવેશ થયો છે. અનેક વિદ્વાનોના સહયોગથી તૈયાર થયેલો આ માતબર ઇતિહાસગ્રંથ વિદ્યાર્થીઓ તથા અભ્યાસીઓને ઉપયોગી નીવડશે.

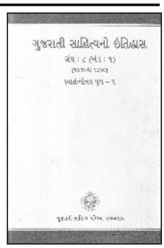

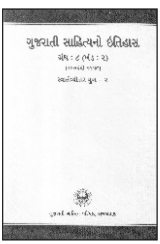

ગુજરાતી સાહિત્યનો ઇતિહાસ : ગ્રંથ-૮ / ખંડ-૨
(ઈ. ૧૯૩૬થી ૧૯૫૦) સ્વાતંત્ર્યોત્તર યુગ-૨
સં. પારુલ કંદર્પ દેસાઈ પાકું પૂંઠુ, ૪૮૬, કિં. રૂ. ૬૨૦/-
'ગુજરાતી સાહિત્યનો ઇતિહાસ' ગ્રંથશ્રેણીના આ આઠમા ભાગમાં ૧૯૩૬થી ૧૯૫૦ સુધીના સમયગાળાનાં નવલકથાકારો, વાર્તાકારો, ચરિત્રકારો, અનુવાદકો, વિવેચકો, સંશોધકો અને સંપાદકોનો સમાવેશ થયો છે. અનેક વિદ્વાનોના સહયોગથી તૈયાર થયેલો આ માતબર ઇતિહાસગ્રંથ વિદ્યાર્થીઓ તથા અભ્યાસીઓને ઉપયોગી નીવડશે.

PARAB 2019 April
RNI No. GUJGUJ/2006/17273

Regd. under Postal Registration No.
GAMC-306/2018-2020 valid upto 31-12-2020
Posted at Ahd. PSO on 10th of every month SSP Ah'd
ISSNO 250 - 9747 પરબ